N. CARANDINO

Nopți albe și zile negre

ISBN 973-22-0216-5

Lei 194

Coperta colecției :
AL. SZATMARY

N. Carandino

NOPȚI ALBE ȘI ZILE NEGRE

memorii

1992
EDITURA EMINESCU
București, Piața Presei Libere 1

ISBN 973—22—0216—5

Partea I

DE LA O ZI LA ALTA

INTRODUCERE

Fiecare vîrstă deschide asupra vieții perspective noi. Nimeni nu e vinovat cînd judecă așa cum vede; n-a apucat să vadă altfel. Înțelepciunea bătrînilor vine doar din simțul de relativitate cîștigat pe parcurs. Cantitatea și varietatea punctelor de vedere stimulează reflecția și aruncă un văl de îndoială asupra trecătoarelor eternități omenești. Așezări, întreprinderi, gînduri și chiar sentimente (ele sînt, totuși, cele mai durabile) dispar așa cum s-au născut — totdeauna fără motiv, niciodată fără cauză. Iar cine a simțit și a înțeles de mai multe ori în ce măsură vane sînt toate vanitățile începe să prețuiască aurul pur și peren al amintirilor. Fiindcă nu întîrzie să bată și pentru tine ceasul cînd ce va fi prezintă mai puțin interes decît ce a fost și cînd briceagul vechi și tocit, găsit întîmplător într-un sertar, îți evocă — odată cu o lacrimă — dudul în care te urcai pînă în vîrf să vezi lumea, pe atunci necuprinsă și fermecată.

De la un timp, simți nevoia de a spune și altora lucruri care ți s-au întîmplat și pe care ei nu le știu. Este semnul cel mai bun că ai trecut pe al doilea versant... Tinerii nu povestesc.

Cînd închid ochii, îmi revăd copilăria într-un oraș care, rămînînd același, este mereu altul. Oamenii au dispărut și, odată cu ei, un tezaur de relații, de sentimente, de gînduri, de întîmplări.

Nici liceul nu s-a schimbat, nici școlile elementare, nici bisericile, nici bulevardele. Doar Dunărea a pierdut frumusețea peisajului ei lunar. Nu mai are nuferi galbeni și plimbările în dubă cu ghiondirul prin stuf și prin mătasea-broaștei

se pierd, pentru mine, într-un trecut de peste jumătate de secol...

Îmi amintesc cum l-am auzit vorbind pe Barbu Delavrancea, prin 1914—15, cînd „Liga culturală" ținea întruniri prin marile orașe ale țării „pentru intrarea în acțiune". *Copil, mă ținea Marioara de mînă; am ridicat ochii spre statuia lui Traian să văd, pe trepte, silueta înaltă, părul zbîrlit, redingota, figura lipsită de grație și clamorile aceluia care, atunci, vorbea ca nimeni altul...*

Da. Oamenii nu mai sînt aceiași. În jurul „centrului" erau orchestre, mese de restaurant și de cafenea, și un zumzet neîncetat, o ciripeală grecească, dispărută din oraș chiar dinainte să dispară sunetul mandolinelor de pe apă. La 25 martie, toată piața era plină de steaguri alb-albastre și aveai falsa impresie, o zi pe an, că te afli la Atena sau la Pireu. În cîteva decade totul urma să dispară: oameni și așezări. Clădirile au adăpostit alți zei. Au rămas cîteva elemente fixe de peisaj și cîteva ecouri în inimi aproape stinse.

Îmi aduc aminte de singura mea întîlnire cu Pierre Neikov, ofițer bulgar și soț al unei mătuși ale mele, aflat întîmplător — sub ocupație — prin oraș. Tata plecase de un an în război și căzuse prizonier, ca medic, odată cu spitalul din Turtucaia. Se afla pe undeva pe la Tîrnova, apoi, pedepsit, la Kicevo, detașat la un lagăr de exantematici din munții Macedoniei. Aveam vești rare de la el, prin Crucea Roșie de la Geneva

Plecase la război cu surîsul pe buze și cu cîteva volume de Nietzsche subsuoară. Cheile de la bibliotecă au ajuns atunci pe mîna mea și, copil de 11 ani, am sorbit, cu aviditate și de-a valma, tot ce aveam în față: Anna Karenina, Frații Karamazov, Nora, *romane de Paul Bourget, aforismele lui Schopenhauer... N-am înțeles, desigur, mare lucru, dar vroiam să înțeleg. Îmi dădeam toată osteneala și ceva, desigur, rămînea în sufletul meu infantil din universurile imaginare, clintite de un deget care întorcea o filă Eram un elev studios și aveam, în acea epocă, o glorie de familie pe care, peste puțin timp și definitiv, am pierdut-o Se spunea că fiul lui „Otravă" (așa era poreclit tata) e „băiat deștept", și Pierre Neikov a dorit să mă vadă și să mă cunoască M-am dus la el anevoie și numai după cîteva stăruitoare invitații, și anume la insistențele mamei, care mă trimitea să-mi fac o datorie de politețe.*

Îl vedeam întîia oară. Și astăzi îl am înaintea ochilor. Înalt, cu ochelari, cu o mustață lungă și ușor căruntă, cu un aer sobru și distins. M-a primit ca pe un domn de vîrsta lui, mi-a ținut paltonul, mi-a oferit un fotoliu și m-a întrebat, fără nici un fel de introducere, ce mai citesc.

N-a rîs deloc cînd i-am citat, pe nerăsuflate, vreo douăzeci de nume de scriitori pe care, tot pe nerăsuflate — cotrobăind prin cărțile tatii — îi înghițisem. M-a întrebat, în decursul conversației, care sînt scriitorii mei preferați, de ce îmi place Nietzsche și nu Schopenhauer, de ce îl gustam pe Dostoievski mai mult decît pe Tolstoi, și eu, bineînțeles, răspundeam la toate cu suficiența anilor unsprezece, suficiență destul de ridicolă chiar pentru surprinzătoarea mea precocitate. M-a sfătuit să nu fiu omul unei singure cărți și o lectură să mă îndemne să trec la alta. „Ar trebui, a continuat el, să iei cît mai curînd contact cu școala sociologică franceză, să citești pe Durkheim, pe Lévy-Bruhl. O vei face mai tîrziu și ai să-ți dai seama de importanța socialului și de caracterul limitat al individualismului sentimental și romantic..."

La plecare mi-a ținut din nou paltonul, mi-a spus cît de plăcută a fost pentru el conversația și m-a îndemnat să mă ocup și pe viitor, în mod serios, de „ale cărții".

...Au trecut de atunci cincizeci de ani și mai bine. Vara trecută am primit prin poștă o carte din Bulgaria: amintirile lui Pierre Neikov din cariera sa diplomatică. Scriitor și publicist politic, ministru la Paris, la Berlin, la Viena, își scrisese sau, mai bine zis, își dictase memoriile. La 90 de ani, vederea îi scăzuse simțitor. Nevasta îi citea ultimele noutăți din ziare și din reviste. Tot ea îi scria la mașină o lucrare despre romanul francez de la Balzac la Proust, o lucrare pe care viața nu i-a dat răgaz să o încheie.

Cînd întorc ochii înapoi și-mi reamintesc atîtea convorbiri pe care le-am avut cu oameni mai mari și mai mici, îmi dau seama că puține au rămas mai legate de inima mea cu mai multă emoție și că puține au avut asupră-mi o mai hotărîtoare influență.

Copilul zvăpăiat și liric a luat atunci, pentru întîia oară, contact cu realitățile calme ale ideii. Rezultatele nu au nici o importanță. Durabilă a rămas doar emoția.

I-am scris o scrisoare de mulțumire, i-am reamintit conversația noastră, pe care el desigur a uitat-o, și i-am spus că de atunci *am ascultat întotdeauna durerea copiilor, convins*

fiind că nimeni nu poate şti rodul unui cuvînt semănat într-un suflet deschis. Influenţele pe care le suferim în viaţă sînt, de cele mai multe ori, pe cît de decisive, pe atît de întîmplătoare.

André Gide începuse, de altfel, o conferinţă — rostită la Bruxelles prin 1900 — cu următoarele fraze, de atunci mult comentate: „Se admite, în general, că există influenţe bune şi influenţe rele. Nu-mi iau sarcina de a le deosebi. Am pretenţia să fac apologia tuturor influenţelor." Este, desigur, mult adevăr în paradoxul „moralistului" francez şi, fără să-i adoptăm integral receptivitatea, de atîtea ori vinovată, cum am putea respinge înrîuririle care ne-au îmbogăţit sufleteşte, care ne-au trezit — fie numai prin reacţia de apărare — posibilităţi la care, înainte, nici măcar nu ne gîndisem?

Am în faţa ochilor portretul tatii, zugrăvit de Teodorescu-Sion; deşi nu realizează cu fidelitate de trăsături ceea ce memoria mea, în primul rînd, a reţinut — eram atunci copil de cîţiva ani — el păstrează pentru mine o valoare de esenţă.

Medic de curînd întors de la Paris, unde fusese elevul lui Charcot, tata se ocupa intens de ceea ce se numea atunci „hipnotism şi metapsihie". După cîţiva ani de practică locală, încununată de spectaculoase succese medicale, sănătatea nu i-a permis să continue pe calea — extenuantă — a sufletului. Dar, ceea ce adunase în decursul anilor, ca iscusinţă şi adîncimi, îi servea în viaţa de fiecare zi. Tata avea flacără...

Mi-a dat să citesc, la timpul mie cuvenit, Apologia lui Socrate, *sau...* Paul şi Virginia. *Şi n-am uitat niciodată discuţiile noastre după lectură, discuţii care-şi schimbau, în fiecare an, climatul şi tonul. Îmi amintesc de ultima noastră conversaţie literară. Aveam 30 de ani şi făcusem o pasiune pentru Apollinaire. Tata nu îl gusta; rămăsese fixat la Verlaine, la Moréas, la Rimbaud.*

Lecturile din tinereţe au valoare formativă; nu a fost indiferent, în viaţa mea sufletească, faptul că la vîrsta fragedă el mi-a dat să citesc pe Plutarh şi că am rămas de atunci sensibil la faptele Eroului chemat să fie ori primul *ori* ultimul. *A căutat mereu să-mi insufle respectul măreţiei, al demnităţii, nu prin recomandări explicite, ci, mai ales, subliniind cu dispreţ spectacolul degradărilor laşe...*

A murit de aproape patruzeci de ani, dar eu îl simt de atunci mereu aproape.

De cele mai multe ori îi ghicesc un gînd de reproș, foarte rar unul de satisfacție. Este mulțumit ori de cîte ori dau, ori de cîte ori risipesc, și trist cînd îmi surprinde un moment de egoism, de interes calculat sau de josnicie. Tata va muri odată cu mine.

Cînd am plecat la Paris, știam, ca toți tinerii de condiția mea, să dansez, să joc bridge și să întrețin o conversație. Aveam slăbiciune pentru viața de salon franțuzească și n-am avut, totuși, niciodată parte să o trăiesc efectiv mai multă vreme. Aș fi vrut să frecventez, cel puțin o dată pe săptămînă, un „jour fixe", la care să împărtășesc, în stil scînteietor, emoții rafinate în schimbul unor fermecătoare surîsuri sau unor riposte de înțelegere subtilă.

Dar Parisul îmi rezerva alte lecții decît de mondenitate Acolo am înțeles, pentru întîia oară în viață, împărțirea oamenilor în bogați și în săraci, răspunderea față de tine și față de cei care îți sînt aproape. Acolo am verificat lecturile și entuziasmele unei adolescențe necontrolate.

Au fost timpuri în care plecam de acasă dimineața, fără să știu nici unde voi lua masa în timpul zilei, nici unde voi dormi noaptea. Eram — dar numai aparent — disponibil pentru Aventură. Fiindcă, ori de cîte ori mi s-a prezentat, efectiv — în ciuda ereditășilor mele odiseene — am refuzat-o. (A rămas hotărîtoare, se vede, predica mamei.)

Găseam timp și pentru lecturi

Preferam lui Maurras pe Alain, lui Barrès pe Charles Péguy și, în ciuda lui Benda, mă lăsam furat de belphegorism bergsonian. Descopeream, înfrigurat, pe Claudel, pe Valéry, pe Montherlant... O, deliciul de a da, la 20 de ani, peste atîtea continente necunoscute!

...În subsidiar, dacă se poate spune așa, la Paris am învățat nuanțele. Le-am învățat din frecventarea Bibliotecii Naționale și a Luvrului, din cunoașterea locurilor și oamenilor, din sugestia infuză a istoriei, mereu vii în pietrele moarte. La chemarea unei fantezii stimulate de fervoare, studiam, bunăoară, cînd primitivii Renașterii italiene, cînd parcul din Versailles, cînd cimitirul Père Lachaise, cînd poezia lirică din secolul 17.

Am locuit în toate cartierele, am pierdut (sau am cîștigat?) timp în toate cafenelele. Am comunicat cu poezia și cu dignarea străzii. Și totul era pentru mine curiozitate.

Parisul nu mi-a deschis nici un drum nou; de foarte tînăr, pe toate umblasem — grăbit, gîfîitor și lacom. Acolo am învățat, totuși, să întîrzii privind o floare, o femeie, un tablou; am înțeles gustul unui vin vechi, armoniile rafinate ale unei mese. Și dacă n-am devenit epicurean, este fiindcă în ambient am găsit destule încurajări pentru vocația mea stoică; plăcerea mi s-a părut, pînă la urmă, vulgară, și durerea — neurmărită cu tot dinadinsul și depășită — o cunună pe care nu totdeauna și nu oricine o merită.

Am admirat pe aceia care au putut simultan să trăiască, să înțeleagă și să scrie... Eu niciodată nu am reușit. Cînd mă angajam într-o direcție, nu aveam tăria de a duce cu mine pe celelalte două. Apoi, cînd ești tînăr, amînarea ți se pare cea mai bună soluție. De ce să faci azi ceea ce poți face poimîine?.

Așa se întîmplă că a treia mare experiență a vieții mele, Singurătatea, m-a aflat nepregătit. Legenda pretinde că Lazăr, „înviat din morți“, ar fi rămas pînă la sfîrșitul zilelor sale tăcut și trist. Întrebat asupra celor ce văzuse acolo, el refuza să răspundă. În realitate, nu văzuse nimic. Ce ar fi putut să vadă altceva decît, de acolo, *tot lumea* de aici! *A înțeles, adică, desprins de viermuiala vieții, ceea ce, tocmai din cauza acelei viermuieli, nu putea înțelege.*

Așa a fost pentru mine Singurătatea. Înăuntrul ei, începi prin a te cunoaște pe tine. Săpînd, descoperi încăperi pe care nu le bănuiseși și tot felul de lucruri, uitate, rătăcite, pierdute. Legi în voie cuvinte și împrejurări, iar cu ajutorul acestor legături poți descifra oameni care înainte îți păruseră de neînțeles. Focul necruțător al gîndului elimină impurități, inconsistențe și putregaiuri. Rămîne o țesătură fină de metal, prin luminișurile căreia se strecoară o plăpîndă și necruțătoare vibrație de viață. Singur — nu ca simplă metaforă, ci ca o introducere în marea liniște. Iar dacă, din meditațiile mele prelungi, nu m-am întors tăcut și trist, este fiindcă am considerat experiența astfel — incomunicabilă.

De ce n-am fost în continuare avocat? De ce n-am ajuns profesor de greacă sau de filozofie? Împrejurări mărunte au hotărît, în clipa în care literatura nu putea hrăni un om.

Am coborît din cafenelele Parisului în cele bucureștene, unde tronau zeii timpului: Liviu Rebreanu, Ion Barbu, Victor Eftimiu, N. D. Cocea... L-am cunoscut și l-am vizitat des pe E.

Lovinescu. Am intrat la „Facla“, în redacția lui Ion Vinea. Am ajuns astfel, foarte curînd, om de presă, de teatru și de litere, într-o epocă în care colegii mei de generație — Zaharia Stancu, Radu Boureanu, Eugen Jebeleanu, Virgil Gheorghiu, Cicerone Theodorescu, Neagu Rădulescu și mulți alții — cu vocații mai precise și, desigur, cu talente mai bogate — tipăreau volume de versuri sau de proză.

Cînd privesc înapoi în vălmășagul anilor și al dușmăniilor, îmi rămîne un gust amar de zădărnicie. Îmi flutură amintiri și imagini ale celor dispăruți, ale celor care făceau parte integrantă din viața mea de fiecare zi și pe care îi presupuneam tot atît de nemuritori cît îi plăcea tinereții mele inconștiente să se considere. Nu mai este N. D. Cocea — dinamicul, tînărul, amarnicul polemist N. D. Cocea! A dispărut Ion Vinea — cel frumos, elegant și discret, care avea în surîs tot atîta farmec cîtă înțelepciune. S-a risipit în neant Ion Barbu, poetul care apăra cu temperament dionisiac demnitatea pieritoare a versului și noblețea absolută a matematicilor. Ochii mei caută în zadar pe Alexandru Kirițescu, îmbrăcat cu material londonez, la moda italiană, pe Camil Petrescu cel „surd și absurd“. Nu mai aud nici invectiva lui Arghezi, strecurată perfid, cu glas subțire, nici riposta feroce a mereu bătrînului Cazaban.

Unde sînteți, seri înfrigurate de premieră, amarnice dispute de redacții, dueluri improvizate lîngă șfarț, nopți cheltuite în confruntări de artă, de politică, de literatură?

Am primit de curînd două epistole. Una de la un prieten cu cîțiva ani mai bătrîn, alta de la un necunoscut, cu mulți ani mai tînăr.

Așa se pun, de la un timp, problemele — pe generații. Personal, nu am obiceiul să cer nimănui buletinul. Profesia mă obligă să-l controlez numai la talent.

Am răspuns pe loc — fiecăruia după stilul lui.

Fiindcă am deschis un capitol de confesiuni, îmi îngădui să desfac și aceste două confesiuni „la zi“.

Dragă bătrîne,

Ne cunoaștem de peste o jumătate de veac și, de cîte ori ne întîlnim, nu uităm să ne spunem: „Vai, ce bine arăți!“ (Iată o frază pe care nu o rostesc nici Mircea Di-

nescu, nici Iulian Neacşu ori de cîte ori întîmplarea îi aduce faţă în faţă !) Apoi, unul din noi doi — de preferinţă tu ! — începe să discute despre cei tineri. Mă rog, au toate cusururile ! (Noi, în schimb — se presupune — toate calităţile.)

Argumentele se repetă. Iar, între timp, tinerii îmbătrînesc. Dar vin alţii. Şi aşa mai departe. Aş vrea să-ţi atrag atenţia, deci, asupra celuilalt aspect al problemei : aşa cum există chestiunea tineretului, este şi aceea a „bătrînetului"...

Nu ştiu dacă ai observat, multe prostii solemne comit oamenii de vîrsta noastră, dar, de cele mai multe ori repetă pe cele vechi. Nu le lua în seamă.

Aspiră la voluptatea erorilor inedite.

Te aştept, de aceea, cu emoţie, să-mi spui într-o bună zi că te muţi, că divorţezi, că iubeşti o femeie de cincizeci de ani, sau că te-ai bătut pe stradă.

Ai luat obiceiul să-ţi citeşti gazetele dimineaţa, pe banca din stînga a parcului din colţ. Încearcă să schimbi ceva : parcul, banca, gazeta, n-are importanţă ! S-ar putea, pe cale de consecinţă, să-ţi schimbi cumva şi o părere din cele semisecular fixate. Fiindcă bătrîneţea este un fenomen de repetiţie şi tinereţea unul de succesiune. Dă-ţi osteneala să citeşti în fiecare zi, înlocuind, pe cît posibil, pe *la fel* cu *altceva*.

Şi mai ales, nu da sfaturi la alţii, cum îţi dau eu acuma. Este cel mai clasic avertisment — aproape un simptom.

Iată şi al doilea răspuns :

Dragă tinere,

Tonul scrisorii pe care mi-o adresezi mă îndurerează mai mult decît mă surprinde. Deşi viaţa m-a obişnuit să apăr, cu o piele relativ groasă, o sensibilitate relativ fragedă, am rămas, sufleteşte, vulnerabil *la insolenţe*. (N-am întrebuinţat termenul cu uşurinţă, dar altul care să exprime mai exact un regret, o dezamăgire şi indignarea corelativă nu aveam la îndemînă.)

Continuu să detest judecățile puțin nuanțate. Îmi repugnă etichetele goale de conținut și care sporesc doar viteza de circulație a noțiunilor scrise cu majuscule. De aceea prefer să trec ușor peste pasajele justițiare ale epistolei ; sînt împrejurări în care tăcerea este, prin ea însăși, o eleganță. Să mă ierți de aceea dacă închid, înainte de a-l deschide, capitolul confesiunilor, al unor confesiuni care ar putea pe cît de ușor să mă explice, pe atît de repede să te clatine. N-are nici un rost să vorbim despre noi. Pentru asemenea operație, dumneata ești prea tînăr, iar eu încă nu destul de senil.

Să vorbim, în schimb, despre *generație*. Este un termen pe care îl utilizezi în scrisoare. Solidaritatea de experiență, de cultură, de destin surîde imaginației mele anarhice, dacă nu anarhiste. Nu cumva însă cuvîntul, glorios și legitim în accepțiunea lui firească, ascunde în gîndul dumitale o trecătoare poziție de strategie literară ? De la generație și pînă la gașcă, trecînd prin ideologii, prin grupuri și prin echipe, ne-ar îmbia destule stații de, mai mult sau mai puțin obligată, oprire. Dar, la ce bun. Am impresia că, pentru a te justifica de învinuiri presupuse, îmi atribui opinii care nu-mi aparțin. Nici prin gînd nu-mi trece să-ți reproșez reacții nedrepte. Sub impulsul ideii sau al emoției cine — în jurul anilor douăzeci — nu a greșit și pe cine oare timpul nu s-a însărcinat să-l rectifice ? Mai grave mi se par orientările deliberate spre vulgaritatea satisfacțiilor materiale.

Nu cumva ai îmbătrînit înainte de a fi tînăr ? Nu cumva prețuiești în aur pieritor strălucirea nemuritoare a versului ? Nu cumva un surîs, înainte de a fi o promisiune de voluptate, află anevoie, în pieptul dumitale, drumul inimii ?

Fiindcă, trebuie să-ți mărturisesc, rămîn îndurerat cînd vă surprind obosiți înainte de a munci, triști înainte de a fi cunoscut suferința, disperați înainte de a fi clădit iluzii.

Pe umerii fiecărui dintre noi cade, la un moment dat, povara lumii ; așteaptă clipa aceea cu neliniștea și cu teama cu care se așteaptă o mare cinste. Nu-i este dat oricui să răspundă, fiindcă nu oricine este întrebat. Dacă viața îți aduce acest omagiu — de a te alege ca martor — pri-

mește experiența. Ea este totdeauna înălțătoare, dar nu totdeauna profitabilă.

Un proverb francez spune : „Bătrînii se duc și tinerii u mai vin".

Ca să vii, nu e nevoie, însă, să te grăbești. Și, mai ales, nu e nevoie să faci prea multe concesii. Vei lăsa desui fulgi pe drum.

Cît despre bătrîni, lasă-i să se ducă singuri.

Nu le da brînci.

Am vrea, desigur, să întrerupem și să reînsuflețim.

Dar cine e în stare de asemenea ispravă? Nici măcar adevărul său propriu nu poate omul să-l dezvăluie întreg. Amintirile sînt îndeobște menite să justifice, să „scape", să explice.

Departe de noi asemenea intenții. A trebuit, dimpotrivă, să luptăm cu pornirea contrarie. Dar cum am putea, pe de altă parte, să scriem tot despre oameni care încă trăiesc și despre noi care încă n-am murit?

Ambițiile noastre sînt mai mici și mai precise.

Am reflectat timpul nostru și astăzi îndrăznim să reflectăm asupra acestei... reflectări. Nu cu intenția de a extrage cine știe ce profunde adevăruri. Cel puțin gîndul ne-a fost principial străin de preocuparea de a afla un sens limpede unor lucruri care nu au, poate, nici măcar unul întunecat.

Cartea de față pregătește pe cele ce vor urma. Nu știu cînd se va opri desfășurarea filmului. Începem o depănare care aduce înaintea privitorului-cititor lumi și emoții dispărute.

De aceea, pentru a le putea menține vii, am împletit faptele de ieri cu gîndurile de azi. Le-am împletit, fără să le confundăm. Și am privit cu oarecare înțelegere ceea ce înțelept părea atunci *și naiv pare* astăzi. *Fiindcă, atît cît omul trăiește vîrstele vieții sale, nu-și poate da seama de perspectivele schimbătoare pe care le va desfășura timpul... Nici de povara nedreptăților — peste ani consacrate.*

În noaptea care ne precede și aceea care ne urmează, îndrăznim să arătăm flacăra unei lumini, pe care cu greu am ferit-o de furtunile cerești și de dușmăniile oamenilor.

Astăzi îmi dau seama în ce măsură, odată cu depănarea anilor, dispar unele continente de cuprindere și apar altele, în ce măsură înțelegerea este legată de condiții.

...Hazardul memoriei îmi eaduce in conștiință un moment pe care vremea îl întunecase. Aveam 20 de ani și iubeam „o fată frumoasă"; într-o bună zi, cînd afară era primăvară, înflăcărat de pasiune, am năvălit în camera ei pentru a-i mărturisi adevărul pe care îl descoperisem: „Știi, am să-ți spun un lucru nemaipomenit, pe care l-am aflat eu și de care nimeni nu-și dă seama — timpul nu există !"

Și aveam dreptate. Fiindcă atunci *și* pentru noi *timpul nu* exista. Trăiam în absolut.

...Mult mai tîrziu, peste zece ani, într-o noapte petrecută cu Panait Istrati, noapte în care povestitorul jucase, cu strălucirea și căldura lui obișnuită, rolul Șeherezadei, l-am întrerupt ca să-l întreb:

— Bine, bine, frumoase lucruri Atena. Pireul, marinarii femeile „cu pasiune carnală", bărbații „iubitori de prietenie dar antichitatea, Parthenonul, nu-mi spui nimic despre ele?

La care Istrati a răspuns simplu:

— Nu știu. Nu le-am văzut. Pe mine pietrele nu m-au interesat niciodată. Mie mi-au plăcut oamenii.

Am rămas surprinși, dezamăgiți. Așa cum rămăsesem, dealtfel, cu cîțiva ani înainte, la Brăila, cînd văzusem pe nevasta lui dintîi, pe alsaciană, privind la oră tîrzie din noapt prin geamul aburit al cîrciumii din colț, de pe strada Gării. Femeia plîngea tăcută și se străduia, în durerea ei, să înțeleagă ce anume putea să-l rețină pe Panait Istrati în atmosfer închisă, în mirosul de nădușeală și rachiu, în fumul pîclos al speluncii.

Dar el sta de vorbă, halucinat, cu eroii lui și vorbea cu ei la masă despre lucruri de viață, fără nici o legătură cu mersul obișnuit al astrelor, cu arta și cu filozofia. Pe el îl interes doar flacăra mistuitoare, din pricina căreia trăise și murea Restul era „literatură".

La un asemenea nivel, nu joacă înțelegerea curentă, ci comuniunea, punțile aruncate peste abisurile înghețate care despart pe oameni. Panait Istrati avea dreptate, o dreptate pe care o dovedea în fiecare clipă scriind.

C-da 197 coala 2

ORAȘUL — STRADA — CASA

Noi, cei din Brăila, nu îi iubim pe cei din Galați. Nu știu care să fie motivul, nu știu în ce străfunduri de trecut s-a născut prima dihonie. Atîta știu că ea continuă și are puține șanse să se potolească. Numai orașele italienești vecine mai nutresc între ele asemenea seculare antipatii. La ei lucrurile sînt chiar mai serioase. Între Bolonia și Modena, de exemplu, dușmănia merge pînă la cuțit. Se zice că primul conflict s-ar fi născut pentru o găleată de fîntînă. De atunci au urmat însă atîtea altele, că nimeni nu se ocupă decît de ultimul...

Toate deosebesc Brăila de Galați. Pînă și pămînturile. Alte straturi geologice și, mai ales, alt trecut. La graniță, Muntenia s-a deosebit de Moldova ca să se poată afirma ca atare. Iar faptul că vreun Petru Rareș ardea din cînd în cînd Brăila și cruța pescărițele nu contribuia, desigur, la strîngerea relațiilor dintre cele două azeșări. Multe din „permanențele" geografice ale ținutului nostru s-au schimbat; unele ca esență, altele ca destinație. Dar orașul a rămas in configurația, în structura lui, același. Cînd revin să-l văd, mă trezesc umblînd pe străzi pentru mine populate doar de fantome. Nu mă salută nimeni, deși ulița mișună. Nici limbi străine nu mai aud rostite, limbi pe care odinioară nu le identificam și pe care le aflam de la cei bătrîni că erau „portugheză" sau „norvegiană". Fiindcă forfoteau, pe vremea copilăriei mele, tot felul de neamuri în cosmopolita Brăilă. În afară de masivele colonii grecești, bulgărești, armenești, evreiești, se găseau aduși de apă tot soiul de francezi, de italieni, de elvețieni și alte seminții mai bizare, cum desigur nu se aflau nici la Vaslui, nici la Rîmnicul-Vîlcii. Cît despre port, el era înțesat de firme stră-

ine. Brăila era principalul oraș de export agricol al țării, și marile firme de cereale din apus își aveau reprezentanțele lor prin clădirile șubrede înșirate pe malul Dunării. Ca în Congo sau la Aden, „birourile“ lăsau impresia de contoar colonial. „Firmele“ făceau afaceri de miliarde, dar din calcul, din avariție sau din dispreț aveau sedii mizere. Cît despre „afacerile“ propriu-zise, cele care nu se hotărau „sus“ la birou, se tranșau pe străduța din spate, zisă a „misitiilor“. Acolo, acum cincizeci de ani, stăpîneau grecii. Nu se auzea altă limbă. Pînă și evreii, ca să-și poată face acceptată prezența, ciripeau în idiomul foarte aproximativ „omeric“. Că nu se auzea altă limbă, este un fel de a spune, fiindcă, în fond, nu se auzea nimic. În asurzitoarea larmă a certurilor și a tîrguielilor de tot soiul, singur timbrul se recomanda, în mod neîndoielnic, grecesc.

Fel de fel de oameni se întîlneau în „misitii“ — de la barcagiii care căutau să se angajeze pe șlep și pînă la proprietarii de mari vase pe Dunăre, în căutare de clientelă. Dar îndeletnicirea care domina era a „misiților“. În schimbul unui comision, variabil după afaceri și adeseori după persoană, un grec, de obicei bătrîn și plin de ifose, mirosea „victima“ de la distanță, dar în aparență părea preocupat de cafeaua de pe masă, de mătăniile pe care le învîrtea între degete sau chiar de apriga discuție din jurul lui între „venizeliști“ și „regaliști“.

Existau, totuși, în acest haos de sunete și de interese, unele stricte convenții și ierarhii. Grecii mai înstăriți nu vorbeau cu oricine. În jurul lor se aflau „lichelele“, care, în schimbul unei adulații, așteptau o cafea, și în schimbul unui modest bacșiș, puneau o vorbă bună la încheierea unei afaceri a misitului cu patronul. Cînd afacerile grecului erau înfloritoare — și nu era posibil în „misiții“ să simuleze cineva mizeria sau prosperitatea — înfloreau și suita de „lichele“ și hazul pe care ele îl făceau de iscusința Lui. Cînd scriu „lichele“, să nu se acorde termenului înțelesul lui generic. Era o profesie. În „misitii“, omul putea fi proprietar de vase, cerealist, director, procurist, secretar, „căpitan“ (de barcă sau de vapor), cafegiu, samsar... Dacă nu avea nici una din aceste îndeletniciri și ocupa loc la masă fără justificare, nu era greu să-și capete epitetul. Era destul să întrebi pe cel de alături, din ochi și din cap, arătîndu-l, ca să primești un răspuns șuierat între dinți, sec, definitiv : „Lekés !“

Nu toată lumea știa carte în misitii și nu la fiecare pas se găseau timbre, hîrtie, cerneală. De aceea, afacerile se încheiau

pe cuvînt. O formulă magică survenea după tratative, care puteau dura săptămîni și chiar luni de zile : *stabene?* Formula repetată de interlocutor în sens afirmativ fixa angajamentele reciproce și deschidea un capitol nou în ciocnirea intereselor și în perceperea profitului.

Cineva care nu își respecta cuvîntul dat față de martori — *stabene* — era dezonorat și nu mai avea ce căta între oamenii serioși din „misitii". Acești oameni se împărțeau în două mari categorii, echivalente „binelui" și „răului" din morală : cei care „aveau" *stabene* și cei care „nu aveau".

De cîte ori am auzit din gura vreunui samsar mustăcios fraza definitivă care stabilea cota comercială a unui personaj : *„Den ehi stabene"!* (Nu are *stabene!)* Și decît să fii pasibil de asemenea etichetă, mai bine să fi fost ciung sau cocoșat.

Mai umblau și barcagii pe la Dunăre, marinari, în imensa lor majoritate greci. Pe unul îl chema *barba* Iani, pe altul *barba* Costa sau *barba* Spiro. Toți erau, bineînțeles, „căpitani", toți cîntau din gură sau din mandolină. Se adunau, de obicei, prin cafenelele din centru sau de pe strada Călărași, unde discutau politică. Era de-ajuns să citească unul din ei ziarul — grecesc, bineînțeles —ca discuțiile și certurile să continue de pe poziții vechi și ireductibile.

Se mai adunau, de cîteva ori pe an, la biserică, de Crăciun sau de Paște. Făceau gălăgie, fără să știe bine de ce, la alegerile de la „comunitate".

Ei purtau, totuși, respect deosebit celor cîțiva intelectuali greci din localitate : doctori sau profesori.

Noi copiii, aveam de-a face cu ei, ca să ne treacă Dunărea. Ferească Sfîntul să-i fi spus vreunuia pe nume, că îi sărea imediat țîfna și îți înjura profesorii. „Țe fel de educacia !" Dar noi aveam grijă să-i luăm cu binișorul.

— „Căpitan Stavro, nimeni nu ne-a trecut Dunărea ca matale acum o săptămînă. Am fost și cu Lambi și cu Iorgo ! Degeaba ! Altceva !

— „Nici o mirare !" ne răspundea grecu. „Nu este pentru ei așa ceva".

Și grecul ne trecea apa fără să ne ia parale.

Cînd s-au făcut legislațiile de protecție a muncii naționale sub regimurile de dictatură, marinarii greci au trebuit să plece. Și au plecat care încotro. S-a improvizat, firește, un personal nou pe șlepuri și pe remorchere, un personal care anevoie

s-a descurcat. Grecii aveau apa în sînge. Pe Dunăre s-au auzit mai puține cîntece, prin cafenele a fost mai puțină hărmălaie politică, iar de Paște, la Înviere, nu mai alergau popii prin biserica grecească să-și stingă barba de „trecatrucile" marinarilor.

Astăzi încă, la Brăila, a mai rămas cîte un grec uitat, chelner prin cine știe ce cîrciumă, bărbier prin cine știe ce frizerie.

Cînd îl află „societățile", îi oferă imediat o leafă mai bună, să se urce pe șlep. Nu-l întreabă nimeni dacă știe meseria. La vîrsta lui, nu se poate să nu fi fost cîndva pe barcă, dacă nu pe transatlantic.

Cînd eram în liceu, semințiile erau grupate în oraș pe cartiere.

Orașul este clădit, dealtfel, pe plan geometric. Două bulevarde și numeroase străzi circulare au Dunărea drept diametru. Numeroase raze duc din centru pînă la periferie. În Brăila este imposibil să te rătăcești. Simți planul orașului după cîteva ore și, plecînd dintr-un loc, știi în care altul vei ajunge.

...Centru era plin de cofetării, de cafenele, de restaurante, de bănci și de hoteluri. Parcul dreptunghiular care era înconjurat de acest mai mare dreptunghi conținea o străveche biserică, fostă geamie turcească, o statuie a lui Traian și un ceas montat pe o construcție de tablă zugrăvită. Am impresia că, de atunci și pînă astăzi, nici Traian, nici ceasul nu s-au mișcat.

Primul bulevard, socotind de la Dunăre, despărțea Brăila românească de lumea străină a portului, a magazinelor și a cartierelor „nobile". Țara a aflat despre bulevardul Alexandru Ioan Cuza din cartea lui Mihail Sebastian. Aproape toți salcîmii orașului s-au concentrat pe această prelungă și umbrită alee.

Dar, pînă acum cincizeci de ani, dincolo de acest bulevard, locuiau îndeosebi băștinașii, de diverse profesii, bulgarii cîți nu fuseseră încă asimilați și negustori mocani cu brînzării, cu blănării, cu sticlării sau cu magazine de stofe. De la bulevardul Cuza încoace, spre centru, erau numai magazine de lux, în general evreiești. Stăpînii acestor magazine și neamurile lor locuiau pe străzile adiacente. Iar lîngă Dunăre se înghesuiau îndeosebi grecii — aproape de mal cei săraci, iar bogătașii mai sus, spre centru. În jurul grădiniței zise a Poli-

gonului, se ridicau clădirile mari ale armatorilor, despre care pomenește Panait Istrati. Nume celebre pe piața Mediteranei și chiar a Londrei au pornit din acest cartier : Embiricos, Draculis, Troianos... Iar de cîțiva ani încoace pe alt plan, Ianis Xenakis și-a umbrit cu gloria toți concetățenii.

De pe urma lor au rămas doar casele, cele mai frumoase din oraș la vremea lor.

Ca să înțelegi sufletul Brăilei, trebuie întîi să-ți dai seama că așezarea s-a născut la întîlnirea Dunării cu Bărăganul. Dunărea — adică drumul deschis spre mări și oceane ; Bărăganul — adică nemărginirea mănoasei cîmpii românești, bătută de crivăț, pîrjolită de arșiță. Peste toate astea au venit mocanii cu brînza lor, care a devenit de Brăila, cu „brașovenile", cu negustorii și cu profesorii lor pregătiți la Viena sau la Budapesta...

În fiecare an sosea însă un aflux nou de „cojani" din cuprinsul județului, aflux care, sub auspicii ardelene, „românizа" orașul. Treptat-treptat, românii au prins curaj și au trecut de bulevardul Cuza. Azi au rămas puține urme din vălmășagul de nații care deosebeau orașul. Un simplu și ineluctabil proces demografic a rezolvat — fără sînge și fără legi rasiale — problema care părea insolubilă.

...Lucrurile nu se prezentau, e drept, nici prea simplu, nici prea favorabil. Îmi amintesc cum, într-o excursie cu liceul, la Sulina (era în preajma bacalaureatului), a trebuit să fac pe interpretul la hotel, la restaurant, la cafenea, unde nu se prea vorbea românește...

Lîngă Brăila era înfloritoare, înainte de primul război mondial, stațiunea balneară Lacul Sărat, dotată, in stilul epocii, cu un parc englezesc, cu un chioșc, pentru muzică și cu un cazinou în care se juca „chemin de fer" și „bulă" (un fel de ruletă redusă). Venea lumea din toate colțurile țării ; nu se descoperise încă Tekirghiol-Movila, și nămolul de aici era preferat celui de la Amara. Afluența oamenilor avuți era atît de mare (printre ei generoșii cerealiști brăileni făceau primă), că întreținea un public de cazino boem și interlop : crupieri de consum curent și demimondene, politicieni în căutare de popularitate, dame în căutare de „napoleoni". Veneau să-și petreacă vacanțele la Lacul Sărat Nicu Filipescu și Lilli Gheor-

ghiade, Take Ionescu și Mița Biciclista, poeți și ziariști de renume

Din ce motive reale, nu știu, dar mult timp aproape nimic nu s-a adăugat „inventarului“ inițial și nu s-a transformat așa ca să poată servi nevoilor obștești ; chiar instalația băilor rămînea aceeași — primitivă — și la exigențele de astăzi, dezgustătoare. Pe ici, pe colo, mai erau case bombardate încă din timpul primului război mondial. Nimeni nu s-a ostenit să le repare.

Lacul Sărat trăise accelerat fenomenul de eroziune al Brăilei

Nu numai importanța economică a orașului era mare. Se aflau și evenimente de variată natură să sporească semnificațiile urbei.

Aici a zburat pentru întîia oară Poly Vacas, unul din pionierii aviației noastre și ai celei mondiale.

Aici s-a instalat primul hipodrom din România ; aici s-au alergat primele curse de trap și s-au selecționat primii cai de rasă.

La Brăila s-a înfiripat, între cele două războaie, un conservator de muzică și, într-un moment dat, chiar o trupă de teatru permanent, trupă în care, tineri, jucau : C. Toneanu, George Vraca, Mișu Fotino.

Viața se desfășura, de altfel, în societăți închise, care, înăuntrul aceleiași clase chiar, nu comunicau între ele.

Era în oraș o mare burghezie românească politico-economică, alcătuită din înalți funcționari administrativi, din senatori deputați, consilieri municipali, la care se integrau vîrfurile tehnice : medicii, inginerii, avocații de oarecare importanță. Ființau apoi diverse „elite“ : grecești, evreiești, bulgărești. „elite“ care se proclamau și se comportau ca atare. Își respectau, adică, relațiile și obiceiurile cu o strictețe și cu o exclusivitate care presupuneau, în egală măsură, o exagerată prețuire de sine și un corelativ dispreț față de ceilalți

Exista, bineînțeles, și restul, „orașul“ propriu-zis, al micii burghezii și al muncitorilor, cu care intram doar în contact indirect, pe baza prieteniilor de școală, de sport, sau a *„Wahlverwandschaft*-urilor, care treceau uneori peste barierele de clasă. Exista, mai ales, mahalaua brăileană, care prefera viața simplă și deschisă tuturor convențiilor uscate, care urma cu sinceritate și cu risc drumul instinctelor și al plăcerilor natu-

rale. Dincolo de nuanțe și particularisme, se afirma însă noțiunea „lumii bune“ cu anumite privilegii, îngăduințe și interdicții. În această „lume bună“ autohtonă, străină sau compozită, se vorbea franțuzește și se respectau, prin tradiție, regulile politeții pariziene din secolul 19. Cucoanele aveau „*jour-fixe*“-uri, societățile de patronaj dădeau „ceaiuri“ și „baluri“ publice, se organizau serbări la grădina publică într-un climat care deriva, prin degradări succesive, din etichetele Versailles-ului și din bon-tonul de la Passy sau de la Auteuil.

,„Lumea bună“ întrebuința cărți de vizită litografiate cu text franțuzesc și cu colțurile la ocazie întoarse, în conformitate cu articolele respective din codul bunelor maniere. „Doamnele“ și „domnișoarele“ se bucurau de o proeminență formală, care ascundea în dantele sclavia din familie. În această lume oamenii se nășteau, trăiau și mureau încadrați de obiceiuri care, de la botez la nuntă și pînă la înmormîntare, le asigurau adăpostul formal față de „gura mahalalei“ și față de „stihii“.

Copilăria și adolescența mea s-au petrecut în protipendada mai mult grecească a orașului. Tata mergea la „club“, mama se îmbrăca după jurnalele de modă pariziene. În biblioteca noastră se aflau clasicii francezi ai secolelor 17 și 18, ca și operele lui Victor Hugo, ale lui Musset.

Casa de pe strada Rosetti, în care m-am născut, era astfel împărțită, încît camera principală, cea mai frumoasă, salonul dotat cu mobilă „Louis XV“, să se întrebuințeze doar la ocazii. Huse cenușii acopereau tapiseria „Pompadour“. Pe pereți erau tablouri de Mirea, de Teodorescu-Sion, de Voinescu, dar și operele mamei, adică pisicile, sălciile și lebedele pe care le zugrăvise la pension ; gustul tatii se afirma în cîte un desen de Iser sau într-o coborîre de pe cruce, presupusă de Delacroix. Pretutindeni te încurcai de gheridoane, de taburete, de glastre cu flori de apartament. Etajere cu bibelouri se reflectau în oglinzi venețiene cu rame de bronz înflorate. Salonul, așa cum spuneam, camera cea mai mare, cea mai luminoasă și cea mai bine mobilată, era, în același timp, și cea mai puțin locuită ; în principiu închis, se deschidea doar la *jour-fixe*-urile mamei sau la evenimente mari, adică la nunți sau la botezuri.

Mama nu era primitoare. Detesta vizitele și petrecerile, fără să prefere în schimb viața de familie. Era certată permanent cu rudele tatii și ocazional cu ale ei, în așa fel încît să ne intre cît mai puțină lume în casă. Foarte rar se întîmpla

să avem invitați în afara obligațiilor stricte, pe care se străduia să le respecte la limita lor minimă.

Păstrez, totuși, amintirea unei epoci în care prietenii părinților mei aveau copii, în care s-a născut sora mea, cea mică și în care am trăit feeria botezurilor.

Totul era pentru mine o încîntare și un prilej de emoție, de la cristelnița popilor îmbrăcați în odăjdii, cristelniță în care urma să urle și să se zbată pruncul prea fericit, și pînă la „mărturiile" de aur cu funde roz sau albastre care se împărțeau invitaților. Bufetul era de obicei somptuos. Se serveau șampanie și icre negre. Masa era comandată la restaurantul principal, la „Le Français" (sau la „La Francez", cum spuneau nepricepuții.) Uneori patronul, domnul Carivelli, italian de origine, bătrîn și solemn, fost *„maître"* la case mari din străinătate, servea el însuși, îmbrăcat în frac și cu decorații.

Dar noi, copiii, eram atenți la șampanie. Goleam paharele părăsite sau „achitam" cîte o sticlă uitată în „frapieră", pînă cînd ne apuca rîsul și vorbirea de-a surda. Abia atunci își dădeau seama cei mari că ne îmbătasem și ne dădeau pe mîna „guvernantelor", să ne ducă la culcare.

Dar epoca asta de aur nu a durat prea mult. Părinții noștri au îmbătrînit și n-au mai făcut copii. Noi am crescut mari și nu am aflat nici un haz în petrecerile stereotipe la care eram chemați, e drept, din ce în ce mai rar.

Regăsesc, plimbîndu-mă pe strada „mea", pietre de care, copil, m-am împiedicat. Și mă bucur că, de atunci și pînă astăzi, nu s-au găsit edili vigilenți care să repare pavajul. Casele, însă, mai toate s-au schimbat. A noastră, înainte de primul război mondial, era cea mai frumoasă, dar supremația ei a durat foarte puțin. S-au ridicat, una după alta, clădiri care, în perspectiva mea infantilă, mi se păreau impozante, dar care, în comparație cu blocurile moderne, par simple cocioabe. Alături de noi au locuit, în casa cu două etaje, un văr de-al tatii, care a construit-o, și mulți alții după el. Nevasta lui, Marie Carandino, a fost o frumusețe a vremii, de care toți bărbații erau înamorați. O văd și astăzi, de jos, din curte de la noi, dreaptă în fața oglinzii, într-un „peignoir" vaporos, pieptănînd plete blond-cenușii, care îi cădeau în voie peste umeri.

De obicei, însă, nu aveam vreme să mă uit în sus. Mă țineam de joacă în curtea noastră atît de mică — pe atunci mi se părea imensă — cu toți copiii din cartier. Mergeam și pînă

în colț, la mica piață a Poligonului, unde „derbedeii" (așa le spunea mama) jucau bile, rișca sau barbut. Acolo mă întîlneam cu Bebe Ștefănescu-Goangă. Era rău la joc, nedrept și cîrcotaș.

Cînd am crescut, am prins curaj și am mers mai departe. Mă băteam cu pietre ca soldat în „armatele" străzilor respective, dar aveam mai mult înclinații de strateg decît de simplu pedestraș. Explicam de zor tovarășilor mei de *Kriegspiel* cum să ne împărțim în pîlcuri, cum să atacăm „dușmanul" din spate, cum să-l hărțuim pe flancuri și cum să concentrăm atacurile în bătălia finală. Bineînțeles, conflictele se soldau cu geamuri sparte, cu vînătăi și cu „plîngeri" la părinți. Cînd soseam seara acasă, rupt, hărțuit, zgîriat, murdar, mă lua mama în primire. Mă băga în baie, mă spăla și mă bodogănea. Îmi dădea apoi repede să mănînc, să nu cumva s-adorm înainte, așa eram de obosit. La jocurile noastre băiețești participa adesea și sora mea, Valerie. Mai mică decît noi, dar foarte isteață, suplinea prin dibăcie lipsa ei de putere fizică și de rezistență. O apăram, firește, ori de cîte ori era cazul, dar o apăram mai ales de mama, care mereu o bătea. Auzeam de departe apelurile ei disperate: „Nicule! Nicule!" Știam imediat despre ce era vorba. Alergam și o scoteam din mîinile mamei, care pufnea de necaz...

Mai tîrziu, de multe ori, avea să sară ea să mă scape. Fără să o chem.

NEAMURI ȘI OAMENI DIN ORAȘUL MEU

Ori de cîte ori revin prin orașul meu natal, simt prin piept ca un cuțit titlul romanului ardelenesc al lui Peter Neagoe, tipărit, ca și restul operei sale, în America.

Se numea simplu și definitiv : *Acolo mi-am lăsat inima*...

Merg, totuși, din ce în ce mai rar prin Brăila. Oamenii de care mă simțeam legat au părăsit de mult orașul. Unii au plecat în alte ținuturi. Alții se odihnesc în cimitirul Sf. Constantin ; îi văd adunați ori de cîte ori mă plimb pe alei. Nicăieri nu am atît de multe relații...

Era un timp cînd lumea asculta vorbirea morților. Nu la spiritism, cum fac babele care îl deranjează mereu pe Napoleon, ci in meditațiile lor solitare sau în filele îngălbenite de carte. Acest fel de a-și căuta rădăcinile, cînd era excesiv, caracteriza pe „conservatori". Tot uitîndu-se mereu *înapoi*, n-aveau timp să privească și, cu atît mai puțin, să înțeleagă tot ceea ce înainte li se deschidea ca îndrăznețe promisiuni. Acest risc a dispărut. Ne scuturăm din ce în ce mai repede de amintirea acelora care au plecat și, grăbiți să trăim clipa, uităm că facem parte dintr-o serie în care, cuminți, într-o bună zi ne vom așeza...

Tinerii (am fost și noi ca ei) se opresc la partea lirică a trecutului, la emoție și, uneori, chiar la ieftina lui filozofie. Sosește însă un timp în care, așa cum spunea un memorialist german, „îți întîlnești tatăl în vine". Și simți atunci nevoia de a umple cu lumini întunericul căscat înapoi ; de a căuta termenilor generali acoperiri de existență, odinioară concretă...

M-am oprit întîmplător și fără intenție de a tulbura liniștea morților la un cavou bogat în date și inscripții. Un

amic de pe vremuri, arhivar sentimental de provincie, Constantin Ștefănescu pe numele lui, a completat cu scrisori vechi, cu acte de stare civilă, cu fotografii decolorate golurile pe care nu îndrăznea să-mi le umple imaginația.

Și am aflat astfel că doctorul *G. C. Hepites*, căsătorit cu Smaranda, fiica serdarului Dîmboviceanu, profesor la Școala Națională de Medicină din București, întemeietor al farmacopeii noastre, a întemeiat, printre altele, și biblioteca și muzeul din localitate. A avut opt copii, dintre care pe *Grigore*, doctor în medicină de la Viena, medic șef al spitalului din Ploiești, pe *Toma*, tot medic de la Viena, care a practicat la maternitatea din București, pe *Victoria*, soția poetului colonel Th. Șerbănescu, pe *Ștefan*, întemeietorul Institutului Meteorologic din România, diplomat în fizică și matematici de la Bruxelles, savant — ca și tatăl său — de mare prestigiu. (Fiica acestuia din urmă, Matilda, căsătorită cu Ștefan Murat, a fost mama inginerului *Ion Șt. Murat*, fost director la „Măsuri și Greutăți" în Ministerul Agriculturii și fost secretar general la Ministerul Industriei și Comerțului.)

Dar să părăsim această ramură, pentru a ne reîntoarce la colonelul *Th. Șerbănescu*, soț al Victoriei Hepites. El nu este altul decît poetul despre care pomenesc istoriile literare și textierul lui *George Cavadia*, celebrul compozitor de muzică ușoară al României dinaintea primului război mondial. Pe Theodor Șerbănescu, junimistul, colaboratorul *Convorbirilor literare*, nu l-am putut cunoaște : a murit în 1901. Dar pe George Cavadia mi-l reamintesc foarte bine, cu glasul lui de bariton, cu barba albă, care îi sporea aspectul falnic și cu faconda lui meridioanală. A înființat Conservatorul de muzică „Lyra", la Brăila, a strălucit prin saloane și a dat prilej fetelor sentimentale să palpite fredonînd *Unde ești ?*, *Un sărutat*, *Adio* sau *Alunița...*

Poetul Șerbănescu a avut mai mulți copii : pe *Hortansa*, căsătorită cu Matila Ciocîrdia, președinte la Curtea de Apel din București, pe *Elena*, căsătorită cu magistratul Th. Apostol, pe *Gheorghe*, fost președinte al Curții de Apel din Galați, autor de piese nejucate și compozitor de romanțe tipărite la... Leipzig ; pe *Letiția*, căsătorită Verdeanu, pe *Aurel Șerbănescu*, tot magistrat, literat în orele libere și fost director al Teatrului din Brăila ; sora colonelului Th. Șerbănescu, Zamfira, a fost bunica profesorului *Ion Petrovici*. (Iar toată această

nume, tineri și bătrîni, se întîlneau la conacul moșiei Vameș din județul Covurlui.)

Dar să revenim la Hortansa (fiica mai mare a colonelului), care s-a căsătorit cu *Matila Ciocîrdia*. Acesta din urmă era în realitate fiul serdarului *Grigore Dărăscu* și al *Iuliei* (fiică a căpitanului Dimitrie Ciocîrdia). Dar i s-a dat lui Matila numele mamei, ca să nu se stingă vechiul neam. Matila a avut un fiu, pe *Dan Ciocîrdia*, căsătorit cu *Adalgiza*, fiică a lui *Gheorghe Șerbănescu* mai sus pomenit.

Doctor în drept de la Paris, Dan Ciocîrdia a călătorit mult prin străinătăți (Anglia, Germania, Franța, Italia, Elveția), a ținut conferințe, a scris cărți — publicate pe numele său adevărat, altele cu pseudonim.

Astfel a tipărit la „Jouve", în 1922, *Evohe Bacché* ca Dan Ciocîrdia și, mai tîrziu, la „Crès", aceeași carte, sub semnătura *André Sernay*. Același pseudonim l-a folosit pentru romanul *La sagesse de Pierrot* („Berger-Levrault", 1923) și *Le Marchand de Masques*, tot la „Jouve" (1923).

A mai scris Dan Ciocîrdia și o piesă de teatru, *Les chaînes qui tombent*, piesă care a fost tradusă și localizată în românește.

Reîntors în țară, a publicat (în coloborare cu *Aurel Șerbănescu)* un volum de versuri, *Coșul cu roade* („Tipografiile Române Unite") și apoi *Răzbunarea Privighetorii* (tot versuri), la „Cartea românească". Au rămas de pe urma lui mai multe volume în manuscris (franțuzești și românești), despre a căror valoare actuală ar urma să se refere specialiștii delegați să le studieze.

Am vorbit despre *Iulia*, fiică a căpitanului *Dimitrie Ciocîrdia*, aghiotant al domnitorului Alexandru Ghica și fiu, la rîndul lui, al paharnicului *Matei Ciocîrdia*.

Ea a fost căsătorită întîi cu serdarul Dărăscu și apoi cu C. D. Aricescu, mare luptător pentru Unire și vestit autor al *Istoriei Revoluției Române din 1821*. Fiul lor, *Const. C. Aricescu* (1861—1931), nu este decît pictorul bine cunoscut, cu lucrări aflate la Muzeul de Artă din București (și cu multe altele aflate la urmașii locali).

Despre toate cele de mai sus, pe care, furat de parfumul lor vetust, m-am mulțumit să le evoc mai mult ca explicații la arborele genealogic, istorici, istoriografi literari, critici ar putea afla material pentru studii și monografii. Fiindcă, personal, am văzut vrafuri necercetate de scrisori, de documente,

de manuscrise în legătură cu viața publică și particulară a ramurii *Hepites*, a *Șerbăneștilor*, a neamurilor *Ciorcîrdia* și *Aricescu*. Iar istoria reală a unei comunități nu se scrie cercetînd doar actele oficiale înregistrate în *Monitor*. Această istorie poate căpăta uneori aspecte neașteptate prin scormonirea unor uitate arhive de familie.

Dacă aș fi tînăr student la Istorie sau la Filologie, aș pleca deocamdată repede la Brăila, să caut „*au fond de l'inconnu du nouveau*"

Nu am avut, propriu-zis, o viață de familie. Vinovată de acest lucru a fost, în primul rînd, mama. Grecoaică după tată și româncă după mamă (am eredități românești pe linie maternă și din partea tatii), Elena Morache fusese crescută în stilul fetelor de familie burgheză. Vorbea și scria curent franțuzește, cînta la pian valsurile lui Chopin, dar și *Pière d'une vierge*. Pictase în tinerețe lebede și sălcii cu destulă iscusință ca familia să-i angajeze ca profesor un pictor „nespălat și cu plete". Dar toate acestea erau floricele exterioare. Mama avea un caracter imposibil și cele mai realiste principii de comportare socială. Nu ierta pe nimeni. Între ceea ce „se face" și ceea ce „nu se face" era pentru ea o prăpastie pe care n-ar fi trecut-o în ruptul capului și pe care ne împiedica și pe noi toți să o trecem. Felul ei de a fi s-a înăsprit cu timpul. A devenit mai irascibilă și, la cea mai mică nemulțumire, țipa. Tata își lua atunci pălăria, bastonul și pleca la club. Noi, însă, rămîneam acasă — prizonierii mamei. Toți trei copiii o ascultam și o detestam. Exercita asupra noastră un control și o teroare de fiecare clipă. Eram înconjurați de „nu e voie", din toate părțile și nu aveam puterea să clintim „tabu"-urile. Semăna la caracter cu o mătușă bătrînă, aprigă și rea, care, cînd ne vedea urcîndu-ne în pom, ne striga: „Ai să-ți rupi picioarele, drace!" Iar atunci cînd, conform previziunii ei, ni le rupeam, se uita încîntată: „Satur-te, dimone!" Bărbatul ei Constantin, n-avea voie să vorbească cînd mergeau în vizită: vorbea ea, în schimb, pentru el. La masă, cînd se împărtea mîncarea, se uita bine, lua o bucată serioasă pentru ea și împingea tava mai departe: „Constantin nu mănîncă!" Fără multe explicații. Și Constantin tăcea și pleca flămînd.

Mama era mai mult bigotă decît credincioasă. Educația pe care ne-a dat-o în acest sens s-a redus la unele elementare prescripții de pură formă. Tata, dimpotrivă, adversar al oricărui

rit, era deist. Deosebirile dintre ei nu se limitau însă la capitolul credinței. Tata și mama se deosebeau fundamental, în toate privințele, în așa măsură încît, cunoscînd pe unul, era ușor, prin negație, să-l afli pe celălalt.

Mai tîrziu urma să-mi dau seama că multe din defectele mamei erau în realitate calități, datorită cărora familia — chiar în condițiile ei laxe — a putut să dureze. Dar *atunci* nu puteam înțelege și nu puteam scuza tot ceea ce exterior purta sigiliul neîngăduinței. Cînd tata, bătrîn și bolnav, nu a mai putut ține frînele casei, virtuțile, „burgheze“ ale mamei și-au spus cuvîntul. A devenit om de afaceri, a reconstruit averea noastră pierdută, m-a ajutat la studii, a păstrat „onorabilitatea casei“. La un moment dat pleca la București nu numai pentru interesele ei, ci, în același timp, ca delegată a prietenelor ei bătrîne și nepricepute. Îi spuneam că ajunsese „președinte al sindicatului babelor“, constatare care nu îi făcea prea mare plăcere.

Pentru tata aveam, în schimb, toți trei, un adevărat cult. Nu ne bătea niciodată. Fără să fie prea tandru, era totuși apropiat. Avea autoritate, fără să o afirme. Știa să se facă iubit, fără să ceară dragoste. Generos, expansiv, liric, felul lui de a fi sublinia, prin contrast, economiile de suflet, reticențele, „naturalismele“ mamei. Între ei doi era o adîncă diferență de calitate. Apoi, tata era foarte cultivat. În biblioteca lui nu se găseau numai — în franțuzește și în italienește — opurile pe care studiase medicină la Paris și la Bolonia. Tata avea numeroase cărți de „ocultism“, termen care în preocupările lui acoperea hipnotismul, spiritismul, magia... Ceea ce nu îl împiedica să aibă în bibliotecă și lucrări esențiale de filozofie, de literatură și de morală. Tata citea și răspundea cu promptitudine, cu claritate, cu eficiență nedumeririlor noastre copilărești.

Atmosfera de acasă, scleroza provinciei, lipsa unui mediu favorabil l-au împiedicat să continue ; an cu an, tata decădea. Jocul de cărți, care la început fusese doar o distracție, se transformase la el, repede, în pasiune. Foarte curînd, viața de club a înlocuit pentru el viața de familie, și ironia lui binevoitoare s-a transformat în sarcasm. La bătrînețe a căpătat psihologia și atitudinea „martorului“ care înregistrează uneori sceptic, de cele mai multe ori indiferent, evenimentele, așa cum l-a surprins, într-un desen de grup, Iser. Din cînd în cînd avea accese de entuziasm, de generozitate. Escrocii nu

îl ocoleau; semnătura lui — spre disperarea mamei — se putea citi pe listele de subscripție fictive care pînă la urmă ajungeau în fața tribunalelor. Și nu era nevoie neapărat să-l soliciți să ajute un om în spital, o mamă văduvă cu zece copii. Tata era, mai ales, sensibil la cauzele abstracte. Ajuta pe pictori, pe artiști, dar, mai ales, „dezrobirile", luptele „pentru independență" sau „pentru libertate"...

În meseria lui n-a izbutit să facă nici un fel de avere. Cînd era tînăr, avea în oraș o numeroasă clientelă pe care o vizita dimineața. După-masă primea „la cabinet".

Îmi amintesc de timpurile în care birjarul aștepta la poartă și nu pornea pînă nu mă suiam și eu pe capră. Făceam „vizite" la bolnavii din oraș pînă tîrziu la ora prînzului. Dar cînd ne întorceam acasă și cînd îl întreba mama, tata răspundea încurcat :

— Nimic... Ce să le mai iau... N-aveau nici de medicamente... Le-am plătit eu rețetele.

Și mama se uita la el ca la un nebun și striga tot ca o nebună.

De foarte multe ori îl trezeau noaptea pentru cazuri urgente. Nu l-am auzit crîcnind. În schimb, eu am căpătat o aversiune pentru medicină, aversiune care m-a îndemnat să aleg în viață alte studii, alte profesii.

Dintre bunice, nu am cunoscut decît pe cea din partea mamei. Era bunătatea însăși. Mă iubea foarte mult și, mai ales, mă „asculta". Plecam în fiecare zi de acasă și mergeam să o văd. Îmi dădea prăjituri și cîteva sorbituri de cafea. La plecare primeam și un bănuț, cu care cumpăram repede, de la băcănia din colț, „ciocolata școlarului". Dar toate astea contau mai puțin decît faptul că eram „ascultat", că puteam să-mi expun părerile, să spun tot ce aveam pe suflet. Bunica mă privea vorbind — tăcută. Din cînd în cînd, un surîs îi înflorea în colțul buzei. Dar eu nu mă impresionam pentru atîta lucru. Mama se mira tare aflînd că „nu-mi tăcuse gura". Acasă conversația mea era strict utilitară.

Am mers la bunica zi de zi și an de an, pînă cînd a început să-mi „miroasă a catrință". Bunica a înțeles, a tăcut, a surîs și într-o bună zi a murit, împăcată cu ea, cu lumea, dar nu cu fata ei, „că prea e rea!" Nici din partea celuilalt copil nu avusese supărări mai mici. Unchiul Iorgu promitea totuși, în adolescență, să fie un om de valoare. Era instruit, frumos și plin de calități sufletești. Avea însă înclinații spre chefuri cu

prietenii și spre deliciile vieții ușoare. N-a rezistat tentațiilor și, fără să aibă efectiv vreun viciu, a lunecat, pe nesimțite, spre pierzare. Cheltuitor, și-a mîncat partea de moștenire de la bunicul și a periclitat, prin nesocotințe, restul, adică zestrea mamei. La un moment dat, nu se știe cum, a întîlnit în calea lui morfina. Și etapele prăbușirii s-au accelerat. Nu era ușor de procurat droguri în orașul nostru. A simulat la început cîteva crize de rinichi și a reușit să-l păcălească pe tata. Dar cînd crizele au devenit mai frecvente, tata a refuzat să-l „încurajeze". Inventivitatea morfinomanilor și lipsa lor de scrupule în procurarea „otravei" sînt cunoscute. Unchiul Iorgu nu a ezitat în fața mijloacelor celor mai odioase, celor mai neașteptate.

Omul devenise o epavă.

Îl iubeam foarte mult și suferearn nespus de discreditul în care se cufunda. El mă adora la rîndul lui. Nu era plăcere să-mi refuze. El mi-a cumpărat primul ceas și primul stilou, el m-a dus pentru întîia oară la București. Cînd a avut, la un moment dat, automobil, m-a plimbat prin toată țara. Mergeam cu el prin hoteluri, prin restaurante, la spectacole de teatru și de operetă. Au fost cele mai frumoase vacanțe din viața mea. Nu-mi dădeam seama cît de șubrede erau temeliile ; copil, mă grăbeam să gust din toate „pentru prima oară" și simțeam cum bucuria mea era, în același timp, fericirea lui.

Cînd a survenit dezastrul, cînd toate combinațiile fantesiste s-au destrămat, cînd ingeniosul om de afaceri a dispărut, ca în locul lui să apară delincventul, am simțit o durere de moarte. Tot ceea ce învățasem de acasă și de la școală, toată onestitatea mea sufletească, ca și evidența faptelor și a culpei, totul pleda împotriva acestei epave, care fusese unchiul Iorgu. M-am dus să-l văd cîtva timp, pe sălile tribunalelor sau în vorbitorul închisorii. Am plîns cu toată dragostea și cu toată mila de care eram în stare. Și, pe urmă — sub influența mamei — l-am abandonat. Astăzi mai găsesc explicații și scuze bune pentru ochii lumii — multe, oricîte. Dar în sinea mea mă simt în eternitate vinovat. Nu trebuia să-l las, să-l părăsesc. Nu trebuia să urmez calea moralei spartane tocmai în privința lui, care numai de mine fusese legat, care numai pe mine mă iubise.

Au contribuit, desigur, prejudecățile orașului, senzația ediției speciale scoase de ziarul local, răceala prietenilor și a cunoscuților, atmosfera de moarte civilă de acasă.

Da ! Toate astea sînt adevărate. Dar eu trebuia să le înfrîng Să stau lîngă el. Să ascult firea mea ; să nu-l trădez.

Viața noastră de familie s-a redus în esență la relațiile frățești, care s-au păstrat strînse și calde. Eram toți trei foarte deosebiți. la trup ca și la suflet. Cînd am fost mici, ne certam, ca copiii, pe prăjituri sau pe bomboane, dar asta a durat, în timp, foarte puțin. Sora mea Ebe, care venea ca vîrstă imediat după mine, a fost frumoasă. Valerie, cea mai mică dintre noi, nu s-a deosebit decît prin inimă. Avea mai multă decît îi trebuia. Și toată viața a împărțit-o celor care îi erau aproape. Cred că, dintre noi trei, ea este cea mai valoroasă, fiindcă ea a avut și continuă să aibă cea mai mare disponibilitate de sacrificiu. Ebe avea înclinații spre carte. Nu a făcut însă studii universitare, în ciuda faptului că se remarcase în liceu, că la bacalaureat i se lăudase teza de la română... Cred că am contribuit la nedreptatea pe care părinții mei au comis-o ; cuvîntul meu nu a atîrnat în favoarea ei. Și nu a încercat să le clintească hotărîrea. Fetele au rămas acasă, să se mărite, în așteptarea lui Făt-Frumos, iar eu singur am plecat în lume în studenție, la armată, în străinătate.

Am avut rude și din partea tatii. Dar mama nu le primea în casă. Nici cu fratele, nici cu sora tatii și, cu atît mai puțin cu copiii lor, nu aveam raporturi de familie. Mama era crîncenă în relațiile cu oamenii. Cînd se certa cu cineva, era, în general pe viață.

N-am avut, de aceea, decît foarte sporadice legături, de copilărie, cu verii mei. Mama nu ne dădea voie. Tata — din comoditate — nu intervenea...

...Cea mai bună prietenă a mamei se numea Sirago. După moartea tatălui ei, Sirago a moștenit o avere considerabilă, pe care la cîțiva ani a pierdut-o încurcîndu-se în afaceri, în datorii și în procese pe care inflația nu le-a putut duce dincolo de anul crizei mondiale.

Noi nu am profitat nici individual, nici ca familie de această prosperitate, dar tata, respins de acasă, s-a obișnuit să frecventeze apartamentul din strada Belvedere. Nu știu pînă unde a mers această prietenie și această neîndoielnică „afinitate electivă“ și nici nu m-a interesat niciodată. Știu doar că mama a rărit și, la un moment dat, a rupt relațiile cu Sirago. Ceea ce pe mine nu m-a împiedicat să continui a o vedea, împărtășind în anume măsură înclinația tatii.

Sirago era boemă ca stil de viaţă şi „artistă" ca sensibilitate. Îi plăcea să citească, dar, mai ales, să discute. Nu avea destulă cultură pentru a îndruma, nici destul talent ca să creeze. Dispunea, în schimb, de un bun-simţ capabil să orienteze gustul.

Lîngă ea mă simţeam bine, fără să ştiu de ce. Nici un fel de gînd ascuns n-a tulburat vreodată seraficele noastre discuţii. I-am citit primele mele încercări critice. Am discutat cu ea despre Balzac, despre pictură şi despre muzică. Un adolescent simte nevoia climatului feminin, în care să i se formeze sensibilitatea. Eu n-am avut decît sporadic şi fragmentar această şansă...

A murit tata, a murit mama, a murit Sirago. Cînd merg prin Brăila, nu uit să trec pe strada Belvedere, unde singure pietrele au rămas insensibile şi neclintite. Revăd balul de copii (mascat şi costumat), pe care Sirago ni l-a oferit nouă şi prietenilor noştri. A fost una din puţinele mele întîlniri cu feeria. Într-o anarhie de epoci şi de fantezii, se încrucişau *merveilleuses* din epoca *Directoire* cu grecoaice „praxiteliene" cu ţigănci încărcate de salbe, cu clovni plini de zurgălăi ; ici un Pierrot, alături de o Esmeraldă, dincolo un bucătar lîngă o Colombină. Ani de-a rîndul a vuit oraşul, dar mai mult răsună, în inima noastră, amintirile.

„Ai mei" au fost însă mai ales prietenii. Unul singur a rămas în viaţă din cei de care din primele timpuri, eram legat. Numai cu el mai pot vorbi sau mai pot tăcea despre anumite lucruri care nu mai sînt. Au trecut, rînd pe rînd, în neant, colegii de bile, de „baba-oarba" şi „de-a v-aţi ascunselea".

De unul dintre ei îmi aduc în mod deosebit aminte, de Petru de Roma. Dintr-o familie de nobili, cu titlu papal, dar înrudită cu „fanarioţii" noştri. Pierrino semăna într-un fel cu mama lui, italiancă din Torino, şi mai puţin cu bătrînul Camil, amator de curse, de femei, de petreceri, tip de truculent gentilom *campagnard*. Camil de Roma, la o vîrstă destul de înaintată, şi-a întîlnit viitoarea nevastă într-un bar local, unde repeta cu puşca performanta lui Wilhelm Tell. Acceptată cu greu de societatea brăileană, care nu-i ierta originile, Gina Varetto a devenit repede iubita şi apoi nevasta lui Camil.

Cu Pierrino m-am împrietenit în primele zile de şcoală, şi prietenia noastră a durat pînă m-am întors din Paris.

Atunci am avut impresia că atitudinea lui publică față de noua mea viață nu mai dovedea aceleași sentimente. Și — în stilul mamei — l-am sacrificat. El însă nu s-a simțit nici o singură clipă străin de mine. Apărea, cît să mă strîngă în brațe, la bucurii ca și la nenorociri, cu manifestări zgomotoase, menite să ascundă emoția lui puternică și sinceră.

Un băiat de treabă acest Pierrino, care nu avea nici una din preocupările mele și care fusese născut să trăiască la țară, lîngă natură și, mai ales, lîngă cai. Ce anume ne-a apropiat, nu-mi pot explica. Atîta știu, că nimic nu ne ascundeam unul altuia, că mergeam în toate locurile împreună și că mărturisirile mari sau mici nu socoteam nimerit să le împărtășim vreunui al treilea. Am fost împreună în baltă cu cîinii după noi, am umblat călări pe drumurile de la Viziru și de la Stăncuța, am pescuit și am fript „somotei" sau „plevușcă", ne-am plimbat pe Dunăre cu duba, am umblat alături pe la vînători de prepelițe și de sitari, ne-am dus unul pe altul „la Zenovia"...

Mai tîrziu, pasiunea lui Pierrino pentru viața rustică s-a transpus la mașini și mecanică. Își făcuse „atelier" acasă, unde găseai tot felul de roți, de șuruburi, de unelte și, mai ales, piese de automobil detașate. În loc de cal, își făcuse rost de un „Ford" vechi, pe care îl tot repara, îl tot transforma. Schimbîndu-se mereu, Pierrino rămînea același. Băiat bun. Fără pretenții, fără ifose și cu inima în palmă.

Ani de-a rîndul ne-am văzut în fiecare zi.

Fiecare făceam parte din familia celuilalt. Nicăieri nu mă simțeam mai bine ca în casa lui Camil de Roma, de pe strada Turcă. Îmi amintesc de albumele lor de familie, pline de fotografii. Se înrudeau cu Mavrocordații, cu Calimachii, cu Mavromihalii, înainte de a se înrudi cu Bibeștii, Ghiculeștii și Sturzeștii. Dar nimeni nu avea prejudecăți nobiliare în familie și cel puțin, desigur, Camil. Îl revăd la ora ceaiului, tronînd în capul mesei, printre copiii lui și prietenii lor. Avea barbă albă și era vesel ca un erou de Bernard Shaw. Îi plăcea să glumească, să ne ironizeze, ducîndu-ne deseori pînă la pragul lacrimii; cînd se oprea, ne ridica în brațe și ne săruta cu zgomot.

...Spre sfîrșitul vieții, o dramă de familie i-a schimbat caracterul. Posomorît și părăsit, s-a retras în baltă printre pescari, pe bruma de pămînt care-i rămăsese. L-au adus mort la Brăila.

Pe vremuri, toată plasa Viziru — după ce fusese a lui Vogoride — trecuse, prin legături de familie, în stăpînirea lor. Conacul era un adevărat castel. Avea şi sală de teatru. Avariat în timpul primului război mondial, a rămas părăsit pînă după 23 August, cînd, refăcut, adăposteşte o instituţie de stat.

...Se organizau vînători mari la Viziru. Veneau la ele, ca invitaţi, domni de seamă din Brăila, din Bucureşti şi din alte locuri. Odată, prin 1903 îmi pare, Camil de Roma a angajat pentru un spectacol trupa Eleonorei Duse, care trecea prin Brăila spre Rusia. Era o iarnă năprasnică, bună de vînat lupi. Actorii au fost aduşi cu sania, înveliţi în blănuri. Eleonora Duse a jucat astfel *Dama cu camelii* pentru comeseni, spectacol despre care multă vreme a vorbit tradiţia locală.

CEI TREI FRAȚI GIGANTES

Mi-a rămas fixată în memorie imaginea lui, una singură, unică; nu-l văd pe bătrînul Gigantes decît la masă, mîncînd macaroane în cantități fantastice și alternînd această sacră operație cu o vorbire fără început și fără sfîrșit. Pe barba lui mai mult cenușie, se prelingeau sosuri și parmezane, la care noi, copiii, eram, din alte motive, mai atenți decît mama. Bătrînul Gigantes, așa cum îl arăta numele (*gigantes* înseamnă uriaș pe grecește), era un adevărat colos; între ingerări și discursuri, nu uita să utilizezi un misterios inhalator pentru a-și pompa în nară un lichid de o culoare tulbure, despre care, mult mai tîrziu, am aflat că era un produs de morfină.

Avea, pentru noi în primul rînd, prestigiul taliei și al vocii continuu tunătoare, dar îi acceptam cu atît mai ușor și fără murmur dominația cu cît, adeseori, îl însoțea ca un viu contrast nevasta lui, Evghenia, adevărată statuie a durerii resemnate. Figura ei ezita mereu, în pragul lacrimii. Nu era nici tînără, nici bătrînă, nici frumoasă, nici urîtă. Evghenia suferea nu pentru ea — niciodată — dar temătoare de tot ce putea să se întîmple rău bătrînului, mereu dezlănțuit, și celor trei băieți ai ei, pe care cu atît amar și cu atîta dragoste îi creștea.

Într-o bună zi bătrînul Gigantes nu a mai venit. Mama a dat la spălat mai puține fețe de masă și șervețele. Iar macaroanele au fost imediat înlocuite cu *spaghetti*, pe care toți le preferam. *De ce* a murit bătrînul Gigantes nu mi-a fost greu să înțeleg mai tîrziu, dar *unde* și *cum*, nu m-am străduit să aflu niciodată.

Copiii lui erau toți mai mari decît mine și trei la număr: Cristodul, Iani și George. Numai acesta din urmă a rămas în

Brăila, mic funcționar la o firmă englezească din port. Ceilalți doi au plecat la Atena, unde au intrat într-o școală militară; mulți ani nu aveam să-i mai văd. George a ieșit „băiat bun". Deștept, studios, activ, de o înfățișare fizică mai mult decît plăcută, a învățat repede franțuzește și englezește și a făcut tot atît de repede o strălucită carieră în lumea afacerilor. Activ era George în comparație cu altă lume din societatea și din generația lui. În comparație însă cu neamul Gigantilor, părea adormit și molcom. Snob și salonard, ascundea sub o înfățișare pur mondenă o cultură serioasă, multă finețe literară, mult bun-gust.

Cristodul și Iani au participat la războaiele balcanice, la expediția din Salonic a generalului Sarrail, la campania din Asia Minoră (în 1921) împotriva turcilor lui Kemal...

Evghenia s-a dus și ea în „războaiele lor", ca soră de caritate, după băieți. Și bine a făcut fiindcă, la un moment dat, Cristodul a căzut ciuruit de gloanțe, în plină retragere, și nimeni nu vroia să se mai ostenească să-l adune. Veneau din spate turcii lui Kemal. Dar mama s-a urcat într-o ambulanță și l-a găsit în nesimțire pe cîmpul de luptă, l-a adus în spital și l-a salvat. Mi-am dat seama că „afacerea" fusese destul de serioasă mai tîrziu, cînd, student la București și invitat duminicile la el la masă, discutam de zor literatură și politică. Gigantes făcuse între timp Școala de război la Paris și luase brevetul în *sciences politiques*. În București, se afla ca atașat militar grec, și faptul că se însurase cu o verișoară de a mea strînsese încă mai mult legăturile noastre. Îmi aduc aminte cum, într-o bună zi, invitat la o recepție, m-a reținut pînă în ultimul moment. Se îmbrăca și vorbea întruna — ca tată-său — pasionat de politică și, mai ales, de tehnica loviturilor de stat. Îmi demonstra cît de naiv, cît de „literat" era Maurras în *Si le coup de force est possible*, și îl urmăream cu surprindere, mirat că la situația lui nu-l părăsise încă „nebunia grecească" și că, în loc să-și vadă mai departe de o carieră care i se deschidea plină de promisiuni, nu știa cum să răstoarne mai repede pe oricine de la putere ca să-i ia locul, ca să comande el, ca să fie el primul. Cînd și-a schimbat cămașa, am rămas însă înmărmurit. Tot trupul lui purta urme de tăieri și de cusături.

„Ce te uiți așa? Fleacuri! Din război!" Și a continuat să-mi explice de ce toate „palavrele parlamentare" n-au rost

cînd poţi ocupa tot atît de uşor ministerele- cheie şi poţi dispune de mijloacele de comunicaţie...

Au mai trecut ani, mulţi ani, şi într-o zi, prin 1935, am desfăcut întîmplător pe stradă un ziar grecesc, pe care abia îl cumpărasem. M-am oprit şi am citit, uluit, procesul fraţilor Gigantes. Îmi amintesc şi astăzi pasajele demostheniene din rechizitoriul procurorului : „Ţara nu v-a precupeţit onoruri, nici recompense. Aţi fost ofiţeri de valoare, şi din această cauză, tocmai, ţara nimic nu v-a refuzat... Aţi avut toate cinstirile, toate slujbele, toate decoraţiile. Şi voi, în schimb, fără nici un motiv, din simpla dorinţă de putere, aţi ridicat sabia împotriva patriei" etc., etc.

Condamnaţi la muncă silnică pe viaţă pentru înaltă trădare, amîndoi fraţii au fost încarceraţi în Creta, la mine. Am în faţa ochilor, în clipa în care scriu, o fotografie de la proces, şi anume, de pe banca acuzaţilor. Primul din stînga este generalul Sarafis, şi el viitor erou al Rezistenţei, îmbrăcat civil, al doilea Cristodul (cu monoclul) şi ultimul — Iani — care doarme indiferent la tot ceea ce în jurul lui se petrece.

Vina fraţilor Gigantes nu fusese mică. Profesori la Şcoala de război (şcoală unde Cristodul mai era şi comandant), răsculaseră pe cadeţi împotriva autorităţii de stat, secondînd răscoala venizelistă a flotei „împotriva uscatului" Atît.

...În 1940, cînd Mussolini a atacat Grecia, amîndoi fraţii au cerut să plece voluntari, dar nu li s-a îngăduit. Pasiunile erau prea recente, duşmăniile intestine încă mari. Ocuparea Greciei şi, mai ales, a Cretei a dus la deschiderea închisorilor. Fraţii Gigantes au fugit în Egipt, unde se afla o colonie grecească. De acolo, Cristodul a plecat în legiunea străină din Eritrea, unde comandau coloneii Monclar, König şi Leclerc şi unde, alături de ei, a devenit repede unul din „regii" deşertului. Flota grecească de război, ca şi cea comercială au ajuns intacte în porturile aliaţilor, piloţii aerieni au fugit din captivitate şi au constituit imediat trei escadrile de luptă ; ofiţerii de uscat se înrolau care cum ajungeau în rîndurile forţelor greceşti libere. Acasă începuse disperata gherilă albă şi cea roşie.

Iani, abia evadat, se reîntoarce ilegal în Grecia, cu misiuni varii : să unifice forţele de rezistenţă, să dinamiteze canalul de Corint... (Asta, după ce se plînsese guvernului din exil : „Dacă nu aveţi să ne daţi trupe corespunzătoare galoanelor,

dați-ne cîte o pușcă, să luptăm pentru libertate, nu să mîncăm pîine de pomană").

Cristodul creează între timp, din ofițerii supra numerari, un batalion de elită. Lucrurile n-au fost deloc ușoare — grecii se certau între ei după obiceiul milenar. Dar Cristodul aflase din gura lui Jaques Bainville, pe cînd se plimbau, înainte de război, pe lîngă modestele ruine ale Thebei, că miracolul grecesc este că au făcut Istorie din mărunte certuri de sat.

Și batalionul s-a numit Batalionul Sacru, al treilea din analele Greciei : primul, cel de la Cheroneea, unde leul de marmoră străjuiește și astăzi sacrificiul celor trei sute de hopliți ; al doilea, cel din 1821, de la Drăgășani, unde George Cantacuzino cade în fruntea luptătorilor eteriști.

Aceleași sloganuri străbăteau istoria : „Pentru cine a gustat exilul e mai bine să moară luptînd" sau : „Învingem sau murim".

Dar nu cuvinte goale — toate cu acoperire de viață.

În 1943, Gigantes trece sub comanda lui Leclerc, comandantul celebrei coloane motorizate care sosise din Ciad și făcuse joncțiunea cu Armata a 8-a engleză. Batalionul Sacru avea la acea epocă statele lui de serviciu. După ce îi ajutase pe englezi și pe francezi, un nou capitol li se deschidea în față. Dar Iani nu mai participa la epopee. Prins de ocupanții italieni într-o casă conspirativă, se apără pînă la ultimul glonț. Groapa lui era mereu acoperită cu flori de localnici. Cu flori și cu cadrave, fiindcă Iani continua să inspire, din mormînt, sufletul răzbunător al Rezistenței.

De la El Alamein și Bir Hakim, comandourile au fost pregătite în școli speciale de către oameni ca Freytag și Stirling. Ele urmau să elibereze Egeea. Capitularea Italiei și trecerea a numeroși italieni antifasciști în tabăra aliată creau complicații locale. Lupta a durat pînă în 1945. Insulă cu insulă, Egeea a fost eliberată. Depozite de muniții și petroliere sar în aer, state-majore sînt surprinse și masacrate, prizonieri dezrobiți. Raiduri operate de parașutiști, sau din caice și din jeep-uri, răstoarnă calcule și previziuni, seamănă anarhia într-o regiune capitală pentru transportul petrolului. Insulele cad una după alta : Samos, Chios, Mitilene, Symi, Rodos — tot Dodencanesul, tot Arhipelagul.

Gigantes comanda bătăliile ; el era în frunte. „Am nevoie de patru voluntari de moarte." Toți cîți se înghesuiau să fie

primiţi ştiau că, în realitate, era nevoie de cinci şi că el era al cincilea Şi astfel, apărînd în spatele liniilor lui Rommel, paraşutat în insule sau sărind din caice, a ajuns cu batalionul lui în Atena liberată, pe Cîmpia lui Marte. Îl aştepta să-l binecuvînteze, regentul Damaskinos, primat al Greciei. S-a dezvelit o stelă comemorativă. Unitatea a defilat pe aleea mărginită de o parte şi de alta de statuile eroilor Războiului de Independenţă. La sfîrşitul ceremoniei, drapelul a fost remis în mod solemn gărzii de onoare a elevilor ofiţeri, pentru a fi depus la Muzeul Evelpizilor. Batalionul Sacru ieşea din istorie şi intra în legendă.

Dar Gigantes ? Ce s-a mai întîmplat cu el din clipa în care îngenunchea, victorios, la picioarele statuii lui Ipsilante ? Guvernator al Cicladelor, pe care le eliberase, membru al delegaţiei greceşti la procesul de la Nürnberg, apoi guvernator militar al Eubeei, a trecut în rezervă cu gradul de general de armată, pentru a fi directorul Radiodifuziunii greceşti, consilier municipal la Atena... Simple onoruri din vreme de pace. Ştiam, mai mult sau mai puţin, toate acestea din ziare, din corespondenţele de familie, ca şi despre cancerul neiertător care îl asalta.

Anul trecut am aflat că „de cîteva zile“ murise la Londra. Am scris imediat lui George, la Paris, singurul supravieţuitor dintre fraţi.

Iată cîteva pasaje din scrisoarea pe care am primit-o drept răspuns :

A murit la 12 octombrie L-am îngropat — fiii lui şi eu — în ziua de 13, în capela particulară de pe domeniul lordului Jellicoe, la aproximativ 150 kilometri de Londra, în Wiltshire. Într-un peisaj de Constable, sub ştersul soare de toamnă, serviciul religios a fost împărţit între un palid şi nesubstanţial preot al armatei engleze şi arhimandritul bisericii greceşti din Londra. Ceremonie simplă şi scurtă, fără discursuri, în tăcerea răvăşită de prezenţa cîtorva prieteni şi rude : Jellicoe, care i-a fost tovarăş de bătălii în ultimul război, prin Orientul Mijlociu, doi din foştii lui ofiţeri (dintre care unul invalid, pe scaun ortopedic), sosiţi amîndoi din Atena cu avionul, un general francez în retragere, care se luptase alături de el în Ciad... Nimic care să jignească demnitatea finală a morţii.

Am luat apoi ceaiul în conacul victorian al familiei Jellicoe, așezați în greoaiele fotolii de epocă, și am schimbat locurile comune de rigoare. Cel mai afectat era colonelul grec invalid, cu figura lui geometrică de hagiograf bizantin. Ne-am înapoiat noaptea la Londra, fiecare ghemuit în durerea lui...

Avea 73 de ani. Cu un an înainte, în noiembrie 1969 i s-a depistat un cancer la gît. Tratat patru luni la Londra cu raze de cobalt, cancerul a fost oprit. A petrecut apoi o convalescență liniștită, într-un loc idilic în munții Peloponesului. La începutul lui octombrie a avut un ușor infarct. L-am dus din nou la Londra, fiindcă Jellicoe, ținea morțiș la cardiologii lui. Un al doilea atac, după cîteva zile, l-a doborît. A fost perfect lucid pînă la sfîrșit... Scuză-mă, dar sînt năuc încă de moartea lui. Ca și cum s-ar fi prăbușit un zid al casei... Camarazii de război îl iubeau foarte mult. Și nu doar de formă. Generalul König îl ținea la el cu săptămînile cînd trecea prin Paris. Jellicoe, cu care înnodase o solidă prietenie, venea să-l vadă în fiecare an în Grecia. A lăsat doi fii, care au făcut carieră frumoasă în Canada. Unul este președintele unei universități de lîngă Toronto. Cel mai mic este econometrist la Ministerul de Finanțe din Ottawa.

Iani a murit în timpul războiului, în misiune specială. Trimis din Alexandria cu submarinul, a organizat rezistența grecească și a zvîrlit cîteva poduri în aer. Modest și șters, era un dur: a omorît șase de la Gestapo, care au pătruns în casa unde se afla ascuns. Și nu s-a predat. Să nu mai vorbim de al treilea frate; singurul Hauptpunkt *care ți-l pot semnala este că în februarie 1969 am suferit o operație pe inimă deschisă. Mi s-au instalat două valve, una între cele două ventricule, alta la aortă. Operația a reușit, dat fiind că înainte eram pe ducă... Asta mi-a acordat o suspendare, cu restricțiile de viață aferente...“*

Astfel a trăit și a murit generalul Gigantes, născut în România dintr-o familie originară din Cefalonia, tovarășul de luptă al lui König, al lui Leclerc, al lui Freyberg, îngropat undeva în Anglia, lîngă Jellicoe, eroul Africii și al Mediteranei, fiul amiralului Jellicoe, învingător în bătălia Iutlandei.

Încerc să-l reconstitui din frînturile de viață în care l-am cunoscut. Amator de mîncare bună, băutor la rigoare și *„trousseur de filles"* (pe românește s-ar spune cu un singur cuvînt, pe care îl suportă anevoie hîrtia). Dacă mă uit înapoi în istorie, îl regăsesc ușor. Așa erau, desigur, generalii lui Napoleon, așa erau omerizii. „Il avait de la gouaille", spune despre el generalul König într-o prefață la un volum apărut la „Stock" *(Le bataillon sacré — Costa de Loverdo)*. „Am omis să subliniez, continuă în aceeași pagină eroul francez, că Gigantes avea, ocazional, un caracter imposibil."

Pe Iani l-am cunoscut mai puțin. Era din cei tăcuți și de nădejde. *Tăcut*, bineînțeles, în raport cu media grecească numai, și *de nădejde*, bineînțeles, în aceeași proporție. Fiindcă o poveste de pe la ei spune că Dumnezeu, după ce a făcut lumea, s-a gîndit că prea a făcut-o să meargă ceasornic, prea fără haz. A luat cu el un sac de nebunie și, plutind deasupra norilor, arunca pe ici, pe colo, în chip de piper, cîteva grăunțe. Cînd a ajuns însă în dreptul Cefaloniei, s-a împiedicat. Și a răsturnat tot sacul...

George este, desigur, cel mai inteligent, cel mai cultivat, cel mai talentat dintre ei. Dar valoarea lui rămîne neconsemnată în Istorie. Fiindcă Istoria este nedreaptă. Înregistrează doar pe răsturnătorii de lumi.

Cînd stau singur cu mine — și am stat destul — îi revăd adesea în gînd pe cei trei frați Gigantes, pe tatăl lor, pe Evghenia... Dar nu parvin să găsesc un sens armonic vieții lor, cheltuită sub semnul marelui absurd...

Nu mă pot opri însă, gîndind la Ahile, să nu-i evoc pe... Mirmidoni, pe acei *„desperados"* din insule, care au acceptat, din dragoste de țară și din prietenie, din tinerească demență și din temperament soldățesc, să-și joace viața la zaruri în fiecare ceas, în fiecare secundă...

Notă — O delegație în frunte cu Ev. Overof, ministru al Apărării naționale, a readus de curînd în Grecia resturile pămîntești ale generației Gigantes.

ŞCOLI, SENTIMENTE ŞI EDUCAŢII

Clasele primare le-am făcut la pensionul particular Dimopol, ţinut de un profesor de greacă şi de soţia lui, una din primele propagandiste ale metodelor fröbeliene. La aceeaşi şcoală învăţase şi mama. Elevii pensionului urmau, în afară de limbi străine (franceză, germană, greacă), cursurile româneşti pentru care dădeau la fiecare sfîrşit de an examen „la stat". În principiu, şcoala era mixtă numai în primii doi ani. Cu dispensă de la minister, am obţinut dreptul să pot urma mai departe clasa a III-a şi apoi a IV-a.

Interesul şcolii era însă axat pe învăţarea limbilor străine prin conversaţie şi pe educaţia morală. Elevii (interni, externi sau semiinterni) aveau latitudinea să urmeze, după absolvirea celor patru clase primare, cîţiva ani de „curs liber", în care fetele — fiindcă numai ele în fapt continuau — învăţau pian, pictură, literatură, gospodărie etc., etc.

În timpul cît nu aveam ore, în recreaţii sau în timpul liber, nu era voie să vorbim româneşte; ni se dădea un carneţel pe care trebuia să însemnăm numele elevului surprins că nu a vorbit în limba programată şi să-l transmitem. Cine apuca să fie menţionat de trei ori în aceeaşi zi, ca şi cel care rămînea ultimul cu carnetul în mînă, era pedepsit. Astfel copiii învăţau, de voie, de nevoie, limbi străine...

Bineînţeles, aceste conversaţii completau lecţiile serioase de literatură şi de gramatică...

Domnul Dimopol semăna ca două picături de apă cu Spencer şi, dîndu-şi seama de acest lucru, se străduia să-i semene. Era angloman şi clasicizant în acelaşi timp. Nu preda lecţii decît la elevii foarte avansaţi şi acele lecţii erau, în general,

de greacă veche. Nevasta lui trăia în admirația grecului și ușor terorizată de mușcătoarele lui sarcasme. Domnul Dimopol privea lumea de sus, de la înălțimea lui Homer și a lui Tucidide, iar de la această altitudine este lesne de imaginat cît cuvînt putea să aibă o biată învățătoare elvețiană. Școala fiind în principal de fete, nu aveam decît profesoare. Printre ele, domnișoara Dudu ne preda franceza cu multă dăruire și cu tot atîta dragoste pentru fiecare din elevii ei. Am păstrat legături de familie cu ea pînă a murit. Surorile mele au îngropat-o în perimetrul nostru la cimitirul Sf. Constantin, așa încît nu ne vom despărți de ea niciodată. Domnișoara Dudu a murit domnișoară. În sufletul ei nu era loc să încapă altă dragoste. Își urmăreau elevii și erau mîndri de succesorii lor. Cred că i-am pricinuit una din cele mai mari bucurii din viață cînd, la o masă, în prezența ei și om în toată firea, am spus cu aerul cel mai neglijent din lume că toată franțuzeasca mea nu de la Paris am învățat-o, ci, în primul rînd, de la ea!

Domnișoara Dudu a fost o ființă cum se fac din ce în ce mai puține...

În primele clase a mers cum a mers, dar în clasa a patra începusem să devin atent la farmecele sexului slab, fără să am totuși îndrăzneala de a mă „declara". Am avut, totuși, colege mai hotărîte, și printre ele Elena (nu-mi dau seama de ce, dar toate femeile care au contat în viața mea s-au numit astfel, începînd cu mama!). Era o fetiță ceva mai mare, care venise de la altă școală și care, desigur, se arăta mai inițiată decît mine în ale — să zicem — amorului. Fapt este că mă privea des cu ochii ei negri și scînteietori, și eu, de tot atîtea ori, simțeam o strîngere de inimă și o delicioasă febrilitate. Cu timpul, am prins curaj și i-am atins degetele. Într-o zi i-am prins mîna, în timpul orei de matematici, și nu i-am dat drumul pînă la ora de germană. Văzînd, probabil, în ce măsură timid nu treceam la fapte, Elena mi-a spus: „Să rămîi în clasă la recreație. Te las să mă săruți!" Am ascultat-o. Dar sîngele mi s-a urcat la cap și n-am avut puterea să mă apropii de ea. Ședea în picioare lîngă tablă, avea cele mai fragede buze din lume și mă aștepta. Dar eu nu eram în stare să fac un pas. L-a făcut ea. A fost primul meu sărut, dar azi îmi dau seama că ei, desigur, i se mai întîmplase. Eram, dealtfel, singurul băiat din clasă, și oricît de „bleg" aș fi fost, n-ar fi trecut încă un an fără să mă trezesc...

După ce am trecut cu brio examenele clasei a III-a și a IV-a, urma să dau concurs de admitere la liceu. Deși eram elev foarte bun, tata mi-a luat drept preparator pe unul din profesorii care făcuseră parte din comisia de examinare la clasa a IV-a. Se numea G. Ionescu și era excelent pedagog. Dar eu aveam lectură, eu umblasem prin biblioteca tatii. Cum era mare amator de conversație, mai pierdea timp la lecție să stea cu mine de vorbă. Cînd a trebuit să-i plătească onorariul, tata l-a întrebat ce părere are „despre copil". La care Ionescu a răspuns laconic:

— N-aveți nici o grijă. Capul lui a mai fost la un fund...

Tata, care nu avea simțul limbii românești și care nu cunoștea zicătorile, a plecat profund vexat. Îmi aduc aminte și astăzi de rîsul mamei cînd îi povestea tata:

— Ionescu ăsta o fi el om deștept, dar mi-a spus o grosolănie care nu mi-a plăcut deloc. Nu știu ce o fi vrut el să înțeleagă, dar numai de bine nu putea să fie. Cine știe ce pricopseală o fi făcut băiatul!

Dar a izbucnit războiul, și examenul de admitere n-a mai avut loc. Am făcut clasa I (a V-a de astăzi) la un liceu particular, al „profesorilor asociați", și am dat examen la finele anului, ca din clasa a II-a pînă la bacalaureat să rămîn elev al liceului „N. Bălcescu".

Între timp, războiul mondial care izbucnise a cuprins și țara noastră, după o perioadă de neutralitate, în care unii, cei mai mulți, vroiau *să intrăm*, și alții, mai puțini și mai cumpătați, *să nu intrăm*. Tata, mobilizat ca medic, a plecat pe front. A rămas acasă mama cu noi, cei trei copii, dintre care eu, cel mai mare, aveam 11 ani. În conformitate cu educația pe care mi-o făcuse tata, m-am simțit — ca bărbat — cap de familie. Și eram foarte vexat cînd, la diverse controale de poliție, firești în timp de război, și la răspunsul meu stereotip: „Eu!", toată lumea izbucnea în rîs. („Capul de familie" era încă mai mic de statură decît de ani...)

Tata mă învățase să mă port frumos cu femeile, atît de frumos încît ele să nu simtă cît de nevoinice și de neajutorate le-a făcut natura. Dar onoarea de a fi bărbat se cuvenea împlinită. M-a învățat anume să nu fug de răspundere. Cît privește adevărul și minciuna îmi spunea că oricine trebuie să aleagă. „Se poate ca minciuna să procure avantaje de moment. Cînd minți, însă, trebuie să-ți aduci mereu aminte *cînd*, *cum* și *cui* ai spus neadevărul. Asta complică existența. E mai

simplu să fii sincer, cu orice risc de moment. Vei cîştiga astfel încrederea şi respectul oamenilor..."

Eram fricos de felul meu, dar îmi venea greu să mărturisesc în fața tatii această slăbiciune. Ca să mă vindec, mă trimitea să-i aduc, tocmai din dormitor, țigările şi chibriturile. Trebuia să trec, pînă acolo, prin trei odăi neluminate. *„Du-te tu, Nicule, că fetelor le e frică."* Şi eu plecam, cu inima clopot, dar n-aş fi refuzat pentru nimic în lume, nici n-aş fi mărturisit spaima care mă cuprindea. Cînd tata a observat că m-am obişnuit, nu mai uita atît de des țigările.

Căpătasem chiar voluptatea de a străbate, drept şi cu capul sus, întunecimile; mergeam singur, fără să mă trimită. Şi cînd puneam pachetul pe masă, eram fericit că tata considera firească atitudinea mea. Firească — adică bărbătească.

La liceu, însă, între băieți, lucrurile au mers mai greu. În clasa a II-a apucaseră să vină din refugiu elevi întîrziați. Tot fundul clasei era ocupat de namile cu mustăți, care fumau la closet, care aveau conversații pentru noi neînțelese şi care miroseau a iodoform cale de o poştă. Multe bătăi am mîncat în perioada de adaptare, pînă am cunoscut oamenii şi m-am obişnuit să respect distanța. Dar degeaba, nu eram fiul tatii. Oricîte socoteli îmi făceam, nu mă puteam abține să nu arunc un cuvînt mai tăios, o ironie, o poreclă. Şi toată tactica trebuia să o iau de la început.

Nu eram nici primul, nici al doilea din clasă. Asta fiindcă aveam note proaste la „dexterități". Dar în clasa a III-a m-am trezit — pe nedrept — promovat cu laudă. Notele singure nu mi-ar fi fost de-ajuns pentru o asemenea cinste. În conferința profesorilor, s-au găsit cîțiva care au protestat împotriva faptului că un elev fără talent la desen şi la muzică, fără aptitudini gimnastice poate fi lipsit de o recunoaştere publică. Îmi amintesc şi astăzi, cu regret, figura tristă a „tocilarului", pe care involuntar îl nedreptățisem. M-am dus şi m-am explicat; i-am cerut scuze. Dar el a primit cuvintele mele cu răceală. A considerat probabil premierea mea ca urmare a unor intervenții oblice. N-am insistat. Nu l-am mai văzut Nu ştiu ce a devenit.

Învățam repede şi eram deopotrivă de bun la matematică, la română, la istorie. Aveam multă putere de muncă şi promovarea cu laudă m-a stimulat Am simțit nevoia să-mi dovedesc *post rem* calitatea. L-am rugat de aceea pe tata să-mi ia doi preparatori: unul pentru lătină (nu mai „făcusem"

această limbă), altul la matematici, să-mi explice algebra, despre care iarăși auzisem că ar fi fost dificilă. În afară de examenul clasei, trebuia să dau și concursul de admitere în cursul superior. După patruzeci de zile de studiu, am reușit și m-am înscris la secția reală. Mi se precizase vocația matematicilor. Mama mă vedea inginer și mă încuraja în acest sens. Învățam lecțiile dinainte, așa încît nu mai aveam nevoie de explicațiile profesorului ; rezolvam toate problemele și suplineam, la nevoie, pe magistrul absent. Căpătasem notorietate în toată secția reală a liceului, dar ea n-a durat decît doi ani.

Spre sfîrșitul clasei a VI-a, la o oră de religie, un coleg din fundul clasei mi-a trecut pe sub bănci și din mînă în mînă o carte. Nu m-am uitat la titlu. Am deschis-o cu firesc sentiment de curiozitate. Și am dat cu ochii peste o poezie care se numea *Les bohémiens*. Nu este dintre cele mai bune din *Les fleurs du mal*, dar n-am citit-o critic. Eu m-am îmbătat sorbind-o, de parcă aș fi băut o sticlă de *whisky*. Și în cîteva secunde a dispărut din inima mea matematica. Nu era prima mea întîlnire cu versurile și nici măcar cu cele franceze. Îi cunoșteam pe Eminescu, pe Victor Hugo, pe Musset. Dar cu Baudelaire atunci am luat contact prima dată, și el mi-a deschis un univers pînă atunci nebănuit; citisem multe versuri, dar nu inventasem încă Poezia...

Profesorul meu de matematică a continuat să-mi pună note mari. Le meritam. Dar a simțit ruptura secretă. Și n-a insistat. Era un om deștept, care își dădea seama că ar fi fost zadarnic.

Între timp, apetitul meu de literatură și de artă a găsit ecou în preocupările cîtorva colegi și prieteni. Dar, ceea ce este mai rar și mai prețios, a găsit sprijin efectiv la părinții lui Mihail Polihroniade. Fiul lor avea cameră separată, mobilată cu gust și destul de încăpătoare pentru vizite. El urma să devină, în mod paradoxal, ziarist legionar, șef de publicație, parcurgînd tot drumul de la „Vremea", săptămînal eclectic, pînă la „Buna vestire", ziar de extremă dreaptă. Dar atunci s-a putut ca, o dată pe săptămînă, să ne întîlnim la Mișu șapte-opt liceeni din ultimele clase, fără să deranjăm și, mai ales, fără să fim deranjați. Făceam lucrări despre cărțile citite și apoi le discutam — cărțile și lucrările. Am avut astfel interminabile controverse cu privire la Schopenhauer, Nietzsche, Freud, Einstein, sau la scriitori de talia marilor clasici greci, francezi și germani ; de la Shakespeare la Dostoievski, setea noastră de cunoaștere nu afla nici limite, nici răgaz. Lucrarea era un

simplu pretext, discuția era totul Printre cei mai dotați și mai ofensivi membri ai cenaclului nostru se număra și fratele lui Mihail Sebastian, care, rămînînd în Franța după studii, a făcut acolo carieră de medic. Iar Mihail Polihroniade, care urma la București să pricinuiască destulă zarvă legionară în presă și în politică, dovedea gusturi stranii și opinii fără nuanțe, dar foarte marcate Diferențele de cîțiva ani creează, la această vîrstă, bariere de netrecut ; așa se explică faptul că n-am admis să invităm pe Mihail Sebastian și pe Andrei Tudor la ședințele noastre : erau toți de acord că asta ar mai fi lipsit... „să chemăm și puștii !"

Activitatea cenaclului nostru era paralelă cu aceea, tot literară, pe care o patrona la ultimele trei clase de liceu profesorul de franceză N. Stănescu. El ne aduna sîmbăta după-amiaza, cînd nu aveam cursuri, într-o clasă mai încăpătoare și ne obliga să referim și să coreferim despre autorii și operele din cartea de franceză. În manual, de exemplu, la Racine, nu se aflau decît fragmente din *Andromaca*. Voluntarii, și erau destui, își asumau sarcina de a citi sau de a vorbi despre *Fedra*, despre *Bérénice*, despre *Athalie* sau despre alte piese ale scriitorului. La aceste ședințe oficiale, noi, cei de la cenaclu, despre care tot liceul vorbea cu invidie și cu secretă admirație, luam atitudini comune și dinainte fixate. Eram, adică, severi cu adversarii și îngăduitori cu prietenii, fără să împingem simpatia pînă la părtinire și spiritul de echipă pînă la gașcă.

Profesorul N. Stănescu arbitra cu mult tact și cu o sceptică ironie care ne impunea tăcere controverse nu o dată degenerînd în furtunoase bătălii. Într-adevăr, spre deosebire de alți profesori mai bătrîni, el era tînăr ca vîrstă și mentalitate ; amator de glume, dar de o foarte serioasă pregătire culturală : nu îl prindeam niciodată pe picior greșit. El, în schimb, obișnuia să dezumfle cu acul cîtorva fraze învelite într-un surîs baloanele temerarei noastre imaginații adolescentine. Îl iubeam foarte mult pe acest jucător de tenis, frumos ca înfățișare și curtezan, plimbîndu-se elegant prin viață, cu aerul că se amuză ; părea mai mult fratele nostru mai mare, un frate de care eram mîndri și la strălucirea căruia rîvneam, decît „belferul" pedant, grăbit să pedepsească și să pună note role.

Îi datorăm, toți cîți l-am avut profesor, obișnuința de a studia cu seriozitate o carte sau o problemă, de a face și de a utiliza o bibliografie, de a scrie și de a vorbi consistent. Personal, cel puțin, am profitat în mod deosebit de atmosfera

stimulatoare a cenaclului nostru restrîns, dar ședințele „cercului literar“ condus de N. Stănescu mi-au oferit prilejul să așez primele baze ale culturii mele clasice.

Căpătasem obiceiul de a citi pe marii autori în operele lor complete. Biblioteca liceului, biblioteca orașului și, mai ales „Cercle Voltaire“ ne deschideau în acest sens posibilități apreciabile. Îmi reamintesc, de exemplu, cum, în clasa a VIII-a, alegînd dintr-o serie de subiecte pentru o lucrare scrisă acasă pe cel mai greu : Simbolismul francez, am citit *toate* poeziile lui Samain, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Moréas, Henri de Régnier, renunțînd în mod deliberat, din aspirațiile spre esențial, la seria de *„petits maîtres“*.

N. Stănescu era pentru noi profesorul cel mai scînteietor, dar în realitate mulți alții, cu mai puțină strălucire exterioară, i-ar fi putut sta potrivă. Printre ei erau mai ales „bătrînii“, aceia care apucaseră vremea licenței complete și care știau de toate : latinește ca și geografie, grecește ca și istorie. Așa era Grigore Arghir, așa era Corneliu Gușeilă. Pe acesta din urmă l-am avut profesor de geografie, dar, întîmplător, suplinea cu deosebită competență pe profesorii de latină, de germană, de istorie.

Directorii de liceu pe care i-am apucat erau, la rîndul lor, oameni de valoare excepțională : Dogaru — mereu cusurgiu, rău și mormăitor, care preda istorie și geografie, ar fi făcut desigur mare carieră universitară dacă băutura nu l-ar fi înrăit împotriva mediocrilor. Cît despre Vasile Goraș, care i-a urmat la direcție, nimeni nu l-a auzit ridicînd tonul cu supărare ; moldovean, timid și modest, dar ascunzînd sub aparențe șterse o mare cultură, el ar fi meritat desigur alt destin decît al permanentului sacrificiu de sine...

Au dispărut toți profesorii mei, unul după altul. Pe singurul care mai supraviețuiește dintre ei, Vasile Goraș, îl vedeam din cînd în cînd strecurîndu-se prin mulțimile bucureștene și urmărind — astăzi ca și ieri — un gînd interior.

Eu le port tuturor recunoștință. Mi-au dat — după puterile lor, care n-au fost mărunte — aur sufletesc pe care niciodată nu l-am putut plăti.

Așa cum îndatorat am rămas pentru veșnicie profesorului meu de elinește Papaconstantinidi. Luam cu el lecții particulare, acasă. Îl angajase tata, să mă orienteze în ale lui Homer și ale lui Demostene.

Papaconstantinidi era înalt, atît de înalt încît din decență simțea nevoia să umble nițel încovoiat. Purta în permanență un pardesiu sub braț și mîinile lui depănau, la spate, mătănii. Nimic din ce se petrecea pe stradă, acasă sau în univers nu îl interesa. După el, distanță de cîțiva pași, apărea nevastă-sa, care, fără lanț aparent, îi suporta cu adorație și cu resemnare supremația. Papaconstantinidi era firesc, definitiv și casant în cuvinte ca și în atitudini. Avea conștiința superiorității lui asupra contemporanilor și nu numai asupra nenorociților de brăileni. Știa multă carte grecească, pe care o studiase la izvoarele ei veritabile — în Germania. Opera vieții sale era o gramatică integrală : morfologie, sintaxă, derivație și etimologie. O învățase pe dinafară și o dicta în continuare elevilor, la fiecare lecție. Textul era concis și substanțial. Papaconstantinidi spunea în două pagini cît altul în douăzeci. Dar la ascultare cerea să i le reproduci aidoma. Ferească dumnezeu să fi introdus un cuvînt propriu sau să fi încercat o perifrază. Urma un logos răspicat și tăios, pe care nu riscai să-l mai auzi o dată. Papaconstantinidi îți explica pentru veșnicie că gramatica lui n-a gîndit-o la întîmplare, că e fructul unor studii de o viață, că fiecare frază, fiecare cuvînt este rezultatul unor meditații și unor selecții atente. „Cum poți dumneata să spui în cîteva minute *mai bine* ceea ce după ani de eforturi am izbutit eu să exprim în chip *mulțumitor*?“ La început avea o mare simpatie pentru mine, o simpatie pe care nu se ostenea să o ascundă. Cînd a bătut însă ceasul Baudelaire și cînd am luat contact cu „modernismul“ sub toate formele lui românești și străine, greaca a trecut pe al doilea plan. Papaconstantinidi a avut o mare dezamăgire, pe care doar indirect mi-a comunicat-o. Plictisit de observațiile pe care mi le făcea cu privire la reproducerea aidoma și automată a textelor sale de gramatică, i-am cerut — în această perioadă — să-mi indice un manual sistematic în neogreacă, pe care să studiez. Mi-a răspuns, cu ușor dispreț :

— Ce îți închipui, că grecii de astăzi sînt grecii cei vechi ? Ai impresia că se ocupă de asemenea lucruri ? Ei sînt niște nepricopsiți ! Ca tine !

Pe urmă s-a dus la tata și i-a comunicat că el nu înțelege să-l „fure“ și renunță să-mi mai dea lecții.

— Este un băiat bun. Dar nu-i mai place. Are alte preferințe, alte preocupări. Eu n-am obiceiul să-mi pierd vremea de

pomană. Dacă aș continua să-mi fac formal datoria, ar însemna să fiu necinstit. Fiul dumitale nu consumă ce îi ofer !

Tata, ascultîndu-l, a suferit o mare decepție, mult mai mare decît aceea cînd a intervenit să mă despartă de profesoara de pian, care fugea prin odaie să mă bată, că nu înțelegeam în ruptul capului să-i respect „digitația".

Pentru tata, cultura greacă era *atunci* ceea ce peste cincizeci de ani avea să devină pentru mine.

Primul meu eșec în familie n-a influențat viața mea sufletească. Un băiat din generația mea și rudă cu Sirago a venit în vizită la Brăila. Părinții ne-au pus la întrecere. Am fost în mod neîndoielnic înfrînt la toate materiile și nu numai la matematici, spre care viitorul inginer avea vocație mai temeinică decît a mea. Amîndoi, la 12 ani, ne-am „bătut" ca doi cocoși. Mama a fost crunt dezamăgită de rezultat. Eu, însă, nu. Aveam prea mult orgoliu, ca sentimentul invidiei să mă roadă ; conștiința superiorității mele nu mă părăsea, pe de altă parte, oricît de potrivnice ar fi fost împrejurările. Intrarea peste rînd în „cursul superior" a contribuit, firește, la estomparea întrecerii, o înfrîngere publică, dar în cerc închis. Clasa a V-a m-a primit deci monitor, fără să crîcnească ; iar noii mei colegi s-au bucurat constatînd că nu făceam „pe nebunul".

Au urmat anii adolescenței anarhice, a unei adolescențe pe care și noi am risipit-o în sport, în iubiri patetice, în prietenești efuzii.

Eram nebunatici și amatori de farse, „copiam", cînd era posibil, la lucrările scrise și ne băteam joc de profesorii care nu știau să se impună.

Vai de bietul nostru profesor de istorie, pe care îl ridiculizam în fel și chip, cu concursul perfid al întregii clase ! Vai de profesorul de engleză, un comerciant grec din Constanța, care, după ce scăpătase, își cîștiga minimumul de existență suplinind pe titularul încă nenumit. Bătrîn și neputincios în mișcările sale, „englezul" nostru dibuia la sfîrșitul orei paltonul. Îl ajutam eu, în calitate de monitor, și nu uitam să scuip, în viteză și pe nesimțite, pe fundul de catifea al căciulii sale de samur, căciulă pe care ulterior i-o așezam pe frunte ca o coroană. Bietul om nu putea să-și închipuie că rîsul nostru avea temei în atîta obrăznicie. Cît privește scuipatul, însă, nu eu eram fruntaș. Aveam în clasă doi colegi care deveniseră artiști în materie. Se întreceau în ceea ce privea distanța și

plasarea la punct fix : emisiile erau uneori laterale și sonore, totdeauna precise. Amîndoi acești colegi au ajuns înalți magistrați : unul consilier la Curtea supremă, celălalt președinte de tribunal. (Cel mai cuminte din clasă a ieșit la pensie portărel !)

...Nebuniile noastre erau copilărești și, în ciuda anilor, nevinovate. Cînd vreun profesor își pierdea în mod prea evident autoritatea, era înlocuit. Așa s-a întîmplat într-o bună zi cu profesorul nostru de engleză, care n-a așteptat să fie gonit ; a plecat singur, de bunăvoie, cînd și-a dat seama că lecția, în loc să fie de engleză, era de circ. În locul lui a venit o tînără și frumoasă absolventă de facultate. Atmosfera s-a schimbat imediat. Am încercat alte metode ca să scăpăm de lecții și să ne fie viața ușoară. Ne-a ajutat, în acest sens, întîmplarea. Profesoara noastră nu și-a putut ascunde, după cîteva săptămîni, o preferință sentimentală pe care toată clasa n-a întîrziat să o observe. Avea o bizară slăbiciune pentru mine. Îmi ierta cu ușurință greșelile, îmi punea note mai mari decît meritam, se făcea că nu vede cînd copiam la teză. La sfîrșitul orei mă ruga, cu aerul cel mai indiferent din lume, dar roșie la față, să-i duc la cancelarie catalogul. Cu timpul n-a mai fost nevoie să mă roage. N-apuca să sune, că mă și repezeam. Catalogul era într-adevăr mare și incomod de purtat pentru o femeie. Devotamentul meu, cu substrat, nu avea însă margini. Ieșeam împreună pe culoar și, profitînd de faptul că pasul ei încetinea, îi spuneam cu glas timid și tremurat.

— Aș vrea să vă rog ceva, dar nu îndrăznesc.

— Vai de mine ! Spune ! Fără teamă.

— O, dacă ați vrea să-mi arătați... nota mea la istorie.

Bineînțeles, dorința mea era imediat împlinită. Țineam catalogul deschis în mînă, mă prefăceam că nu-mi găsesc numele, ca să văd notele „băieților". De la ușa cancelariei și pînă în clasă, înapoi, zburam. Nimeni nu ieșea în curte la recreație, toți mă așteptau cu sufletul la gură :

— Ionescule, ai patru la franceză ! Popescule, te-a pîrlit la matematici — trei — am văzut cu ochii mei, mă ! etc., etc.

Profesoara de engleză nu avea decît trei-patru ani mai mult decît noi. Era însă profesoară. Iar în acel timp, între profesori și elevi nu era, sufletește vorbind, o diferență de vîrstă, cît una de poziție. Ei ședeau la „catedră" și noi în „bancă", iar acest simplu detaliu era mai puternic decît e-

ventualele noastre înclinații. O profesoară nu era pentru noi o femeie, ci un zid.

Uneori o întîlneam plimbîndu-se singură prin orașul în care nu avea nici rude, nici prieteni. O salutam cu infinit respect Mă oprea de obicei cu o întrebare anodină, ca să continue firesc: „Haide! Condu-mă pînă acasă!“ Mergeam încet unul lîngă altul. Pricepeau vecinii toți, eu însă nu. Mai stam îndelung de vorbă în fața porții. Dar n-am văzut altceva din frumusețea ei decît notele din catalog.

Am descoperit la 15 ani și aproape simultan farmecul vieții în aer liber, gustul unui vin de calitate, aroma țigărilor, dulceața dureroasă a dragostei și seducția femeilor fără suflet. Jucam un fotbal mediocru, dar cu îndîrjire, și dacă alergam la 3 000 m doar pentru plăcerea mea personală, eram în schimb spectator pasionat al tuturor întrecerilor sportive din localitate. Și nu erau puține. Echipele brăilene jucau des cu marinarii de pe vapoarele englezești și am asistat la meciuI de înaltă clasă, sau care mi se păreau atunci să fie. Din întrecerile la care am fost martor, mi-a rămas vie imaginea unui sportiv din Galați. Alerga la 110 m garduri Era de o mare și clasică frumusețe. Avea ochii mari, negri; un păr buclat de aceeași culoare îi flutura în vînt. Dincolo de însușiri formale și de eleganță naturală, grecul avea grația suverană a mișcării armonice. Cînd concura el, nu avea importanță cine ieșea primul. Mulțimea de pe stadion aclama, electrizată, magia supremă a frumuseții plutitoare Zbura, nu sărea peste garduri, fără nici un efort, cu surîsul pe buze, fericit de tinerețea, de vigoarea și de eleganța lui Se întîmpla uneori să-l întreacă alții la cronometru: nimeni nu l-a biruit însă vreodată ca performanță estetică Era ca și statuile clasice — incontestabil

Fantezia asociațiilor de idei îmi reamintește o altă imagine de frumusețe, feminină de astă dată care — mult mai tîrziu, peste 15 ani — mi s-a întipărit în minte Rămăsesem singur întins pe plaja de la Eforie. Soarele apunea; marea se răcise. Toată lumea se retrăsese acasă sau pe faleză; nu mai rămăsese afară de mine, decît o tînără și prea frumoasă fată care, fără să ia act de prezența mea tăvălită în nisip, a mers încă o dată spre apă și spre soare. Părul îi atîrna blond pe spate, blond și din cînd în cînd auriu. Proporțiile și mersul îi erau ca ale Afroditei. Nuditatea ei, apărată doar de un slip minuscul tremura ușor sub adierea brizei. Am

privit-o imobil și tăcut, cu spaima că m-ar fi putut observa și că astfel un element real ar fi putut să tulbure grația materializată a visului. A înaintat încet spre mare. Brațele ei întinse păreau aripi. Apa a îmbrățișat-o treptat. Cînd nu s-a mai văzut, am plecat și eu, văduv de frumusețe, așa cum rămăsese soarele, și nu marea...

Nu știu dacă sentimentele noastre erau mai confuze decît ale tinerilor de astăzi. Eu eram, în orice caz, tulburat peste măsură, tulburat și febril de tot ceea ce nu-și afla împlinire. Școala, sporturile, hoinăreala cu prietenii nu mă mai satisfăceau. Aveam emoții indefinisabile în preajma fetelor, dar nu a tuturora, o stare de slăbiciune care mă revolta și împotriva căreia mă străduiam să reacționez. Ce fel de bărbat, eu, dacă eram în stare să mă prostesc în fața unei fuste? Îmi era rușine de sentimentele care abia mijeau și pe care mă străduiam să le stîrpesc. Nu mărturiseam nimănui nopțile nedormite, oboselile, dar mai era nevoie? Roșu ca focul, mă pierdeam fără glas, mă clătinam pe picioare, de m-ar fi ghicit proștii, orbii...

În asemenea stare de suflet, întîmplarea mi-a dat prilejul unei febrile afirmări de bărbăție. Cu cît nesaț am profitat de această ocazie, care îmi oferea răscumpărarea capitulărilor secrete. Aveam obiceiul, provincial, să ne plimbăm pe strada principală sau la Grădina publică — băieți și fete de școală. Schimbam priviri pe care le credeam furișe, ne dădeam întîlniri lîngă cine știe ce dosnic boschet. Ne jucam de-a dragostea, fără să știm ce este și fără să bănuim cîte plăceri și cîte dureri veritabile urma să ne ofere.

O fată de școală, care avea părul de un roșu venețian și cea mai fragedă piele din lume, s-a „amorezat" de mine, dar atît de puternic și atît de evident, încît au aflat-o colegele și, prin ele, tot liceul de băieți. Altcineva nu exista pentru ea pe lume. Îmi proclama public toate calitățile și, cu inconștiența tipică a sentimentului, fabula și transfigura, în pofida evidențelor imediat decelabile. Cînd am aflat, eram în sinea mea foarte mîndru, deși căutam să-mi ascund satisfacția de vanitate. Despre altceva nu putea fi vorba; fata nu-mi plăcea, în așa măsură încît dragostea ei persistentă și stăruitoare n-a creat în inima mea cea mai timidă echivalență. Oricît ar spune zicala că „dragostea cheamă dragoste", de astă dată n-a chemat. Fata a încercat toate mijloacele. Mi-a trimis vorbă, mi-a cerut o întîlnire, m-a cunoscut per-

sonal, mi-a cerut cărţi „de citit“ (i-am dat cu grosolănie *L'art d'être célibataire !*). Toate fără absolut nici un efect. Pînă într-o zi cînd un coleg de clasă, pretinzînd că n-aş fi în stare să o seduc, mi-a rănit orgoliul. M-am prins în joc şi cu naivitatea vîrstei, am schimbat radical tactica : am început să-i răspund la scrisori, să simulez un sentiment pe care nu îl aveam şi să sporesc astfel, pînă la exarcerbare, pe al ei, care era veritabil. Nimic material nu s-a realizat din acest joc, doar pe jumătate vinovat. Am glumit cu dragostea, fără consecinţele grave care ar fi putut decurge. Ferocitatea mea de ucenic Lovelace, de precoce seducător tehnic, nu a dus la nenorociri concrete. Mai tîrziu mi-am dat seama cît de mult şi cît de inutil a suferit nevinovata fetiţă de pe urma sceleratelor mele acrobaţii. Amîndoi studenţi, i-am cerut iertare. A surîs cu melancolie. N-am simţit, nici unul, nici altul, nevoia să reîncepem sau să continuăm.

Dar nu în toate aventurile adolescentine am avut rol odios.

Prima mea dragoste a fost cu o fată ceva mai tînără decît mine şi tot elevă la liceul de fete. Familia ei era destul de numeroasă. Tatăl inginer de mine şi profesor la Politehnica din Bucureşti, mama, casnică ; pe lîngă Azurina, mai avea încă patru băieţi, unul de vîrsta mea aproximativ, altul cu cinci ani mai tînăr şi ceilalţi doi cu zece ani mai mici.

Nu ştiu cînd mi-a plăcut prima oară Azurina. Ştiu, în schimb, că a fost de la prima vedere şi total. M-am împrietenit imediat mai strîns cu fratele ei şi am introdus în relaţiile mele cu familia pe prietenul şi confidentul meu Pierrino. Tatăl, om serios şi fără deosebită sensibilitate la asemenea lucruri, nu privea cu ochi prea buni „copilăriile“ care, degenerînd, ar fi putut isca neplăcute complicaţii. Dar mama retrăia, în schimb, odată cu sentimentele fetei, tinereţea ei romantică, sacrificată frumuseţii şi firii pozitiviste a politehnicianului. Mama ştia şi tolera curtea delicată pe care o făceam fiicei sale şi mă lăsa să înţeleg, prin comportări, prin surîsuri şi prin aluzii, că sentimentele mele se bucurau de sprijinul ei tacit, dar mereu prezent. Era o femeie încă tînără, în jur de 40 de ani, şi care, fără să fie frumoasă, plăcea. Avea multă sensibilitate, o sensibilitate din acelea care nu se cheltuiesc afirmîndu-se. Mă invita deseori la ceaiuri sau la mese. Devenisem un intim al casei, dar

aveam totdeauna grijă să dau vizitelor mele acoperire. Mama, pe de altă parte, căuta, tot intîmplător, să nu ne lase prea mult „în doi". Ne vedeam singuri doar pe stradă sau la Grădina publică. Nu-mi dădea niciodată întîlniri precise, dar îi plăcea să o pîndesc și să o surprind.

Din cînd în cînd mama chema băieți și fete la un ceai. Dansam, flirtam cu cea mai mare inocență și jucam „gajuri".

Azurina avea aerul unei domnițe de basm. Era înaltă și cuminte. Ochii ei erau cînd triști, cînd rîzători. Nu vorbea mult. Mă asculta tăcînd. La rîndul meu, eram volubil doar cînd erau alții de față. Din strîngeri de mînă și din sărutări furișe, se încropea „verdele paradis al iubirii" noastre, „infantile".

În vădit contrast cu Azurina, era prietena ei Lucia, brună senzuală, apetisantă, dezvoltată la 14 ani ca altele la 20 și parcă mereu mirată că nimeni nu întinde mîna să ia ceea ce n-ar fi avut nici putere, nici, mai ales, dispoziția să refuze.

Odată, la un joc de gajuri, trebuia să sărute un băiat. S-a ridicat de pe scaun și a venit drept la mine. A închis ochii și m-a sărutat pe gură, cu un sărut de femeie pe care îl simt și astăzi. Cine mai avea timp și cine avea bunăvoință să culeagă însă banale roade pămîntești cînd, alături, Azurina cobora din Neculce și plutea cu surîsul ei enigmatic, venit din alte lumi ?

...Eram student la Drept și la Filozofie. Dimitrie Gusti ne ceruse o lucrare „de proporții", pe care, eventual, să o transformăm in lucrare de licență. În cadrul general al „raporturilor dintre individual și social" îl alesesem pe Nietzsche, filozoful meu favorit, pe care îl descoperisem în biblioteca tatii și în traducerea lui Henri Albert de la „Mercure de France". L-am sorbit cu aviditate, sedus mai ales de înalta lui combustie lirică. La examen, spre marea mea surprindere, Gusti a venit cu lucrările corectate. Era foarte nemulțumit. Ne-a ținut un logos, pe un ton foarte enervat, remarcînd elementare greșeli de stil și chiar de o ortografie, necum de informație și de gîndire. „Este o singură excepție, un oarecare domn... un moment, vă rog..." Și-a pus ochelarii, mi-a rostit numele și a cătat spre fundul amfiteatrului, unde o bucățică de om, roșu la păr, dar mai ales la față, se ridicase în picioare, înmărmurit. Elogiile nu le-am auzit. Am înregistrat, în schimb, avertismentele : „Să nu-ți închipui

că ai scris o capodoperă și că nu ai nimic de învățat de acum încolo. Vă voi trimite, dealtfel, pe elevii merituoși, pe elevii harnici, cu burse, în Germania. Să veniți în acest scop la seminarii cu asiduitate, ca să vă cunosc și ca să vă pot aprecia..."

N-am mai călcat de atunci la cursul lui Gusti. Nu mai aveam timp. Toată ziua eram la Brăila. Făceam rost de bani cum puteam, călătoream noaptea, moțăind pe culoare, prin supraîncărcate trenuri de persoane. Stam de obicei o zi, cît să o văd. Cînd veneam prea des, îmi era rușine să tot merg la ei acasă. O căutam la plimbare prin oraș. După-masa intram prin toate cinematografele să o caut prin sală și, cînd o zăream alături de mama ei, mă apropiam să le sărut mîna, „fericiți" toți trei de o coincidență în care nimeni nu credea. Se întîmpla să fac și drumul de pomană. Să aflu doar prin Pierrino că „bătrînul" a venit din București și e prost dispus. Dealtfel, tatăl ei, de care grozav mă temeam, nu ezita să intervină cînd socotea că limitele toleranței erau depășite. Odată m-a ridicat de pe scaun, de lîngă Azurina, unde mă așezase mama, ca să-mi ofere, la masă, locul din dreapta lui. Asta cu o bruschețe care elimina ipoteza plasamentului de bună cuviință. Dar fericirea mea ideală și platonică nu a durat mai mult de doi ani. Bătrînul a adus în vizită, de la București, pe un tînăr și strălucit asistent al său de la catedră. Era într-adevăr pentru fată o „partidă", și nu doar din punctul de vedere al situației materiale mă depășea. Nu eram decît un student cu perspective ; el era deja universitar. Frumos, pe deasupra și cultivat, în vîrstă de aproximativ 30 de ani, avea aluri romantice de *„beau ténébreux"* ; bea în continuu coniacuri și cafele, iar în stare de euforie alcoolică vorbea sceptic și dezabuzat despre... sinucidere. Cîte elemente care să stimuleze imaginația unei tinere fete ! Pe de altă parte, „legătura" noastră, ca să întrebuințez această nepotrivită expresie, căpătase culoarea cenușie a obișnuinței. El era Ineditul ; el era în același timp Aventura și perspectiva Căsătoriei acceptate de familie. Mama fetei continua să mă sprijine cu o insistență stranie. Ne-a invitat astfel, în vara aceea, la moșia lor de lîngă Onești, pe mine și pe Pierrino. Acesta din urmă avea din partea mea misiunea de a neutraliza familia în așa fel încît să pot rămîne singur cu fata. Manevrele lui nu izbuteau totdeauna ; din dragoste pentru mine, însă, mereu le reînnoia.

De astă dată sarcina lui devenise foarte grea, dacă nu imposibilă. Sosind, am găsit instalat, în agreabilul conac, pe rival, un rival care se bucura de protecţia făţişă a tatălui şi — vai ! de relativa atenţie a fetei. Am petrecut acolo cîteva săptămîni de fericire supremă şi de nenorocire absolută. Revăd în amintire terasa, aud la patefon tangoul *Aziadé* ; noi doi înlănţuiţi şi, prin foşnirea frunzelor, luna.

Alteori îl asculta de parcă n-aş fi fost de faţă, furată de cuvintele lui, care mie mi se păreau anoste şi fără sare. Totul avea parfum liric. Nimic deosebit nu se petrecea pe lume şi, mai ales, nimic nu tulbura esenţial fericirea noastră calmă sau inocenţa şi trecătoarea noastră disperare. Dar eu mă simţeam nenorocit, rănit în orgoliul meu bărbătesc, poate mai mult decît în sentimentele mele de dragoste.

Experienţa altora, culeasă din cărţi, mă îndemna să renunţ. Şi, pînă la urmă, mi-am călcat pe inimă şi am renunţat. Aflasem de la Napoleon că cea mai mare victorie în dragoste este fuga. Şi am fugit. Am dispărut adică de la o zi la alta, dar continuam să ştiu, indirect, tot ce se întîmpla cu ea şi la ea acasă. Pierrino mă ajuta, ca „spion" permanent. El îmi relata faptele şi cuvintele, pe care apoi le interpretam împreună, bănuind, în cel mai neînsemnat lucru, un sens dacă nu o aluzie sau o posibilă „catastrofă"...

Într-o seară, tata a fost chemat urgent la ei acasă. Azurina era foarte bolnavă. Trăsura îl aştepta la poartă. Cu un aer neglijent, mi-a spus :

— Vino şi tu.

I-am răspuns ruşinat :

— Eu nu mai merg la ei.

— Nu-i nimic ! Ai să m-aştepţi în trăsură.

Nu vorbisem niciodată cu tata despre Azurina, aşa cum niciodată nu vorbisem despre sentimentele sau legăturile mele cu vreo altă fată. Dar tata ştia totdeauna tot şi ceva în plus decît putea să ştie şi să simtă toată lumea.

Tot drumul n-am scos amîndoi nici o vorbă. Nici nu ne-am uitat unul la altul... Caii îşi croiau drum prin întuneric. L-am aşteptat în trăsură cam un sfert de ceas.

Cînd s-a întors, mi-a spus fără să-l întreb :

— Face febră. Boala nu i s-a precizat. Este în perioada de incubaţie ; peste cîteva zile abia vom şti ce are. Acum este imposibil.

— Ar putea să fie ceva grav ? am întrebat eu cu teamă.

— Cine știe ?! Poate să fie ceva foarte grav și poate să nu fie nimic. Să așteptăm cîteva zile...

Apoi am tăcut amîndoi pînă acasă.

Pe tata nu l-au mai chemat zilele următoare ; altul era medicul casei. Făcuseră apel la el doar fiindcă acesta lipsea din oraș.

N-am vrut să-mi calc pe inimă din cauza bolii. Mi-am spus că dacă e grav, voi fi chemat, și dacă e ceva fără importanță, nu merită să o iert... L-am trimis iscoadă pe amicul meu Pierrino, dar nici el n-a aflat mare lucru.

N-a trecut o săptămînă și, într-o dimineață, cînd abia ațipisem după o lungă insomnie, cineva m-a zgîlțîit și, privindu-mă cu ochi înspăimîntați, mi-a spus dintr-o suflare ;

— A murit Azurina !

Am sărit din pat ca ars. M-am dus repede la ei acasă. Și am cerut socoteală mamei deznădăjduite. De ce nu mă chemase să o mai văd încă în viață ? Mi-a răspuns că fata avusese meningită, într-o formă foarte virulentă, și că devenise, în cîteva zile, de nerecunoscut. N-a vrut să-mi rămînă în amintire această imagine. „Nici... ei... nu i-ar fi plăcut... Eu, e altceva.“ Cuvintele se auzeau înecate în lacrimi și în suspine. Era a doua fată pe care o pierdea.

Am întrebat-o dacă a spus vreun cuvînt pentru mine, dacă mi-a rostit numele : „Da, de multe ori...“ Și a adăugat, cu tristețe : „Asta nu e dragoste“.

Mergeam la înmormîntare în urma dricului. Și plîngeam în hohote. Lîngă mine era tata, care, din cînd în cînd, îmi spunea cu înțelegere, dar cu fermitate : „Destul... destul... Nu mai plînge... Stăpînește-te... Nu trebuie să te dai în spectacol“.

Tot „orașul“ mă privea de pe trotuare, cu sentimentele de compasiune pe care le trezește „logodnicul“ moartei.

Nu era multă lume în convoi : cîteva colege de școală, cîțiva prieteni ai băieților... Moartea fusese prea fulgerătoare ca lumea să fie pregătită și să afle. Am zărit, printre lacrimi, pe „rivalul“ meu, inginerul... Afecta o tristețe de circumstanță. Hainele negre și cravata se potriveau de minune cu părul lui blond și buclat ; așa mi-au spus surorile mele cînd m-am întors acasă.

Au trecut ani de atunci, dar amintirea ei îmi pricinuiește aceeași emoție. I-am păstrat fotografiile și cîteva mărunte suvenirurí. Familia ei, ca toate familiile de pe lume, s-a des-

trămat. Am văzut-o mereu, cînd veneam în Brăila, pe mama ei. Apoi am întîlnit-o din ce în ce mai rar și din ce în ce mai bătrînă prin București. Pînă am aflat într-o bună zi că, de cîteva luni, murise. Apoi, peste încă douăzeci de ani, a murit și Pierrino...

Cu cine să mai vorbesc — sincer și fără ascunziș — despre Azurina?

Pasiuni am avut multe în viața mea, dar iubire să mai fi avut alta?

ANII STUDENȚEȘTI

Cînd am fost eu student, era mai puțin plăcut să înveți decît astăzi. Nici universitățile nu erau atît de multe și atît de spațioase, nici căminele și cantinele prea civilizate.

Aveam totuși profesori foarte buni. Ne înghesuiam să-i ascultăm, mai ales pe cei de la facultățile cu frecvență neobligatorie. (Dintre ceilalți, singur prof. Reiner, de la Medicină, se bucura la cursuri de o asistență supranumerară.)

Alegerea era destul de grea. Îmi reamintesc figura tragică a lui Vasile Pârvan. Nu făcea concesii. Avea în vorbire un patetism sobru, care ne captiva mai mult decît glumele și surîsurile altora. Nicolae Iorga, el însuși, era gelos pe succesul lui Pârvan la studenți. Nu vorbea el în fața unor săli goale cînd, ca să verifice „legenda", își fixa orele de curs în așa fel încît să coincidă cu ale autorului *Memorialelor ?*

Altfel, Nicolae Iorga exercita, asupra noastră ca și asupra țării, strivitoarea presiune a covîrșitoarei lui personalități fizice, intelectuale și morale. Aveam impresia că, peste barba lui de profet, elocința i se revărsa torent, în stare să rupă orice stăvilare. Nu înțelegeam tot din ce spunea și, mai ales, nu rețineam prea mult. Nicolae Iorga, mare cînd nu era grandios, se plimba înăuntrul temei pe care o dezvolta fără grijă că s-ar fi putut pierde pe el sau că ne-ar fi putut pierde pe noi în stufișul amănuntelor, în patosul vibrant al asociațiilor, sau în capcana cine știe căror insolite paranteze. Plecam de la cursul lui uluiți. Iar eu — nietzscheanul ! — mă întrebam în sinea mea dacă ar putea să arate altfel un supraom decît acest gigant care ne sta în față. Dar cînd am aflat

că l-a făcut prim-ministru, am pierdut orice încredere în seriozitatea acestei înalte funcții.

Cu totul altfel arăta la curs Ovid Densusianu. L-am ascultat vorbind despre poezia simbolistă. Mărunt de statură, foarte șchiop și foarte peltic, avea pe deasupra un glas trenant și afectat, dar toate aceste defecte, care ar fi împiedicat pe oricine să se urce la catedră, deveneau la el indiferente; după primele fraze, se degaja din vorbirea lui un farmec bizar, datorită, desigur, unui anume amestec al lirismului cu erudiția.

Ne vorbea mai puțin despre poeți și mai mult despre poezie. Tot ceea ce citisem înainte de a-l asculta dispărea brusc, iar după ce îl ascultam, alergam repede să controlăm textele, să ne verificăm emoția.

Nu îi este dat oricui să fie profesor de poezie. El era.

Tot directă era comunicarea cu Alice Voinescu, profesoară de Istoria universală a teatrului, la Conservatorul de Artă dramatică. Își ținea cursul, de obicei, în sala de conferințe a Fundației, peste drum de palat. Amfiteatrul era totdeauna ticsit. În fiecare an vorbea despre altceva. Tragicii greci, apoi Shakespeare, clasicismul francez, Goethe...

Alice Voinescu era, incontestabil, o femeie urîtă, dar cînd vorbea despre teatru, figura ei era luminată dinăuntru și de sus. Cuvîntul ei expresiv și patetic evoca epoci, scriitori, piese, personaje cu autenticitate tulburătoare. Ne așteptam să vedem intrînd pe Antigona sau pe Hamlet, să cerem socoteală Fedrei, să-l apărăm pe Faust împotriva lui Mefisto. Capodoperele ne deveneau familiare nu pe calea vulgarizării sau a detaliului pedant, ci printr-o transmisie de la suflet la suflet. Tot ce spunea Alice Voinescu devenea viață, o viață mai înaltă decît cea de toate zilele, fiindcă era a Teatrului.

Toată generația mea a iubit-o, iar elevii ei direcți o adorau.

Am cunoscut-o, personal, mult mai tîrziu, prin Lilli, care o avusese profesoară. Era puțin după întoarcerea noastră de la Paris. Ne-a invitat la masă. Am cunoscut, cu acest prilej, pe soțul ei Stello, un excelent avocat, un om de lume, un *„causeur“* briliant, dar nițel mai sensibil decît se cuvenea la tentațiile lui Dionisos. Dejunul a fost încîntător. Alice ne privea cu emoția maternă, iar Stello ne mitralia cu paradoxuri. La cafea, femeile s-au retras în salonașul de alături. Noi, bărbații — eu aveam 25 de ani! — discutam de ale politicii și de ale tribunalului. La un moment dat, Stello se întrerupe

și îmi spune aproximativ aceste cuvinte: „Tinere! Să nu ai niciodată prea mare încredere în viață în inteligența și în seriozitatea femeilor. A mea, se spune, este cea mai deșteaptă femeie din România, a dumitale prea proastă nu poate să fie de vreme ce a făcut studii și a ajuns actriță. Ei bine, după un dejun în care am vorbit despre Sofocle și despre Pirandello, ce crezi că fac dumnealor la ora asta? Întoarce-ți capul și privește-le! Își dau în cărți! Adio tot savantlîcul și toată transfigurarea! Dacă le lăsăm mai departe singure, își vor arăta una alteia, de exemplu, laba piciorului. Ca să vadă a cui e mai frumoasă. Ei bine, domnul meu, nu asta ar fi, în situația similară, îndeletnicirea noastră! Să-mi răspunzi că asta le face farmecul. O știu prea bine! Farmecul, dar și anvergura..."

Stello, cînd era sub stimulul alcoolului, sclipea, și puțini oameni au avut neșansa să-l întîlnească nestimulat!

La Drept nu erau puțini profesorii de calitate: Mircea Juvara, cu talie și mustăți de antart, ne explica, la filozofia dreptului, misterele idealismului neokantian. Cezar Parthenie preda, cu eleganță și subtilitate, constituționalul, în timp ce G. G. Mironescu își repeta, în fiecare an stereotip, cursul, neuitînd să citeze aceleași exemple, să rostească aceleași nesărate glume; îl urmăream după cursul litografiat al anului precedent, avînd grijă să ne stricăm de rîs, cu anticipație și cu prelungire, la răsuflatele lui *Witz-uri*. Într-adevăr pitoresc era, însă, George Plastara, o somitate a dreptului civil, care, în tinerețe, susținuse o teză strălucită la Paris și care, prin 1924—25, era pe cale să-și tipărească, în numeroase volume, cursul.

Plastara poseda o minte foarte ascuțită, o cultură filozofică serioasă și un „cap juridic" de calitate rară. Se degradase și se ramolise însă, înainte de vreme, din cauza băuturii, dar și din cauza viciilor ei consecutive. Umbla pe străzi și prin cîrciumi puhav, rupt, murdar, descheiat, cu privirea pierdută în gol, în pragul congestiei sau al deliriumului tremens. Cursurile lui erau foarte inegale. Uneori strălucea, alteori moțăia vorbind. Aveam necaz pe el și adeseori indignarea noastră se transforma în ură. Îi păstram, însă, respect. Ne dădeam seama că „știa carte" și că, așa degradat și bicisnic, avea în mintea lui mai mult aur decît în creierul lor mulți conferențiari pomădați. Examenele erau la el un adevărat calvar. Îl așteptam

ceasuri multe după ora fixată. Numai cînd ajungeam la aman, mergeam să-l căutăm prin cîrciumi. Știam că vine și ne „trîntește", dar preferam o certitudine, chiar tristă, acestei enervante nehotărîri. Îl însoțeam pe drum pînă la Universitate : „Mă, voi nu știți nimic, mă ! De ce nu amînați pentru la toamnă"... etc., etc. Odată ajuns în sala de examen, ne scotea „toată seria", să răspundem la o singură întrebare, de obicei una din controversele secular nerezolvate ale materiei.

Fie că studentul răspundea volubil, fie că se bîlbîia, Plastara muta asupra următorului privirea lui grasă și inexpresivă.

Adesea, cel „condamnat" continua să vorbească. Se auzea astfel, împletite și sincopate, două-trei voci care, în condițiile clasei, nu puteau exprima mare lucru. Între timp, Plastara distribuia în catalog bile negre și, din cînd în cînd, la întîmplare, cîte una roșie sau albă. În jumătate de oră cel mult asculta treizeci de studenți. Am căzut de două ori la un asemenea examen, a treia oară însă am avut șansa să vină alt profesor.

Dar în toată Facultatea de drept ne copleșea, pe atunci, Istrate Micescu — profesorul, nu politicianul. Avea înfățișare de filozof alexandrin. Slab și rasat, purta barbă ascuțită. La catedră, ca și la bară, profesa prin excelență arta atitudinilor academice. Cultura lui era clasică. Citea grecește și latinește „pe carte deschisă". Elocința îi era ciceroniană — *dicendi peritus*. Vorbea în falduri, păstrînd între el și ascultători o distanță care numai aparent era de stimă. Istrate Micescu oficia. Ne plăcea să mirosim această rară și frumoasă floare a culturii mediteraneene. Ne dădeam seama, ascultîndu-l, de valoarea lui universală, conștienți de faptul că, la Paris sau la Roma, el s-ar fi bucurat de aceeași admirație, de aceeași prețuire. Purta în ființa lui melancolia falnicelor apusuri.

Îl prețuiam pentru că, la tribuna universitară, încheia o epocă și fiindcă, înainte de a fi savant, era artist. Ca om politic nu se compromisese încă.

Dintre profesorii audiați în trecere îmi aduc aminte de Vasile Dumitru, adus de la Cluj la catedra de drept comercial. Mi-a rămas întipărit felul lui de a examina. Bătrîn, verde și bine dispus, deși părul și mustața îi erau de o strălucitoare albeață, Vasile Dumitriu începea prin a ne povesti, de exemplu, o întîmplare casnică : „Sînteți tineri și nu știți încă despre neveste. Au obiceiul, toate, să te bată la cap și să te caute prin buzunare. Alaltăieri, a mea s-a trezit dis-de-dimineață și a

trimis servitoarea la piață să cumpere niște ardei și niște roșii. M-a căutat prin buzunare — să nu mă trezească, spunea ea! — a luat tot ce-a găsit și a dat fetei să se descurce. Numai că Marioara, toantă de felul ei, a dat peste un zarzavagiu cam găinar"... etc., etc. Urmau peripeții amuzante, care se încheiau cu sosirea poliției la domiciliul profesorului: „...Să plătesc amendă și să răspund de tot ce se întîmplase și mai multe nu! Vă întreb pe dumneavoastră, să mă lămuriți — se adresa el celor patru studenți puși în temă — ce trebuia să fac? În mod evident, vină nu aveam nici una. Uite, dumneata, bunăoară, să-mi spui dacă fapta nevestei mele, de a-mi lua banii, era împrumut civil, comercial, sau furt sadea? Dumneata, al doilea, să mă lămurești dacă Marioara avea sau nu dreptul să contracteze, în numele meu, și în ce măsură obligațiile mele puteau fi penale" etc., etc. După ce ne dădea subiectele, ne întreba, pe rînd, și consulta de fiecare dată pe ceilalți trei. Examinarea se termina, de obicei, într-o hărmălaie de nedescris. Tineri și pasionați, cădeam în cursă, uitam de profesor și ne luam la ceartă între noi, fiecare susținînd morțiș că singură părerea lui era întemeiată.

Iar profesorul ne urmărea atent și ne punea notă pe baza dovezilor vii pe care le adusesem, dovezi din care deducea gradul de asimilare a noțiunilor din manual... personalitatea noastră de juriști.

Atracția cea mare o exercitau asupra mea însă profesorii de la Filozofie: Rădulescu-Motru (psihologie), Dimitrie Gusti (sociologie), Mircea Florian (istoria filozofiei), Nae Ionescu (logică), G. G. Antonescu și I. Pogoneanu (pedagogie), P. P. Negulescu (enciclopedie filozofică).

Toți aveau prestigiu și calitate. Nae Ionescu făcea însă caz aparte și ne solicita la cursuri atenția întreagă și gîndul cel mai ascuțit. În acea epocă nu lunecase încă spre rătăcirile de mai tîrziu. Publica în „Cuvîntul", în „Ideea europeană" articole spiritualiste și neortodoxe, după ce cu egală pasiune se manifestase sindicalist sorelian și ateu. Pe lîngă cursul de logică și de teoria cunoștinței, ținea în fiecare an și cursuri facultative, de metafizică, de filozofia religiei, de gramatică (sau de lingvistică, așa cum s-ar spune astăzi). Ceea ce spunea avea pentru tinerețea noastră un accent de noutate captivantă; mînuia ideile cu violență, sfida drumurile cunoscute, înfrunta convenții și academisme. Nae Ionescu lăsa impresia că, vorbind, improviza, că gîndea pentru întîia oară în acel

fel asupra temei propuse și că noi, ascultătorii lui, aveam astfel șansa de a fi martorii unui nou miracol socratic prezenți la descoperirea unui alt *cogito* decît cel cartezian...

Nu era frumos, în conformitate cu canoanele clasice. Foarte bun, cu fruntea scurtă, ușor bombată spre arcade, suplinea prin insistența privirii neregularitatea trăsăturilor. Colegele noastre cu osebire sensibile la altceva decît la filozofie își căutau loc în primele bănci. Dar cine le observa prezența lumească și profanatoare? Așa cel puțin îl vedeam noi *atunci* pe Nae Ionescu.

Eram, studenții cei buni, la curent cu mișcarea ideilor apusene, cu renașterea thomistă, cu avatarurile spiritualismului bergsonian și cu toate excesele în perspectivă ale unui naționalism încă nesovin și nerasist. Nae Ionescu aducea în sprijinul ortodoxiei sale meditația teologilor de la Kiew și de la Atena, gîndirea lui Dostoievski și a lui Rozanov și mai ales ceva din mistica lui Chestov și a lui Berdiaev.

Cînd plecam de la cursurile lui, discutam cu aprindere pe stradă, și uneori discuțiile noastre durau pînă noaptea tîrziu. Eram departe de a accepta orbește punctele lui de vedere. Ne dădeam seama de caracterul totuși exterior al unui farmec teatral, cînd nu era pur retoric. El aducea însă un ferment de spiritualitate într-o viață universitară care mai rar ne angaja și sufletește.

Mai tîrziu m-am trezit, firesc, în tabere publicistice diferite de ale lui. L-am atacat uneori violent, nu însă fără deferență. Nu mi-a răspuns personal, desigur din considerente tactice.

...După foarte mulți ani, după ce Nae Ionescu murise, mă aflam în *week-end* la niște prieteni din preajma Bucureștilor. La cină, brăileni fiind cu toții, am vorbit despre orașul nostru natal și despre oamenii care fuseseră. Se lăsase noaptea. Femeile se culcaseră de mult. Vara era destul de răcoroasă ca să îngăduie consumul băuturilor tari. Conversația a trecut pe nesimțite la capitolul Nae Ionescu. Toți aveam amintiri despre el, fiindcă toți întîmplător îl cunoscusem. Nu-mi aduc aminte tot ce s-a spus cu acel prilej, dar nu voi uita niciodată conturul pe care-l capătă din mărturisirile unuia și ale altuia personalitatea contradictorie a lui Nae Ionescu.

Unul care îi fusese coleg în armată ne-a povestit cum îl asculta vorbind soldaților despre drapel și despre pămînt. „Sol-

dații rămîneau cu gura căscată, așa cum spui că rămîneați voi, la curs."

Cele mai interesante lucruri le-a povestit însă armatorul Bibi Daniel, care, deportat în primul război mondial împreună cu familia lui Nae Ionescu în Germania, la Röcklin, i-a fost mereu de ajutor. Ba chiar, deși evreu, i-a botezat copiii!

În același lagăr a fost adus și corpul profesoral al Universității catolice din Louvain. Unii dintre deportați obișnuiau să țină prelegeri pentru instruirea, pentru delectarea sau pentru captarea colegilor de suferință. Astfel, într-o perioadă au vorbit săptămîni de-a rîndul în contradictoriu călugărul Janvier, care urma să devină predicator vestit la Nôtre-Dame din Paris, și Nae Ionescu, în acel moment fără altă strălucire decît a gîndului și oratoriei sale deosebite.

Tema aleasă a fost existența lui Dumnezeu.

Vorbea catolicul și aducea argumentele lui, ca săptămîna următoare Nae Ionescu, viitorul ortodoxist, să le dărîme. Universitarii din Louvain erau foarte interesați de acest duel oratoric atît de riscant pentru *„propaganda fide"*!

Cine ar fi zis că ateul înverșunat va ajunge peste cîțiva ani apologetul ortodoxismului?

Nu știu dacă mai ființează astăzi prăpastia dintre liceu și universitate ca pe vremea mea. Este drept că, în afară de Politehnică și de Medicină, nu se dădeau nicăieri examene de admitere, dar acest incontestabil avantaj nu servea efectiv la înălțarea unei punți. Treceam, de la o zi la alta, de sub dependența strictă a părinților provinciali, ca să ajungem, singuri și necontrolați, în capitala tuturor perdițiilor. Mulți își rătăceau busola în condițiile schimbate — din premianți devenind codași. Alții, dimpotrivă, liberați de constrîngerile liceale, izbuteau să refacă ierarhii care îi dezavantajaseră.

Prietenii de familie mi-au îngăduit să locuiesc în pensiune la Andrei Polihroniade, pe strada Lucaci nr. 120. Eram atunci prieten bun cu fiul lui, Mișu, prietenie pe care ședințele cenaclului brăilean o dezvoltaseră. La București gazdele mele locuiau la etaj și eu aveam o singură cameră la parter, cu intrare separată și cu ferestre la stradă. Odaia era încăpătoare și frumos mobilată; urcam scările doar la ora mesei. Mă simțeam, la ei, ca în familie. Se mutaseră de un an în Capitală, unde Mișu, cu două clase în urma mea, se înscrisese la „Matei Basarab".

Polihroniazii aveau arta de a-și cultiva relațiile. Întîlneam uneori la masa lor pe N. Săvescu, directorul general al Băncii Românești, pe Ionel Răducanu, viitorul ministru și decan al Academiei Comerciale, pe amuzantul senator liberal Mironescu și pe mulți alții, pe care tactica mondenă a Crisantei Polihroniade știa să-i adune.

În București, diferența dintre liceeni și studenți era mai mică ; colegii lui Mișu au devenit repede și prietenii mei. Duminica, toată lumea se întîlnea la „garsonieră", să discute, să joace pocher, să bea ceai. Momentul strictelor cenacluri trecuse. Ceea ce nu înseamnă că discuțiile noastre libere erau mai puțin consistente. Amestecam, cu drăgălășenia inconștientă a vîrstei, problemele grave cu distracțiile și plăcerile superficiale oferite de clipă. Pe de altă parte, legasem, la rîndul meu, prietenii universitare, așa încît duminica mai veneau și Petre Pandrea și N. N. Matheescu, dar și Vasile Marin, Toma Vlădescu și alții cîțiva. Camera, oricît de spațioasă ar fi fost, gemea de lume. Eram toți volubili și exuberanți, toți cu păreri marcate și „definitive", altele, în genere, decît acelea pentru care urma să suferim și să murim. Mircea Eliade, fără să fie propriu-zis iorghist, citise în întregime toată opera profesorului ; viitorul eseist și teatrolog Haig Acterian, și el eșuat la dreapta, era atunci pasionat de poezie ; Toma Vlădescu apăra cu graseiată emfază ideile lui Barrès ; Vasile Marin ezita, oportunist, între tendințe și atitudini ; Petrișor Viforeanu, tot atît de cultivat cît ceilalți, afecta un snobism monden și ușor proustian ; Ion Victor Vojen, avid de cunoaștere, părea să se consacre totuși numai carierei actoricești, iar Petru Comarnescu, de pe atunci, „bun la toate", urma să ajungă reputat istoric de artă.

Cel mai înclinat spre politică dintre noi era însă N. N. Matheescu. Democrat înnăscut și tenace luptător pentru drepturile muncitorești, era, poate, singurul care privea cu ochii deschiși realitățile sociale care ne înconjurau. Soarta nu-l va ajuta să se realizeze decît în parte, dar, în mod surprinzător, el, care în liceu și în universitate dăduse dovadă mai mult de suplețe, urma să demonstreze, la solicitarea împrejurărilor, caracter.

Cît privește Mișu Polihroniade, două cărți pe care le citise de la Ionel Jianu — *L'État et la révolution*, *L'Impérialisme, dernière étape du capitalisme* — ambele de Lenin, i-au arătat provizoriu un drum al Damascului. Din discipol al lui Cor-

tez, al lui Machiavelli și al lui Richelieu, devenise „comunist". Petre Pandrea nu intrase încă în faza „Crinului alb", dar ne uluia prin multilateralitatea surselor sale de informare, prin ușurința cu care se descurca în englezește, în nemțește, în franțuzește, în italienește. Dinu Sighireanu, băiat frumos, avea, în schimb, un imens prestigiu, purta monoclu, avea cămăși fine, cravate la ultima modă și relansa, cu nonșalanță, orice „plus" la masa de pocher Îl priveam cu secretă invidie : în acei ani, 1923—1926, tinerii de vîrsta noastră nu puteau aspira nici măcar la studente — moarte după ofițeri și după măritiș ! Ne resemnam la croitorese și la vînzătoare de magazin, dacă nu direct la personalul caselor de toleranță Discutam tot felul de probleme cu nonșalantă îndrăzneală sau inconștiența vîrstei, dar și cu vocația de intelectuali în germene. Barbu Brezianu, cel mai tînăr și cel mai „modernist" din grupul nostru, a tipărit cel dintîi un volum de versuri, *Nod ars*, iar Mircea Eliade l-a urmat cu romanul de adolescență *Izabel sau apele Diavolului*.

Nimic, sau aproape nimic nu se petrecea încă în Europa. Mussolini abia se instala. Se mai discuta problema reparațiilor din primul război mondial, chestiunea Ruhrului, neajunsurile inflației monetare.

Noi toți ne pregăteam să ajungem profesori, avocați, doctori, dar, mai ales, scriitori și „filozofi".

Politica românească nu ne afecta direct. Țara trăia furtuna superficială a Constituției liberale, apogeul mitului averescan, frămîntările încă fără ecou decisiv ale țărăniștilor și ale „naționalilor" ardeleni.

Polihroniade, care, cel mai mult dintre noi, își proclama vocația politică, și care, nici mai mult, nici mai puțin se pregătea să devină ...ministru de externe, constata cu dispreț că preferă să fie „revoluționar" decît, cum spunea el, „supleant pe lista candidaților la consiliul municipal din sectorul de negru". (Partidele nu ofereau prilej de carieră rapidă.)

Deseori, peste ani și ani, m-am gîndit cum ar fi fost primită de înfierbîntata noastră tinerețe o ipotetică vrăjitoare care, pătrunzînd în casă, ar fi întrerupt entuziasme și veselii, ca să ne spună viitorul : „Tu vei muri la Majadahonda, tu — în munții Caucazului ! Tu te vei sinucide ! Tu vei face zece ani de închisoare, iar tu cincisprezece. Tu vei fi profesor de filozofia religiilor la Chicago, tu vei fi asasinat de Carol în închisoarea din Rîmnic."

Am fi dat-o afară în hohote de rîs, fără să ne închipuim o singură clipă că ar fi putut rosti adevărul.

Aproape nici unul nu am avut un destin banal, dar cine ar fi putu să-şi închipuie că atît de repede avea să cadă „generaţia" sub roata Istoriei, că atîtea furtuni şi atîtea fulgere urmau să ne zguduie şi să ne trăsnească în felurite chipuri, atît de îndepărtate unele de altele, atît de opuşi unii altora.

Studenţia mea nu s-a desfăşurat toată în acest mediu în care urma să izbucnească peste cîţiva ani şi *Criterionul*, dar şi „Legiunea". M-am mutat la un moment dat de pe strada Lucaci prin sordide hoteluri pe strada Gabroveni sau pe pictor Grigorescu. Făceam echipă cu un amic brăilean, evreu, student la Medicină, pe care îl poreclisem, fără nici un fel de motiv, „Kiki". (De ce Kiki şi nu Biki sau Siki... cine ar fi putut să ghicească, dacă nu să explice ? !).

El era toată ziua prin spitale şi pe la cursuri ; eu, pe acasă sau haimana în oraş. Kiki era băiat frumos şi ponderat ; eu, mai curînd urît şi într-o ureche. Pasiunea lui pentru carte nu era strict profesională. Citea literatura despre care se vorbea şi întîrzia în discuţii pe marginea ei. Pe mine însă nu mă mulţumeau nici partidele de pocher, nici fripturile de la „Nepotul", nici conversaţiile pseudoliterare. Asistam la toate „conferinţele" oamenilor de seamă. Bîjbîiam în toate privinţele. Căutam un adevăr în care să cred, o idee căreia să mă jertfesc. Aşa am început să frecventez căminul studenţesc brăilean şi, îndeosebi, cantina unde luam mesele de seară şi unde întîrziam noaptea în tovărăşia foştilor mei colegi de liceu. Am încercat să fac şi politică studenţească, dar n-am reuşit. Mediul era uşor şovin şi de nivel intelectual destul de obişnuit. Am ţinut un discurs de o oră la o adunare generală împotriva preşedintelui în funcţiune. S-au admirat calităţile mele oratorice şi destui mi-au împărtăşit chiar această admiraţie. În schimb, cînd a fost vorba de votat, au mers tot cu preşedintele de care îi legau interesele. Rezultatul a fost aproape hilar. Rivalul pe care mi-l alesesem nu rostise, în replică, mai mult decît o singură frază, dar i-a fost de-ajuns ca să realizeze o cvasiunanimitate.

Aşa s-a încheiat cariera mea politică la căminul studenţilor brăileni. Preşedintele rămas mai departe preşedinte — cu micile lui protecţii şi aranjamente — nu mi-a păstrat nici un fel de pică, iar eu mi-am văzut de treburile mele. Cînd m-am întors din Paris, prin 1930, şomer fiind şi căutînd o

adresă la un etaj al unei „case de raport“, am văzut — pe înserate — prin perdeluța ușii dinspre palier, pe fostul președinte, acum funcționar la Banca Națională, comod instalat în fotoliu. Avea o cafea în față și o lampă cu abajur cît să poată citi — cu ochelari — „Universul“. Două femei de vîrstă inegală, probabil nevastă-sa și soacră-sa, împleteau, așezate în jurul mesei, mai puțin comod, pe simple scaune. (Nu se inventase încă televizorul). Am privit cîtva timp scena, cu sentimentul unui cîine gonit, deși, dacă aș fi bătut la ușă, m-ar fi primit cu emoție și mi-ar fi oferit „din toată inima“ o cafea sau chiar un șpriț...

Relațiile mele cu studenții brăileni s-au strîns cu prilejul vacanțelor, cînd plecam în județ în „propagandă culturală“, cu spectacole alcătuite din cîntece, coruri, declamații și o piesă într-un act. Dacă era cazul și dacă mai ales nivelul publicului îngăduia, rosteam și eu un cuvînt înainte. Aceasta era singura mea contribuție la spectacol. Am jucat o singură dată într-o piesă, la Măcin, unde nu venise interpretul principal. Deși piesa era într-un act, aveam impresia că nu se mai sfîrșește. M-au băgat în rol fără să știu o iotă, cu speranța la sufleur. „N-avem ce face! Nu-ți dai seama că e catastrofă? Lipsește și Iordănescu la cîntec! Lasă, că te descurci tu!“

Iordănescu era un tip înalt, solemn și cu un singur cîntec în repertoriu. Impunea însă prin fizic și, mai ales, prin solemnitate. Ieșea în fața publicului și, după ce anunța cu viteză maximă *Arde-mi-te-ai codru des*, doină de Brediceanu, răcnea bucata de se cutremurau geamurile. Avea mare succes la țară, dar eu îmi băteam joc mereu de el la oraș. Îl imitam, se pare cu destul haz...

După spectacol, intelectualii satului — preotul, învățătorul și cîte un chiabur — ne ofereau o masă, urmată de bal.

Aceia dintre noi care preferau băutura nu se sculau de pe scaune. Își făceau trei-patru ceasuri datoria față de pahar și față de masă, pentru ca spre dimineață să fie prăvăliți de către localnici în același camion în care noi, „dansatorii“, urcam „de voie“...

Balul era însă bucuria noastră principală. Cîntau de zor țiganii și noi dansam. De toate. De la dansuri naționale și „polca pe furate“ pînă la foxtrot și tango. Pe lîngă studentele cu care veneam, „jucau“ și fetele mai răsărite din sat. Dar „*clou*“-ul era totdeauna alegerea reginei balului. Se împărțeau bilete,

contra 1 leu bucata, la toți cavalerii și fiecare vota pe regina inimii sale. Puteai să cumperi oricîte bilete vroiai. După scrutin, se proclama rezultatul acestei selecții capitaliste și, în aplauzele întregii asistențe, „regina“ își alegea un „rege“, ca împreună să facă înaintea publicului dansul „de onoare“.

Trebuie să mărturisesc că, ori de cîte ori participam la asemenea baluri, veneam pregătit de acasă cu un sutar. Îl scoteam din piatră seacă. Îmi era absolut necesar, ca să pot scoate regina balului pe aceea pe care în seara respectivă o preferam. (Trebuie să mărturisesc, de asemenea, că gusturile mele erau totuși oarecum constante.)

Fata — recunoscătoare — mă alegea rege, bineînțeles pe mine. Iar dansul de onoare se săvîrșea în aclamațiile prietenilor și în entuziasmul viorilor țigănești.

A fost, desigur, epoca în care în modul cel mai arbitrar am profitat de inechitatea regimului capitalist...

Dar festivalurile, mesele, balurile erau decorul sub care se ascundeau priviri, atingeri, sărutări furișe. Tinerețea noastră afla, în orice, pretext de fervoare. Ce importanță avea că drumul era prost, camionul fără suspensie, vinul cu apă, dacă noi toți aveam 20 de ani?

Universitatea era pe atunci grav frămîntată de problema evreiască. Un articol întîmplător al lui Felix Aderca (din 1922), privitor la disecția cadavrelor de la Medicină, a dezlănțuit o controversă, pînă atunci mocnită. „Generația de la 1922“ — cum își ziceau studenții naționaliști — a deschis astfel un capitol nou în raporturile universitare, un capitol de dușmănii, de închisori și de crime. Circulau între studenți aparente și greu evitabile confuzii. Unii dintre profesorii noștri erau și ei, în sens larg, „naționaliști“, termenul acesta, destul de elastic, acoperind în egală măsură, și la nevoie, sentimente legitime, ca și vinovate excese politicianiste.

Aveam foarte mulți prieteni evrei, și dintre ei colegul meu de bancă din liceu, Theodor, colegul meu de cameră, Kiki, și tovarășul meu de „vînătoare“ erotică, Albert. În mediul studenților creștini faptul că umblam prea mult „cu jidanii“ nu era prea bine privit. Din anumite ziare și reviste, de la unele cursuri și conferințe primeam destule solicitări într-un singur sens. Așa cum spunea Alain despre atare circumstanțe, panta era la dreapta.

Pe cale direct spirituală tentaţia aceasta mi-o explicam prin drumurile pe care le deschisese Nietzsche. Antisemitismul omului de la Sils-Maria sublinia şi îngloba derivaţia creştină, acea „insurecţie a sclavilor în religie şi în morală". Citisem cu interes *Voinţa de putere, Dincolò de bine şi de rău*, patetica lecţie a lui Zarathustra. Nu-mi plăceau adversarii vulgari ai Israelului, combatanţi mediocri, dar agresivi, ai unei idei inumane. Întîlnisem într-o carte de maxime a poetului fantezist francez P.-J. Toulet următoarea frază : *„Il n'y a rien de plus détestable que les juifs, sinon les antisémites"*. Această reflexie nu rezuma disponibilităţile mele afective în această chestiune, dar îmi stabilea poziţia. Fără să împărtăşesc ideile acelora din colegii mei de la curs sau de la cantină, care purtau lavalieră şi pălărie neagră cu boruri mari, aveam şi eu în mînă un baston noduros de alun, dar pentru cu totul alte motive decît ale lor.

Slab, pirpiriu, roşu la păr şi la faţă, pistruiat nevoie mare, nu o dată mi s-a întîmplat să scap — în extremis — de haitele huliganilor. „Staţi, băieţi ! Un moment, să scot dovada. O am cu mine !" Se isca un rîs general. Şi mă lăsau în pace. Auzeam în urma mea : „Mă, o fi fost sau n-o fi fost, dracu ştie !" Că aşa, superficial, era greu să-ţi dai seama !

Un eveniment epocal a dezvăluit orientarea mea, pe viaţă, în această privinţă.

Am participat la o conferinţă pe care a ţinut-o celebrul bancher Aristide Blank în sala „Fundaţiilor". Loja şi primele bănci erau ocupate de somităţile politice şi economice ale timpului. Identificam cu înfrigurare — după caricaturi şi fotografii — chipul lui Vintilă Brătianu, al lui Virgil Madgearu, al lui C. Argetoianu, al lui Grigore Iunian. Restul parterului era ocupat de personalităţile cele mai de seamă ale vieţii noastre economice, venite să asculte păreri, desigur interesante, cu privire la tema de la ordinea zilei : stabilizarea monetară. Despre acelaşi subiect vorbiseră înainte alte somităţi, iar după conferenţiarul din acea zi, nu mai puţine figuri urmau să dezbată, de la aceeaşi catedră, problema. Aristide Blank, directorul băncii „Marmorosch-Blank", era o personalitate bine cunoscută a vieţii noastre financiare, dar şi literare şi desigur mondene. Mecena, el ajuta, în diferite feluri, pe scriitori şi artişti. Generozitatea lui anexase şi domeniul, de obicei rezervat, al protocolului oficial. Fără să aibă nici un fel de însărcinare administrativă şi nici un titlu, Aristide

Blank oferea — de acord cu Ministerul de Externe — recepții în cinstea tuturor străinilor de seamă care ne vizitau țara. Toate acestea nu le știam încă, la vîrsta de 20 de ani. Urmăream doar cum, în aplauzele unanime ale asistenței, un domn elegant și cu părul ușor cenușiu apăruse pe scenă. Era îmbrăcat — la moda zilei în asemenea împrejurări — într-o haină neagră și în pantaloni *fantaisie*. Pantofii îi erau de lac, iar cravata era gris, „cu perlă". N-a apucat să spună însă oratorul stereotipele cuvinte „Domnilor și doamnelor" că, de la balcoane și galerii, o enormă huiduială i-a acoperit glasul. Proptit cu bărbia în bîtă și nemulțumit mai mult de faptul că nu puteam să ascult conferința decît indignat de procedeu, așteptam, cu emoție și interes, desfășurarea evenimentelor. La huiduielile studențești, a urmat o replică neașteptată. Lumea de la parter aplauda pe conferențiar, în picioare. În zadar, însă, Aristide Blank a încercat să-și reia vorbirea ; vacarmul celor de sus era atît de îngrozitor, încît nu se putea înțelege nici un cuvînt. S-a întors atunci cu spatele la public și, cu fața la o tablă neagră, dinainte instalată în apropierea lui, a început să însemne, cu crete divers colorate, cifre de bilanțuri, de bugete, de balanțe de plăți și comerciale, adică esența matematică a conferinței pe care era împiedicat să o rostească. Atunci, de sus și din preajma mea, a început să se arunce pe scenă cu pălării, cu serviete, cu călimări, cu bastoane. Dar Aristide Blank, imperturbabil, continua. Din cînd în cînd îndepărta cu mîna, fără să se întoarcă, un obiect picat din cer, care-l deranja la scriere. Atît.

Dar vacarmul creștea în mod progresiv. Studenții au coborît pînă la urmă la parter și au procedat cu bruschețe la evacuarea sălii. Profesorii, bărbații de stat, directorii de bănci, marii economiști și marii politicieni care erau de față — și care, imprudenți, nu bănuiseră evenimentul și nu-și luaseră măsuri — au fost obligați să defileze prin două garduri vii și destul de apropiat alcătuite din studenții care îi înjurau și îi bruscau. Am găsit un loc potrivit, undeva prin apropiere, de unde să pot urmări scena și figurile, mai ales figurile. Îi vedeam înspăimîntați, neputincioși să se opună agresiunii primitive, brutale...

Unul singur a trecut drept, cu capul sus, cu mîna dreaptă pe șold, cu stînga în buzunar — Aristide Blank. Atitudinea lui a impus huliganilor ; dintre toți, el a fost cel mai puțin bruscat. Chiar invectivele erau rostite mai încet și cu rușine.

Am plecat acasă într-o stare de exaltare și am visat ca, pe viitor, în împrejurări similare, să am tăria de a mă purta la fel.

Ce resurse extraordinare avea asemenea om, ca să poată da asemenea exemple? Impresia din seara aceea a fost atît de puternică, încît nimic nu a mai putut, ulterior, să o dărîme, nici Drummont, nici protocoalele Sionului, nici hitleristul Rosenberg, nici propaganda lui Goebbels.

Întîmplător lipsind și cîtva timp din țară, nu l-am cunoscut personal pe Aristide Blank decît imediat după 23 August, la un dejun pe care ni-l oferise actrița Dorina Heller. În afară de soțul ei — care se numea Mauriciu Blank, fără să fie în vreun fel înrudit cu fostul bancher, părintele lui Aristide — a mai fost invitat și Mihail Sebastian. S-au făcut prezentările și s-au schimbat amabilitățile de rigoare. La cafea am cerut cuvîntul și am reclamat zece minute de tăcere, ca să povestesc cele de mai sus. Și am emis o concluzie nouă, un gînd „de astăzi" la întîmplarea „de ieri", un gînd pe care nu-l puteam avea la 20 de ani, dar pe care, la 40, avusesem prilejul să-l verific înainte de a-l adopta. Anume că, totdeauna, un cuvînt spus sau scris, ca și o atitudine asumată, poartă, în ființa lor pieritoare, rolul etern și neașteptat al încolțirii într-o inimă de om. Și pentru această inimă — fie ea oricît de mare sau oricît de mică — nu există sacrificiu care să trebuiască precupețit, nici durere care să merite a fi refuzată.

Aristide Blank m-a ascultat cu o teribilă emoție. Cele ce spusesem prezentau pentru el, bătrîn și ruinat, cu atît mai multă garanție de sinceritate, cu cît nu mai puteam fi bănuit de lingușire sau de interes. Dimpotrivă, eu aveam, cu acest prilej, senzația că achitam, după douăzeci de ani, o datorie de onoare.

Absolvent al liceului „real", am recrutat la artilerie și am făcut 6 luni școala de ofițeri din Timișoara. Erau acolo trei baterii de rezerviști, care funcționau separat de cele active. După 6 luni de școală și 6 luni de practică la regiment, deveneam, în urma unui examen de absolvire, sublocotenenți de rezervă. („Activii", ca să devină sublocotenenți, trebuiau să studieze doi ani.)

„Bateriile" noastre erau alcătuite din două secții a cîte două „tunuri" fiecare, iar la fiecare „tun" eram aproximativ șase servanți.

Bateria era condusă, în principiu, de un căpitan sau de un locotenent cu vechime, ajutat de un sublocotenent și de un elev activ. În plus, fiecare secție, ca și fiecare „tun" se bucurau de încadrări active (bineînțeles, „activii", erau toți din anul II, comanda la care erau chemați să facă față fiind în raport cu respectiva clasificare la studii.

Cu alte cuvinte, ca să întrebuințez termenul nostru de epocă, „nu era rost de tras chiulul". Dimineața făceam instrucție pe teren, unde eram duși și aduși cîntînd. După masă aveam ore de curs și de „meditație". Majoritatea dintre noi dormeam la cazarmă. Aveam însă permisiunea de a locui în oraș, cu condița de a fi prezenți la program dimineața la ora 6. Personal, am optat pentru această ultimă soluție. Externatul nostru era însă amendat de numeroasele funcții sau pedepse la care trebuia să facem față : sergent de zi, planton de noapte la unul din cele trei schimburi, santinela de pază la tunuri etc... etc.

Trecusem brusc de la o viață studențească din ce în ce mai boemă la un climat de cazarmă severă. Eram liber numai duminica, și asta cînd nu eram pedepsit.

La București, ca și acasă, devenisem, în schimb, monden. Invitat la ceaiuri, dansam de zor sau luam parte la diverse jocuri de bridge sau de pocher. Studiul îmi ocupa numai o parte din timp. Restul îl închinam prietenilor, femeilor, aventurii. Aici, la Timișoara, însă, încetase gluma. Eram disperat. Acasă nu mărturiseam nimic, dar scriam în schimb fostului meu coleg de bancă, Theodor, în interminabile scrisori, relatarea strictă și exactă a „minunilor" din timpul zilei. Prima lună mai ales, „de aclimatizare", în care toți am fost încazarmați, mi s-a părut groaznică. Toată lumea ne „freca", dar mai ales „activii", copii ca și noi, dar milităroși din vocație și grăbiți să se distingă. Pe lîngă diversele inspecții la ținută, nasturi, bocanci etc., pe lîngă obositoarea instrucție la cîmp și destul de aridele ore de studiu, mai suna de cîteva ori pe săptămînă și „alarma de noapte". Cînd ne trezea, la orice oră a nopții, trebuia să sărim din pat și să ne îmbrăcăm în cinci minute. Îmi răsună și azi în ureche bocancii noștri tropăind pe scările întunecate de la etaj și pînă în curtea cazărmii, unde, în careu, trebuia să răspundem la apel. Toată povestea nu dura mai mult de un sfert de ceas, dar un sfert bogat în înghesuieli, în alergături, în burdușeli și încadrat în îmbrăcări și dezbrăcări pe nerăsuflate.

Cine n-a fost tentat de ideea sinuciderii în dragoste, în armată și în închisoare, acela nu e om, ci o simplă cîrpă.

Abia împlinisem 21 de ani. Aveam, deși destul de rezistent, un fizic prea puțin vajnic. Societatea femeilor în care îmi plăcuse să-mi pierd vremea îmi ascuțise sensibilitatea. Un orgoliu natural mă oprea să trec ușor peste supuneri la ordine arbitrare, necum peste umiliri și vexații. Cît de mult sufeream în mîndria mea de „bărbat" cînd fantezia șefului de „tun" alterna ordine ca „înapoi fuga marș" sau „culcat" cu un „drepți" brusc și biciuitor! Cît de puțin eram pregătit să accept fără murmur această continuă malaxare a personalității, în condiții de extenuare fizică și intelectuală... care era școala militară din anul 1926!

Ne întorceam, la prînz, morți de oboseală după călărie, „instrucție pe jos" și „la tunuri". De la cîmp și pînă la cazarmă, să tot fi fost doi kilometri. Dar noi făceam patru, fiindcă ofițerul ne comanda mereu „la stînga-mprejur" așa, ca să treacă vremea. Între timp, bineînțeles, cîntam de mama focului:

Crambambuli este refrenul
Și glasul gurilor de foc...

Noaptea dormeam ca plumbul, amărît și extenuat, convins în sinea mea că în infern nu putea să fie mai rău decît la Timișoara. Dar, încet-încet, am cunoscut și reversul medaliei. M-am obișnuit cu disciplina, cu efortul continuu, fizic și intelectual, cu pregătirea prin renunțare și supunere spre comandă. Mi-am adunat mințile, m-am organizat, de voie, de nevoie, și m-am călit pentru viitoarele încercări. Venisem „la armată" cu impresia că, din punctul de vedere al creierului, cel puțin, nu voi fi solicitat. A fost dimpotrivă. Cunoștințele mele încă proaspete de matematici mi-au fost, firește, de ajutor, dar a trebuit să fac față unor discipline noi. În afară de tragerile artileriei, pe care ni le preda colonelul Potopeanu și în asimilarea cărora utilizam manualul lui Carlaonț, ni se predau cursuri de tactică, pe arme (infanterie, cavalerie, artilerie, geniu etc.), cursuri de „pulberi și explozivi", de „guri de foc", de „istoria războaielor". Preda și comandantul școlii colonelul Georgescu-Pion — un gigant cu aspect fioros, „milităria" în persoană — dar cu o inimă de aur. Avea formație veche, era amator de discursuri patriotice,

se înflăcăra şi se emoţiona, vorbind, dar nouă ne era drag fiindcă-l simţeam, în ciuda mustăţilor sale cărunte, vibrant şi tînăr.

Dintre profesorii militari pe care i-am avut, doi m-au influenţat mai mult : pot spune că amintirea lor m-a obsedat toată viaţa. Unul din ei era maiorul Manoil, care ne preda „pulberi şi explozivi", un adevărat spirit ştiinţific şi la nivel universitar. Dar nouă ne plăcea omul şi cursul din alte considerente decît pur tehnice. Maiorul Manoil revizuia, în ochii noştri, noţiunea superficială pe care o moştenisem despre militari. Ştia mai multe decît noi toţi, nu numai în „milităria" lui, ci şi în materie de cultură generală. Îi aşteptam cursul cu nesaţ. Lasă că învăţăm din clara lui expunere tot, fără să mai fie nevoie să întîrziem prea mult la „meditaţie", dar colonelul Manoil ne povestea lucruri de viaţă, de filozofie şi de morală, cu o înţelepciune şi cu o varietate de cunoştinţe care ne impuneau. Era drept, era sobru, dar nu era sever. Personalitatea lui ne domina fără efort. Noi îl ascultam cu plăcere şi cu recunoştinţă.

Au trecut 45 de ani de atunci. De cînd am plecat din şcoală şi pînă astăzi, n-am mai aflat nimic despre el. Probabil să fi trecut demult în lumea umbrelor.

La drept vorbind, nici n-am simţit nevoia să reiau contactul întrerupt. Îmi dăduse *atunci* esenţialul, un esenţial care face parte din componentele vieţii mele sufleteşti dintotdeauna.

Dar preferinţa mea mergea spre maiorul Andrei Nasta, care ne preda istoria universală a războaielor. Era frumos şi deschis la inimă ca şi la figură. Vesel, comunicativ şi deştept, alesese în viaţă Adevărul împotriva Minciunii, Binele şi nu Răul, Frumosul împotriva Urîtului. Maiorul Nasta era un om „de bunăvoinţă". Ceea ce izbea la el, din primul moment, era bravura. Nu avusesem prilejul să-l vedem făcînd cine ştie ce faptă de ispravă, nici nu auzisem ca în trecut să fi comis. Andrei Nasta nu vorbea despre el. Am cumpărat şi am citit în vacanţe *Istoria militară a primului război mondial*. Spre marea mea surprindere, nu am întîlnit în pagini pe coloratul şi scînteietorul profesor de şcoală, ci pe un sever şi necruţător istoric, preocupat de fapte, de cifre, de efective şi gata să judece cu imparţialitate o situaţie, chiar dacă această judecată s-ar fi dovedit în favoarea duşmanului. Auzeam alt

sunet decît cel oficial din „Universul", din *Istoria* lui Constantin Kirițescu și din discursurile patriotarde ; războiul nostru, îndeosebi, își pierdea falsa lui aureolă romantică, pentru a cîștiga ca morală și veracitate...

La curs, Andrei Nasta ne vorbea cu creta în mînă. Își completa întotdeauna cu schițe, cu mențiunea unităților, cu săgeți directoare o expunere neîntreruptă, pe care o urmăream cu gura căscată și cu emoția primei lecturi a celor *Trei mușchetari*. Ardența combativă a tinereții noastre afla un firesc aliment în ascultarea marilor bătălii povestite. Era ca și cum am fi asistat la cel mai pasionant *western*, mai mult : ca și cum, înfrînți sau victorioși, am fi participat direct la luptă. Cînd Andrei Nasta punea creta la locul ei, nu ne înduram să-l lăsăm să tacă.

— Dar cum a fost bătălia de la Austerlitz, nu vreți să ne spuneți, domnule maior ?

Într-o zi îl întrebam de Austerlitz, alteori de Cannae, sau de Azincourt...

Surîdea la noi, încîntat că, după o oră de vorbire, tot nu ne săturasem :

— Vă plac poveștile, așa-i ?

Ștergea repede tabla și, în tăcerea noastră mormîntală, explica pe scurt și însemna cu creta fazele bătăliei cerute, oricare ar fi fost ea. Andrei Nasta cunoștea „pe dinafară" toate marile bătălii ale istoriei și era gata să le povestească pasionat, cu toate amănuntele savantului, dar cu elan de artist...

A murit ca un viteaz, într-una din bătăliile celui de-al doilea război mondial. Pe front, în linia întîi. Nici nu s-ar fi putut altfel. Se născuse ca să moară drept, cu sabia în mînă, în bătaia gloanțelor. Pentru el, pentru concepția lui de viață, moartea în bătălie era o împlinire.

Am uitat, firește, după atîția ani, poveștile de război, adevărate, ale lui Andrei Nasta. Ceva ce n-am uitat însă este lecția lui de bravură. Ori de cîte ori mă gîndesc la un erou, îl văd în față : cu fruntea înaltă, cu ochii lucitori, cu surîsul înflorit în colțul buzei.

Și cu inima sus, foarte sus.

Prieteniile din armată au — la bărbați — un sens particular. Nu te mai întîlnești cu ele niciodată în viață, dar nu le uiți. Îți rămîn întipărite în minte cuvinte și împrejurări, așa cum nu ți-au rămas ani întregi de așa-zisă „fericire". Viața

așază sau azvîrle pe fiecare la „locul lui". Citește, la un moment dat, în ziar, la instalări în funcții, la „întîmplări din capitală" sau la decese, un nume, și acest nume suscită din neant o epocă.

Coleg de gazdă cu mine, în afară de Folbert, dintr-o familie de farmaciști din tată în fiu, de la Mediaș, mai era și Niculăiță Anghel, brăilean isteț și suplu, care a devenit mai tîrziu secretar personal al lui Antonescu. În sferturile de oră de repaus, pe teren, stam de vorbă cu Matei Ghica Cantacuzino, mare băutor de *whisky* și mare jucător de pocher. Semăna cu strămoșul său, Grigore Ghica, domnitorul Moldovei, roșcovan la față, cu ochii pe jumătate închiși, nu se știe dacă din insomnii sau din luxură. Aviator în al doilea război mondial, a fugit cu avionul în tabăra aliaților, transportînd pe industriașul Max Auschnitt.

Persistentă este în mintea mea și imaginea lui Enache, învățător pe undeva pe la țară în viața civilă. Era cel mai mic de statură și cel mai năpăstuit din baterie. Nu știu cum se întîmpla, dar mereu el era pedepsit să fie „planton peste rînd". Și nimerea mereu în schimbul doi, „de la 12 noaptea la 3 dimineața", așa ca a doua zi, obosit și neatent, să greșească din nou și să mai umfle măcar un „schimbul unu".

Cînd căpitanul sau sublocotenentul ne făceau apelul în front, fiecare dintre noi striga prezent în felul lui, dar, în genere, cu tendința de a fi umoristic și de a stîrni ilaritatea celor de alături. Bietul Enache, cu toată înțelepciunea lui, nu se putea abține, rîdea ca prostul ! Dacă, întîmplător, i-o luau alții doi înainte și rîdeau sau mișcau în front, ofițerul ne trecea în revistă ironic. „Haide, mai rîzi tu, unul ! Că e un loc de onoare gol în schimbul II !" Atunci, automat, îl apuca rîsul pe bietul Enache.

Odată, la o pauză, l-am întrebat cum reușea el de „o" lua mereu pe cocoașă".

S-a uitat în ochii mei cu tristețe și mi-a spus — de la el auzisem expresia pentru întîia oară — ce se întîmplă cu omul sărac în biserică. Într-adevăr, Enache n-avea niciodată nici un ban în pungă și trăia mai mult din pomana bogătanilor — țăran de o veșnicie umilit.

După 6 luni de școală, am plecat fiecare la regimentele unde fuseserăm repartizați. Dezlipirea n-a fost ușoară. Îndurasem destule, dar uitasem parcă și mai multe. Toate au devenit, în acele clipe de despărțire, trandafirii și tandre. Pînă

și răceala persistentă din raporturile cu „activii“ dispăruse. Intervenea inima și se înfiripa — în ceea ce începea să devină trecut — legenda.

Școala căpăta, în perspectiva plecării, poezie.

De unde, la început, mă adaptasem cu atîta dificultate, devenisem, pe nesimțite, în ultimele luni, milităros, excelent la studii, foarte bun la călărie și la trageri, „mulțumitor“ la instrucție. M-a tentat, la un moment dat, să rămîn la școală, să optez pentru cariera militară. Maiorii Nasta și Manoil aveau, desigur, partea lor de răspundere în această tentație, dar la bază erau instinctele mele native de bătăuș și de comandant. Îmi plăcea să conduc, să-mi asum răspunderi și, în diverse etape ale vieții mele de pînă atunci, față de nepăsarea și dezinteresul colegilor mei de generație, luam loc printre cei puțini, fericiți șefi cînd au găsit supuși care să-i asculte. Nu știu ce m-a împiedicat pînă la urmă, sarcasmele colegilor lucizi, care subliniau cu ironie transformarea, opoziția presimțită a celor de acasă, sau lipsa de încredere în seriozitatea aptitudinilor mele militare...

Fapt este că am părăsit școala și m-am trezit la Regimentul 18 obuziere din Constanța. Materialul era aici diferit. La bateria a 4-a din școala militară făcusem instrucție cu tunul de cîmp '75 francez, „reșemizat“ în timpul primului război mondial la uzinele „Putilov“. Aici urma să învăț pe recruți funcționarea obuzierului 105 „Skoda“, pe care nu-l cunoșteam. Dar ce conta acest infim detaliu pentru marele „artilerist“ care mă consideram a fi ?

Întîmplarea a făcut să fiu repartizat la bateria la care funcționa și un proaspăt sublocotenent, fost coleg de liceu cu mine la Brăila. Îl poreclisem Guguță. Era de pe atunci sangvin, buzat, zurbagiu și mereu în mișcare. De cînd nu-l mai văzusem, devenise cheltuitor, muiergiu și sadic. Solda o dădea toată, din această cauză, ordonanței, cu dispoziția expresă să nu-i dea mai mult decît o anumită sumă pe zi, oricî ar cere și oricît s-ar ruga. Sancțiunea era bătaia. O încasa bietu Costică și dacă dădea și dacă nu dădea. Dar acest detaliu n-avea importanță, fiindcă el era băiat de treabă și ținea la „don sublocotenent“. Cîte mai avea de îndurat Costică și cu muierile ! Venea să mi se plîngă. Și am aflat, astfel, că Guguță, după ce întorcea cheia, le și bătea. În zadar plîngea bietul Costică, milos, la ușă („Iertați-o, don sublocotenent !“), că Guguță nu o ierta. „Nu știu de ce o mai fi venind, domnu elev,

după ce țipă atîta", se întreba către mine Costică, neobișnuit cu misterele amorului de la oraș...

Comandantul nostru de baterie avea, în realitate, două unități în subordine. Trebuia să instruiască, adică, pe lîngă a lui și așa-zisa „baterie depozit", formată din meseriași (croitori, cizmari, dulgheri, tîmplari etc.), care, în general, erau mai mult puși la treabă decît la militărie.

Instrucția care li se făcea era rudimentară. Să aibă și ei idee despre ce-i armata! Să nu plece din regiment fără să știe să salute, fără să cunoască piesele tunului! Ca să scape de mine, care mă băgam în toate, și în același timp de „ei", comandantul mi-a dat pe mînă „bateria depozit". „Sînt toți niște chiulangii! Freacă-i! Pune șaua pe ei!" La început m-am simțit nițel jignit în amorul meu propriu — după atîta școală, să ajung instructor la partea sedentară! — dar tinerețea mea năzgîmbă s-a consolat repede. Și m-am pus cu milităria pe ei. În zadar îmi făcea aluzie unul că ar putea să-mi facă o pereche de cizme, altul că nimeni nu se pricepe ca el în materie de pantaloni bufanți. Îi țineam toată ziua ba la tunuri, ba la instrucție pe jos, de n-au făcut ei în doi ani atîta armată cît în trei luni de zile cît au avut norocul să aibă de-a face cu mine. E drept că nu prea lucrau cu tragere de inimă, dar în privința asta mi-am dat seama că vina cea mare era a mea

Într-o zi, pe cînd făceam cu ei „instrucție" prin curtea cazărmii, un plutonier bătrîn surîdea sub mustață privind pe de lături.

— Nu prea vă ascultă, domnu elev!

Avea dreptate Mînzoiu! Și eu degeaba urlam la ei de mă usturau plămînii: „La dreap-ta! La stîn-ga! La stînga...-mprejur" etc., etc.

— Nu-i vedeți dumneavoastră? Parcă umblă cu picioarele în iaurt! Ia dați-mi-i mie oleacă, să bag frigarea în ei!

I-am dat.

— Ascultă, baterie! Comanda la plutonierul Mînzoiu!

Și am trecut eu pe de lături.

Mînzoiu s-a uitat o clipă la ei, fără să scoată o vorbă. Și toată „bateria" a înghețat. Pe urmă a spus de cîteva ori, cu voce scăzută, dar cu o ascunsă și nebănuită energie:

— Drepți! Culcat! Drepți! Culcat!

Mă uitam la ei și nu-i mai recunoșteam. Mergeau țepeni, ca la defilare. Intrase dracu-n ei. Unul nu greșea!

După ce a plecat Mînzoiu, am încercat și eu, dar nu era tot aia!

Au trecut mulți ani pînă am înțeles bine lecția pe care o primisem. Și mult mai mulți pînă am învățat cît de „încet" trebuie să comanzi ca să fii ascultat!

După Constanța, am făcut ultimele luni la Regimentul 33 artilerie din Brăila. Aici, colonelul Alexiu — om foarte distins și delicat — avea drept adjunct la comanda unității pe colonelul Rugină. Și tot regimentul trăia sub teroarea adjunctului. Îmi aduc aminte de o inspecție a unui alt colonel „cu stea", anume Negură. Toți ofițerii spuneau că față de Negură, Rugină era miel. Cînd s-a anunțat că vine, a intrat spaima în regiment. Gara era peste drum. Alexiu n-a socotit că trebuie să mai trimită trăsura. L-a trimis numai pe Rugină. Dar Negură i-a dat, de la sosire, pentru această neglijență, „două săptămîni arest". Cînd am aflat, și am aflat repede această veste, a intrat panica în noi, dar mai era nevoie?

A doua zi, sosind dimineața la orele cinci în regiment, plutonierul m-a luat să-mi arate „dormitorul bateriei noastre". Am rămas uluit; totul lucea. Pe ziduri, ici portretele familiei regale — cu tricolor — colo: „Bine ați venit" cu flori de hîrtie jur-împrejur. Paturile aliniate, păturile fără cută. Pe dușumea umblam ca pe sticlă. Un suav miros de gaz completa atmosfera. Nici o aromă de picioare.

O întrebare firească mi-a înflorit pe buze:

— Dar cînd s-au sculat oamenii de au avut timp să deretice atît de repede?

Plutonierul s-a uitat la mine, mirat la culme:

— Cum să se scoale? Asta mai lipsea! S-au sculat ei ieri dimineață! Și au făcut curat!

— Dar... noaptea unde au dormit?

— Ce să doarmă? Dom' colonel Negură în regiment, și ei să doarmă? Au frecat la tunuri...

Peste cîteva ceasuri, toate bateriile erau pe platou, înhămate. Străluceau tunurile în soare. Caii nechezau... Ofițerii dădeau ultimele dispoziții, controlau „ținutele" sau își verificau, adesea pentru întîia oară, plutonierii...

În fine, s-a anunțat, cu goarna, sosirea lui Negură. A primit... „înnegurat" raportul colonelului, a strigat: „Bună ziua, băieți", și, după ce tot platoul a răcnit: „Să trăiți!", s-a uitat cu ochi aparent distrat peste „baterii" și s-a îndreptat, cu

experiență de vulpoi bătrîn, spre bateria cea mai prost instruită — a noastră.

— Căpitane! Comandă cîteva evoluții simple în pas de defilare...

Căpitanul nostru — cel mai slab din regiment — nu mai comandase personal, de cînd căpătase ultima tresă. Lăsa treaba asta de obicei în grija locotenentului. Era firesc, în asemenea condiții, să comande cu stîngăcie și cu glas sugrumat, după cum firesc era ca trupa să-l înțeleagă anapoda.

Căpitanul a strigat deci

— Baterie... La stîn-ga-mprejur... Înainte, marș!

Dar nu toți au auzit aceeași parte a frazei. Unii, adică direcționalii de pe margini, ofițerii și subofițerii, au luat-o la stînga împrejur. Restul — adică trupa propriu-zisă — pornea voinicește înainte...

— Destul, căpitane! a strigat Negură. Să văd și o evoluție la tunuri, că aici m-am lămurit!

Peste cîteva minute, după ce ne-am adunat, care cum am putut (ca la întrunire), ne-am urcat repede pe cai și pe chesoane.

Iar a trebuit să comande căpitanul. De astă dată, însă, a fost mai mare caraghioslîcul. Cîteva clipe după primul ordin, s-au încălecat tunurile cu caii, cu șleaurile și cu chesoanele, de a trebuit un ceas să le descurcăm.

Negură s-a întors către Alexiu:

— Mulțumesc, colonele! Destul! M-am lămurit!

Și a plecat.

Inspecția, pentru care tot regimentul tremura de trei zile, se încheiase. A durat, în total, un sfert de oră. Peste alt sfert, trăsura regimentului, în care colonelul Rugină luase loc lîngă colonelul „cu stea" Negură, trecea strada să prindă trenul la gară.

Ce a urmat la regiment, după această vizită, nu e greu de imaginat!...

Rugină a prins mai mult curaj, și destui, mai mici decît el, au ruginit!

PARISUL NOSTRU

Toată țara trăia sub vraja Franței. Ne nășteam — într-o anumită societate — bilingvi. Casele, grădinile, recepțiile, meniurile acestei lumi, toate, cînd erau perfecte, nu puteau fi decît *„à la française"*. Știința, ca și literatura, arta, ca și politica erau tributare influenței galice. Iar omenia românească, atunci cînd se rafina, purta în acest mediu numele de politețe... și tot franțuzească era.

Nici orașul, nici familia în care mă născusem nu făceau, în această privință, excepție. Cărțile tatii erau, ca și broderiile mamei, în marea lor majoritate, de *acolo*. Deși francezi propriu-ziși nu erau mulți în Brăila, numărul lor sporea prin adaosul levantinilor francofoni, proveniți din tulburi amestecuri de armeni, de arabi, de greci... La ceaiuri, prin saloane, toate cucoanele se exprimau în limba lui Voltaire. Pînă și cele mai nepricepute știau să dea din cap pe franțuzește.

Librăriile erau pline de ultimele succese ale Parisului. Magazinele de pe strada Regală se numeau „La Voaleta", „La Șicul parizian", „La Elegant", cel mai mare hotel se numea „Hôtel Français", iar cofetăria de lux a orașului era ținută de *Madame Poncet*.

Noi, elevii și studenții, luam cărți de citit cu împrumut ba de la biblioteca „Armencea", ba de la aceea comunală; mai exista însă și o a treia instituție foarte apreciată, anume „Cercle Voltaire". Acolo, cei înscriși puteau găsi cele mai rare și neașteptate opuri (cu filele îndeobște netăiate), precum și romanele la modă (de Paul Bourget sau de Henry Bordeaux) făcute ferfeniță...

De cele mai multe ori, imitația este însoțită de greu evitabilă deformare ; influența franceză era mai ușor de surprins sub aspectele ei vulgar mahalagești din mediile micii burghezii decît în preocupările „inteligenței“ orientate și spre alte culturi : germană, rusă etc.

Franțuzeasca mahalalelor era însă și ea un omagiu adus, indirect, idiomului galic.

Peste atracția Franței și, în largă măsură ca o sinteză a ei, opera magia Parisului. Oamenii se împărțeau în două categorii : cei ce-l văzuseră și cei care încă n-avuseseră această șansă. Mai era, firește, și a treia categorie, a celor fără nici o șansă sau fără nici un apetit de a merge în capitala Franței, dar cine se ostenea să-i numere, de vreme ce nu-i prețuia ? De mic trăisem cu ideea de a face — după exemplul tatii — studii *acolo*. Mai tîrziu, această idee a prins rădăcini în formația mea intelectuală. De vreme ce cultura pe care o agoniseam se așeza pe temelii franțuzești, un contact mai strîns și mai îndelung cu Parisul devenise pentru mine un ideal constant și cu atît mai prețios cu cît se desemna — în perspectivă — accesibil.

Guvernante germane tulburaseră în copilărie liniaritatea acestei orientări, dar războiul, ocupația și propaganda antiprusacă au risipit repede veleități și tentații. Mai tîrziu, urma să mă întîlnesc cu marile opere ale filozofiei, ale artei, ale literaturii germane. Deocamdată, adolescența mea, avidă de poezie, trecea de la Heine la Rilke, așa cum trecuse de la Musset la Rimbaud.

Cînd ajunsesem să pierd orice speranță de plecare, mama a găsit posibilitatea să mă trimită. Încasase niște despăgubiri de război și, în contul lor, fiul ei urma să ajungă, peste cîțiva ani, *doctor în drept de la Paris* și „o excelentă partidă“ pentru orice domnișoară bogată și „de familie“ din orașul nostru.

Socotelile mele nu se potriveau — de la plecare — cu ale mamei ; n-aveam nici un interes, dezvăluindu-le, să adîncesc prăpastia și să-mi periclitez eventual doctoratul. Am tăcut, prin urmare, și am ajuns repede în tren, cu o sumă relativ modestă în buzunar, dar cu o mensualitate acceptabilă, de încasat la una din marile bănci franțuzești.

În compartiment era lume multă, dar eu nu vedeam pe nimeni. Priveam înfrigurat într-un viitor de nemaipomenite delicii.

La un moment dat, am remarcat totuși în fața mea o femeie foarte frumoasă și foarte plîngătoare. Sensibil la durerea și lacrimile care adăugau misterul lor clasicei perfecții, mi-am oferit serviciile. Femeia părea de calitate, dar era totuși femeie; nu s-a putut opri să-mi povestească „tot", după cele cîteva complimente și cuvinte amabile pe care i le servisem. Era turcoaică. Se oprea la Viena. Plecase din Instanbul, unde „lucra" ca artistă de varieteu. Fiindcă iubitul ei o părăsise. Și mi-a povestit, în detaliu, amorul lor sau mai curînd sentimentele ei. Cum îl îngrijea, cum îl servea, cum era mereu la dispoziția lui...

— Femeile europene nu știu să iubească. Ele au vanități, orgolii, ambiții, pretenții. Noi, cînd iubim, sîntem sclave. Nu era serviciu cît de umil, cît de josnic să nu i-l fac. Îi spălam picioarele seara cînd venea, și i le ștergeam apoi cu părul meu despletit. Și mă simțeam fericită să-i previn dorințele, să mă alint ca pisica pe genunchii lui, să mă bată și să-i ling mîna... Normal, cine iubește cu adevărat simte voluptatea umilinței.

O văd și astăzi în față, după atîția ani. Mi-a plîns în brațe cu o disperare nesimulată. Iar după ce ochiul ei n-a mai avut lacrimi și suferința secret, s-a apropiat, m-a privit drept în față și mi-a spus, fără ocol, cu vocea încă tremurînd de dragoste pentru „El":

— Haide! Rămîi *o noapte* cu mine, la Viena!

... A fost prima lecție de viață pe care mi-o servea călătoria...

Îmi reamintesc apropierea dramatică de Paris, cînd aspirația mea spre orașul miraculos afla ecou imediat în emoția întregului compartiment. Franța ceda parcă teren în fața capitalei, care o rezuma și care îi depășea în același timp strălucirea și radianța.

În Gare de l'Est, pe peron, mă aștepta prietenul meu din copilărie Spiru, student la Chimie și parizian cu un an vechime.

Am luat un taxi și, la indicația lui, șoferul ne-a plimbat prin centrul Parisului.

A fost un prim contact cu atîtea frumuseți pe care urma să le cunosc în detaliu, dar care fulgerau înaintea ochilor mei

înmărmuriți într-un ritm înnebunitor. Pe atunci, circulația pe străzile Parisului nu interzicea o rapidă plimbare de informație. Am văzut în viteză Luvrul, Opera, Palais Royal, biserica Madeleine, Place de la Concorde, marile bulevarde, l'Avenue des Champs-Elysées, l'Etoile. Le-am văzut și, așa cum s-au perindat atunci, mi-au rămas pe vecie întipărite. Priveam, copleșit de tot ceea ce se rostogolea ca Istorie și ca Frumusețe în fața imaginației mele surprinse. Era *altfel* decît o visasem; mai emoționantă, mai neașteptată această inimă a Parisului, cea mai puțin istorică poate, dar aceea în care ultimul secol al omenirii vibrase cu mai multă putere.

Zăream, din fugă, tumultul marilor bulevarde și trăiam — le citisem prin cărți — epocile lor de glorie, de la Louis-Philippe la 1900.

„Tortoni", „Café de Paris", „Café de Madrid", „Café Anglais", „la Maison Dorée, atîtea localuri în care s-a risipit de-a lungul anilor acel inimitabil „esprit parisien". Și acum, la răscrucea lumilor, „Café de la Paix", unde converg toți turiștii, toți căutătorii de aventură. Opera, în fațada căreia am identificat *Dansul* lui Carpeaux, Galeria Bourbon și biserica Madeleine, în admirabila lor simetrie, Place Vendôme...

Eram literalmente copleșit. Prietenul meu răspundea întrebărilor neformulate. Piețe celebre, străzi, monumente apăreau și dispăreau. Ceea ce mă surprindea și mă încînta în același timp era prezența napoleoniană, sigiliul bizar pe care îl lăsase corsicanul. Toate numirile le cunoșteam din *Memorial*, din Thiers, din istoricii mai recenți și, în exaltarea vîrstei, vedeam pe micul caporal în fruntea armatelor sale victorioase, pe sub Arcul de Triumf. O, emoția mea cînd am trecut și eu pe l'Avenue de la Grande Armée! N-am avut una mai mare decît la „Invalizi", unde măreția te întîmpină culcată.

Parisul nu mi-a dat niciodată dorința de a-l cuceri, fiindcă din prima clipă m-a zdrobit.

Prea mult l-am înțeles și prea mult l-am cercetat; prea mult l-am iubit ca să-i pot rezista și de prea multe ori mi-am dat seama că, în timp și în spațiu, nu i-aș fi putut epuiza deliciile. Răgazul unei reacții, unei apărări, unei reculegeri nu mi l-a oferit această amantă totală. „Cea mai intensă putere emisivă alături de cea mai intensă putere absorbantă", spunea Paul Valéry despre Paris. Și care tînăr „de calitate" s-ar fi încumetat, pe malurile Senei, și în anii 1928, să-l contrazică?

De ce, din toate cîte am putut cerceta, m-am oprit la Luvru, la Versailles, la Père Lachaise? A intrat o mare doză de naivitate juvenilă și una tot atît de mare a hazardului în această „specializare". Impulsuri secrete mă mînau spre măreţiile apuse, dar cine ar fi putut să-mi explice de ce, printre atîtea măreţii, le alesesem tocmai pe acestea?

Românii proaspăt veniţi la Paris mă căutau să le fiu ghid, de vreme ce le eram prieten. Și rareori îi refuzam. Cunoșteam Luvrul în organizarea lui generală, dar cu osebire în strălucirile lui de pictură și sculptură. Castelul din Versailles, parcul, boschetele, bazinele, cascadele nu aveau pentru mine secret. Iar la Père Lachaise mă orientam printre „figuri" cu o siguranţă care dovedea cît de des umblasem prin cimitir înainte de a le descoperi.

...La un moment dat, ajuns la sapă de lemn, mi-am făcut din această pasiune vremelnic izvor de existenţă. Ghid clandestin, fără carte de muncă și autorizaţie oficială, am plimbat prin Paris destui străini, dornici să-l cunoască repede și în valorile lui consacrate. Trebuie să recunosc, fără falsă modestie, că eram conștiincios în meserie, chiar atunci cînd clienţii mei, fiind de calitate inferioară, mă grăbeau să le arăt locuri pe care înainte nu le văzusem; informat din lecturi și în curent cu structura generală a orașului, profitam de ocazie ca să văd cu ochii ceea ce văzusem doar cu mintea. Odată, într-un autobuz, însoţind o pereche de nemţi spre cine știe ce monument istoric, le spuneam străzile și pieţele prin care treceam. Se uitau amîndoi la mine cu gura căscată. Știinţa mea îi impresiona. În realitate, excepţională era doar dibăcia cu care, de la distanţă, citeam denumirile de pe harta parcursului.

Am locuit pe rînd în mai multe cartiere. Am vizitat muzee și am contemplat monumente. Am cercetat deopotrivă biblioteci și localuri de tot soiul. Dar m-am amestecat mai ales cu poporul Parisului, cel mai vibrant, cel mai generos de pe lume. I-am învăţat limba ca să-l pot înţelege, așa cum ea nu se poate învăţa decît la faţa locului. Am pătruns anevoie în medii de muncitori și mai anevoie în cele „vieille France", dar, totuși, am pătruns, în așa fel încît am izbutit să fiu pretutindeni considerat dacă nu parizian de baștină, în orice caz „du midi". Romanele lui J. Galtier-Boissière și ale lui Carco mi-au dat repede pasiunea argoului. Întîrziam nopţile prin localuri periferice, dar permanent deschise, jucam „la zinc" preţul consumaţiei și aveam voluptatea de a fi tot atît de iute la *poker*

d'as cît la ripostă. A fost o vreme cînd studiam dimineaţa la Biblioteca Naţională, prin dicţionare, ceea ce ca expresie urma să mi se verifice sau să mi se dezmintă seara. Dar bărbăţia mea, în curs de afirmare, mă îndemna mai curînd spre studiul moravurilor decît spre analizele lexicale ; experienţele erotice de pînă atunci nu-mi îngăduiau să mă descurc uşor, nici măcar în ceea ce priveşte strategia. Din cărţi şi din viaţă m-am lăsat „furat" de stilul „mec" al „bas-fond"-ului parizian. Admiram cu juvenilă naivitate „maniera de lucru" a *souteneur*-ilor din Montmartre sau de la Bastilia, o manieră care îmbrăca în eroism şi în ferocitate morală o meserie pe care, în substanţa ei, o recunoşteam sordidă.

Mi-au rămas de atunci momente pe vecie gravate în amintire. Aşa, bunăoară, într-o noapte la „Nouveau Siècle", pe cînd stam la bar lîngă *„un petit verre"*, am urmărit manevrele unui individ care aveau drept scop seducerea unei curtezane de la o masă apropiată. Ea, destul de drăguţă, el, slab, năsos, cu ochii *en soupe de poisson*, cu un chiştoc întîrziat în colţul buzelor. A avut loc tot timpul — aproape un sfert de oră — o luare în posesie care avea mai multe afinităţi cu procedeele păianjenului cînd prinde musca decît cu tandrele apropieri ale dragostei. Iar capitolul s-a încheiat în clipa în care, simţindu-şi victima „gata", vînătorul i-a propus, cu accent jumătate ironic, jumătate senzual : *„Dis-donc, la môme, veux tu pas qu'on se mélange ?"*

O, nopţile petrecute, una după alta, prin „boîte"-le din Montmartre !

Umblam, printre alţii, cu Pierre Asso, actor de mare talent, cu zece ani mai mare decît mine, dar cu care împărtăşeam dragostea de poezie, de teatru, de literatură. Pierre Asso avea să-şi cîştige, abia după vîrsta de 50 de ani, gloria pe care o merita ; interpretarea lui din *Tabac* i-a adus, după război, recunoaşterea unanimă şi consacrarea. Deocamdată, şomer şi părăsit de nevastă — o foarte frumoasă actriţă ea însăşi — căuta să-şi înece durerea în mările fără cuprins ale alcoolului şi ale prieteniei.

„Allons, mon ami, allons nous jeter «un petit» derrière la cravate" Am învăţat repede tîlcul invitaţiei lui Pierre Asso, tîlc misterios pentru oricine nu cunoştea limba „mec"-ilor şi a „gonzeselor" de pe „Bute". (Cine să-şi închipuie că fraza însemna : „Hai să-i tragem pe gît un păhărel" ? !)

Stam amîndoi, mult după program, alături de credincioșii localului și de întîrziații care pierduseră ultimul metro. Canțonetiștii cîntau pentru ei și pentru noi. Pierre Asso se urca apoi pe scenă și spunea monologul lui Figaro, versuri de Apollinaire, imprecațiile lui Oreste, sau cine știe ce îi rătăcea în clipa aceea prin memorie. Îl ascultam cu nesaț și cu emoție. Tot ceea ce atunci spunea urma să constituie tema conversațiilor noastre tîrzii, la plecare. Ne întorceam acasă pe jos, prin Parisul întunecat, discutînd valoarea unui poet sau succesul unei piese atenți doar la secotul nostru interior și amenințați, la fiecare pas, de mașinile bogaților. Ne apuca dimineața în dispute vane, în efuzii lirice pe care anii mi le-au șters din amintire.

Nu-mi aduc aminte precis decît de o seară în care Asso mi-a vorbit despre marii lui profesori de la Conservator. Îi ceream, cu aviditate, detalii despre Mounet-Sully, despre Lucien Guitry, despre Sarah Bernhardt, dornic să aflu detalii de viață care să-mi completeze cunoștințele pe care le aveam despre cariera lor scenică.

La un moment dat, surprins eu însumi că-l omisesem, am exclamat :

— Dar de Max ?

— Oh, de Max ! C'était autre chose. Lui, c'était notre Dieu.

Și mi-a povestit francezul, cu o exaltare fără seamăn, despre adorația de care se bucura în tineretul epocii creatorul lui Prometeu, al lui Nerone și al tuturor eroilor grandioși din marele repertoriu. Îl vedeam parcă, trecînd întîmplător, dar hieratic, în trăsură, pe Boulevard Saint Michel, acoperit de uralele trotuarelor : *„Vive de Max, vive de Max !"*, el care, în secolul decadent, se distingea prin geniu, prin eleganță, ca și prin vicii. *„C'était notre Dieu."* Și astăzi îmi răsună în urechi și în inimă fraza lui Pierre Asso.

Într-o seară m-a dus în culise, la un teatru de pe bulevard, unde juca nevastă-sa. Am intrat în cabina ei și am zărit-o, prin oglinda de pe măsuța de toaletă. Își refăcea, în pauză, grima. Era superbă. Ne-am oprit în ușă. Asso ne-a prezentat : *„Mes amis roumains"*. Lilli, care avea mai mult decît mine obișnuința teatrului, s-a apropiat. Eu am rămas mut, pînă ce ne-am regăsit în stradă, alături de Pierre Asso.

Îl ascultam cum ne justifica trădarea ei, cum o considera firească, dacă nu legitimă. Arta înainte de orice. „I s-a oferit

un turneu în străinătate, cu roluri prime, un turneu în Italia în Elveția... nu putea să ezite. Cariera ei era în joc" etc.

În naivitatea vîrstei, l-am întrerupt :

— Dar n-a fost posibil să pleci și dumneata, să joci alături de ea ?

Ne-a răspuns sec :

— Nu !

Mult mai tîrziu am înțeles că turneul trebuia să fie fără el... ca să fie ! Deocamdată, ne-am dat seama cît îl durea ; deși noi doi, *„les amis roumains"* trăiam atunci aventura inversă.

Din toate cartierele Parisului, mi-a plăcut mai mult Montmartre. Nu cel frecventat de turiști : boulevard Rochechouart, Place Clichy, Place Pigalle, ci „la Butte", colina încununată de „Sacré Coeur", Place du Tertre, strada fără porți și fără ferestre, rue St. Vincent, „Le Lapin à Gilles", mormîntul Damei cu Camelii din cimitirul Montmartre, rue Lepic, rue Custine, rue Becquerel. De fiecare din aceste denumiri atîrnă o emoție.

Cel mai legat sînt însă de rue Becquerel și de hotelul cu același nume, unde ani întregi am locuit. Strada era în pantă, destul de abruptă, dar prevăzută cu scări de piatră și pe alocuri cu balustrade de fier. Hotelul era destul de modern pentru epocă. Avea șase etaje, ascensor, calorifer și toate comoditățile civilizației. Lumea care locuia era, în schimb, o lume „en marge", așa cum se nimerea să fie și în restul cartierului. Noi, studenții români, ne refugiasem, din motive economice, la al șaselea, unde se mai aflau și cîțiva studenți iugoslavi. În celelalte etaje abundau femei întreținute și celibatari misterioși. Cu celibatarii nu prea aveam de-a face, mai ales că erau mult mai în vîrstă decît noi. O singură excepție, și anume un neamț, care vorbea corect franțuzește și care *„se piquait de littérature"* În jurul lui erau, de altfel, mereu discuții. Era întotdeauna în urmă cu plata chiriei, sau era căutat de o casă de filme, sau era chemat la telefon din Germania. Portăreasa, doamna Thébault, o bretonă între două vîrste, energică și delicată, îmi spunea, plictisită, cînd coboram la conversație :

— *Vous savez, avec ce Monsieur Abetz il y a toujours des histoires.*

De unde să știe, săraca, „les histores" care urmau să se desfășoare în viitorul enigmaticului agent hitlerist !

Alt personaj ilustru, și nu doar în devenire, care frecventa „stabilimentul", era pictorul Theodor Pallady. Îmbrăcat în stil Montparnasse, cu acel aer *vieux beau* pe care l-a păstrat încă din prima maturitate, venea să caute un model destul de agreabil la înfățișare (dar cu picioare „Maillol"), care locuia pe undeva la al cincilea. Pallady nu vorbea cu nimeni. Într-o zi, în ascensor, am încercat să intru cu el în conversație. Îl priveam cu admirație și vorbele mi-au ieșit spontane și prostești din gură :

— *Vous êtes roumain?*

Mi-a răspuns sec și definitiv :

— Non, Monsieur !

Peste zece ani urma să facem cunoștință la un dejun oferit de Victor Eftimiu. Am avut stîngăcia să-i reamintesc de vizitele pe care le făcea la hotel „Becquerel". Nu i-a făcut plăcere. Dealtfel, cu Theodor Pallady nu era ușor să găsești un teren de neutralitate comunicantă, dacă nu de înțelegere. Prindea orice ocazie ca să fie dezagreabil și chiar grosolan. Fermecător era numai cu prietenii...

Cît despre damele întreținute, ele aveau oarecare nivel. Interioarele lor erau garnisite cu perne și cu abajururi. Citeau romanele la modă și erau în stare să ciripească despre ultimul film și chiar despre ultima piesă cîteva vorbe de spirit.

„Stăpînii", oameni influenți și ocupați, se mărgineau să le vadă o dată sau de două ori pe săptămînă. Iar restul timpului, fetele se plictiseau. Cum să nu le sărim în ajutor, cum să nu le înflorim cu tinerețe singurătatea ?

Din cînd în cînd, foarte rar, venea „Englezul". Se anunța cu o săptămînă înainte și începeau imediat preparativele. Noi dispăream cu toții, de parcă n-am fi existat pe lume. Îl zăream doar cînd urca sau cînd cobora, grav, scările. Avea totdeauna un voluminos pachet sub braț. Era, desigur, ca vîrstă, trecut de 60 de ani. Avea părul alb și mustața tunsă, tenul „couperosé", colțul buzelor inferioare lăsate în jos. Solemn și elegant, părea un mare magistrat un important om politic, un bogat om de afaceri. Nu ne-a venit să credem cînd am aflat că englezul venea special de la Londra... ca să fie bătut, gol, de toate fetele goale ! Îl costa, desigur, o avere acest viciu ascuns, pe care nu își îngăduia să-l practice la Londra, unde, desigur, era profesor de morală. Aici însă, în Montmartre, unde nimeni nu îl cunoștea, unde nici măcar nu trebuia să-și dea numele la hotel, era sigur de anonimat. Sau aproape sigur, de

vreme ce eu, după patruzeci și cinci de ani, îl denunț, fără să știu cum îl chema.

Printre clienții permaneți ai hotelului „Becquerel" era și o pereche stranie. Ea se numea Germaine Krull și urma să devină, alături de Man Ray, de Kertesz și de alți cîțiva, unul din cei mai mari fotografi ai Parisului ; el, mult mai tînăr, aproximativ de vîrsta mea, se numea Elie Lotar. (În cursul relațiilor noastre comune, aveam să aflu că era fiul natural al lui Tudor Arghezi ; mama lui era aceea pe care, în poezie, părintele *Cuvintelor potrivite* o numise „Rașel".)

Germaine Krull era de vîrstă matură și ne considera pe amîndoi ca pe fiii ei. În timp ce noi jucam șah, ne pregătea cafeaua (care adeseori era cu lapte) și ne oferea prăjituri de tot soiul.

Elie învăța pe lîngă ea meseria. Eu îmi pierdeam timpul, curios de toate surprizele pe care mi le oferea viața.

Germaine Krull, pe lîngă colaborarea ei la „magazinele" ilustrate, alcătuia albume pe diverse teme. Îmi aduc aminte, de exemplu, despre un *Paris inconnu,* datorită căruia am aflat că Parisul era un port mult mai important decît Brăila, de unde venisem. Prin boulevard de la Villete și de la Chapelle, Quai de Valmy și de Jémappes, am aflat despre un Paris fluvial, pe care circulau șlepuri și remorchere, unde marinarii cîntau prin taverne, cu „gonzesse"-le, unde cheiurile gemeau de hamali și de mărfuri. Noi purtam aparatele și Germaine Krull alegea peisajul care merita onoarea peliculei. Apoi ne ducea la restaurant și ne dădea să mîncăm, cu firescul pe care desigur îl avea Madame de Warens în relațiile ei aproximativ materne cu Jean-Jacques

Nu era deloc frumoasă Germaine Krull. Umbla îmbrăcată în pantaloni, avea gesturi bărbătești și nici una din dulcile mișelii ale sexului slab.

Cîteodată îi găseam în pat ; așterneam șahul peste cuverturi, și Germaine îngrijea ca între timp să nu cumva să ne fie sete sau să ne fie foame.

Într-o dimineață, după ce-am bătut la ușă, după ce am auzit *„entrez"* și am intrat, am constatat că pe fotoliul cel mare și comod din fața patului se afla un domn de oarecare vîrstă, cu pălăria tare dată pe ceafă și cu mustăți burgheze.

Scoțînd capul de sub pled de lîngă Elie, Germaine m-a arătat cu mîna și a spus către străin :

— *Permettez-moi de vous présenter un ami d'Elie...*

Apoi, după ce mi-a spus numele, a continuat, prezentîndu-l pe străin :

— *Mon mari, dont vous avez surement vu „Le chien andalou"*.

N-am cerut nici un fel de amănunt, dar am bănuit fel de de fel de lucruri scandaloase. Greșeam însă. Marele regizor olandez, în trecere prin Paris, venise să facă o vizită Germainei Krull, care, cu ani în urmă, îi fusese nevastă. Și asta era tot.

Cunoscusem în societatea „bună" a orașului meu natal pe un levantin volubil și prea politicos, aflat într-un timp la conducerea unei societăți de navigație. Soția lui, fiica generalului Louvat, m-a recomandat familiei pariziene.

Abia ajuns la Paris, m-am prezentat în prima miercuri pe rue Courcelles, la *jour-fixe*-ul generălesei. Am aflat, astfel despre existența unei lumi care-și supraviețuia. Toți vizitatorii erau trecuți de 70 de ani și toți fuseseră, înainte de 1900, personaje de oarecare circulație mondenă, dacă nu personalități din *„tout Paris"*.

Eram prezentat în dreapta și în stînga, cu explicațiile de rigoare ; ici sărutam mîna vreunei foste romanciere, ca Guy de Chantepleure, colo strîngeam dreapta colonelului Roques, fost cronicar militar la „Figaro". Toți fuseseră ceva ; numai eu nu eram nimic. Nici din generalul Louvat nu mai rămăsese mare lucru ; își trăia ultimele luni de viață placid, mut și parcă împăiat, într-un colț retras al salonului zumzăitor de lume. Nevasta lui, cu un picior de curînd amputat, dar în rest foarte vie, dirija, de pe un fotoliu cu rulete recepția ; fără să-și neglijeze cît de puțin datoriile mondene, risipind cuvinte amabile, comanda valeți și subrete. Fusese, desigur, frumoasă și energică la vremea ei. Mi-a povestit singură, dealtfel, mai tîrziu, cît de greu i-a fost să asigure cariera generalului *„du temp des fiches"*, cînd prefecții lui Combes urmăreau pe ofițerii catolici și erau presanți pe lîngă cucoanele lor Acum, pe fața ei albă, încadrată de o coafură și mai albă încă, dar solid susținută de crepeuri, străluceau doar ochii ei iscoditori. *„Vous savez"* — îmi șopteau de sub evantalii și de sub dantele prietenele ei — *„elle est vraiment courageuse. C'est un exemple qu'elle nous donne"* etc., etc. Aveam, pentru întîia

oară, prilejul să iau contact direct cu eroismul monden. Nu-l cunoșteam decît din romanele lui Proust.

Invitat la masă, după cîteva săptămîni de Paris, eram foarte atent să mă descurc în etichete și în tehnici. Totul era mister pentru mine, de la serviciile pentru crustacei și pînă la bolurile de argint pentru clătit degetele. Urmăream cu coada ochiului cel mai mic gest al vecinilor de masă, ca să mă pot descurca între pahare și tacîmuri. Vagile mele cunoștințe din țară, în aceste vaste domenii ale dineurilor protocolare, nu-mi erau de folos, iar dificultățile sporeau din senzația reală sau imaginară că toate „babele" îmi supravegheau orice mișcare. Gafe nu făceam decît în conversație, adică în singurul domeniu in care eram convins că-mi depășeam comesenii și că puteam să-mi dau drumul. Știam bine limba, eram la curent cu actualitatea politică și literară, veneam de departe, beneficiam de misterul exotic.

A trebuit să constat repede, însă, că felul meu de a mă exprima stîrnea chicoteli și „mișcări diverse", dacă nu rîs general. De unde să știu eu că era grosolan să spui în public despre cineva : *„Je n'aime pas sa gueule"* ; că, vorbind despre sora mea, amănuntul : *„Elle portait toujours son petit chat entre les bras"* nu era potrivit ; că mărturisind naiv admirația mea pentru o doamnă prietenă în termeni : *„Je me suis précipité et je l'ai baisée"*, eram de-a dreptul trivial ? !

Bineînțeles, lucrurile nu erau pînă la urmă grave. *„Il est tout de même gentil, le jeune étranger"*, era concluzia de îngăduință a lornioanelor.

Dar într-o zi de *„jour fixe"*, întîmplarea urma să aducă o violentă pată de culoare peste desfășurarea unui, pînă la urmă plictisitor, ritual. În salonul ticsit de epave și senectuți, o femeie de aproximativ 30 de ani și-a făcut apariția. Era superbă și tristă. Avea ochi ardenți, părul roșcat și mișcări de o inconștientă lascivitate. Farmecul ei era mai curînd străin. Pe sub ochi avea cearcăne. Grația și noblețea ei se înrudeau cu ale Isoldei. Am aflat repede că soțul ei era de mulți ani paralitic și că trăia lîngă el *„avec le seul secours de la religion"*. Ne-am înțeles de la primele priviri. Insistența mea o făcea să roșească, dar după cîteva clipe revenea ea, ca la rîndul meu să tremur. I-am adresat cîteva cuvinte anodine. Mi-a răspuns la fel. Dar ce contau aparențele — gînduri, sunete, imagini, — sub presiunea covîrșitoare a emoției ! O iubire fulger ne încerca deopotrivă și tot restul nu mai avea pentru noi interes.

Primisem din țară cu puține zile înainte, cîteva țesături românești pe care le adusesem în dar familiei generalului. Ele se plimbau de la un grup la altul, răscolite de mîini admirative. Le-am oprit în zbor, ca să le vadă Ea. A ridicat ochii spre mine, pierdută. Mîinile noastre s-au împreunat înfrigurate sub iile și sub șervețelele mamei. Nu știu cît a durat strînsoarea. Peste cîteva minute i-am șoptit : „*On partira ensemble*". A dat din cap consimțitoare, cucerită. Îmi fierbea capul, îmi vîjîiau urechile. Peste un sfert de oră s-a ridicat în picioare și a început să-și ia rămas bun. De la cealaltă extremitate a salonului, cu aerul cel mai firesc și mai fără legătură din lume, o imitam. Cînd operația era pe sfîrșite, s-a întîmplat însă catastrofa. De la postul ei de observație, de pe fotoliul cu rotile, doamna general m-a apostrofat. Cu aerul cel mai galeș din lume, îmi reproșa că toată seara am ocolit-o, că n-am venit să schimb o vorbă cu ea, deși „*nous sommes de vieux amis*" etc., etc. M-a reținut la masă, i-am explicat că sînt deja invitat. S-a mulțumit atunci cu o conversație scurtă : „ *Vous n'allez pas me refuser quelques minutes !*"

Am acceptat, de voie, de nevoie, răspunzînd cu monosilabe. Dar doamna general era inspirată. Schimba temele, pe care le alegea presante. Mă întreba despre ai mei. Îmi cerea adresa lor exactă, pe care o cunoștea dealtfel prea bine. Cînd întorceam ochii s-o zăresc pe aceea care dispăruse și care probabil mă aștepta undeva în stradă, eram certat cu cochetărie : „Cîteva minute îmi mai poți acorda. Că doar nu se va întîmpla o nenorocire dacă întîrzii sfertul de oră academic" etc., etc...

Pe scurt, cînd am izbutit să mă smulg din ghearele vrăjitoarei, m-am rostogolit în viteză pe scări să-mi caut Isolda de-a lungul și de-a latul străzii, la gurile metroului, la stațiile de autobuz, pe terasele celor mai apropiate localuri, pe la colțuri și pe la răscruci.

O înghițise parcă pămîntul.

În fierbințeala vîrstei și a emoției, nu o întrebasem cum o cheamă, neglijasem să-i cer telefonul, adresa. Toate astea mi s-au părut secundare.

Au fost însă decisive în viitorul iubirii noastre imediate și totale. Fiindcă niciodată nu ne-am mai revăzut.

Doamna Louvat a izbutit să-i „salveze" sufletul. Cum ? N-am mai văzut-o niciodată miercuri la ziua de primire, nimeni nu mi-a dat o cît de mică infomație. Am avut certitudinea că era vorba de conspirația întregii familii, o conspirație

la care desigur participau, avertizați, preoții din penumbra confesionalelor. Toți știau că era suficient ca să o văd o dată ca să o fur, ca să o răpesc, ca să o strîng în brațe. Și toți au făcut tot posibilul ca „dezastrul“ niciodată să nu se întîmple. Săptămîni de-a rîndul am cercetat și am iscodit, în zadar, cu sufletul la gură. Anii au șters amintirile acestui zbucium dureros. Azi n-a mai rămas decît senzația degetelor noastre — doar pentru o clipă și pentru totdeauna — împletite.

Altă dată, la Paris, viața mi-a oferit lunecuș neașteptat spre aventură.

Mă plimbam fără țel pe marile bulevarde. Vitrinele de la „Samaritaine de luxe“ — pe atunci cel mai elegant dintre marile magazine — m-au îmbiat să intru, să casc gura mai îndeaproape. Am urcat pe scări cu picioarele ; ascensorul, în acei ani, mă plictisea. La un etaj oarecare, o doamnă foarte elegantă, dar între două vîrste, ezita dezorientată. Purta o pălărie florentină cu boruri largi, o rochie de culoare deschisă cu un desen juvenil. S-a apropiat de mine și mi-a cerut o informație. Vorbea franțuzește cu foarte pronunțat accent american. Vroia să cumpere niște nasturi. Erau, din întîmplare, la etajul în care ne aflam. În timp ce o însoțeam spre raionul respectiv, conversația noastră s-a legat. Eu constatasem *de visu*, fără să mă declar, că femeia era încă frumoasă și că avea mersul legănat și nepăsător al opulenței. Ea, după ce m-a întrebat despre ocupația și starea mea civilă, mi-a declarat fără nici un fel de ostentație :

„Je suis la femme du roi des diamants de Chicago.“

Numai realitatea este neverosimilă. După primul moment de stupoare, i-am observat inelele, brățările, cerceii, medalioanele, pandantivele. Era mai mult decît o femeie — un galantar. La coborîre a refuzat să ia ascensorul, sub pretext că în ascensor „nu se poate vorbi clar și fără martori“. Am întrebat-o unde stă, ca să o conduc. Îmi era inima strînsă ; n-aveam nici un ban în buzunar. Din fericire, locuia într-un apartament la „Grand Hôtel“, adică la doi pași ; pe care i-am făcut împreună. Am aflat, pe parcurs, că era de trei zile la Paris *„pour s'amuser“*, că ar dori să cunoască un tînăr, să o însoțească prin restaurante, prin teatre și prin localuri. Cheltuiala ea ar suportat-o, integral. I-am cerut un răgaz de gîndire pînă diseară, cînd urma din nou să ne întîlnim. Între timp am ajuns la destinație. Americanca a defilat dezinvolt prin fața portarului,

a cerut cheia de la apartament și s-a îndreptat hotărîtă spre ascensor. Eu alergam, roșu ca para focului, după ea... să-mi iau rămas bun. Am auzit o voce, a portarului, care caracteriza, după trecerea noastră, situația : *„Encore apprenti, le gigolo“*

Cînd *lift-boy*-ul a tras grila, dintre cele două-trei persoane care așteptau, cea dintîi a pășit „regina“ mea. M-am grăbit să-i întind repede mîna și să o anunț că vin diseară. *„Mais non !“* mi-a răspuns. „Vino sus o clipă, să bem un *whisky* sau un lichior sau un gin.“

Dar eu am refuzat cu îndîrjire și cu o avalanșă de mulțumiri. Cum să urc, fără nici un ban la mine ? (Ca și cum femeia m-ar fi chemat să mă cheltuie !).

N-am știut cum să ajung mai repede acasă, la hotel „Becquerel“. Am convocat în viteză pe toți colegii mei români, la un mare sfat. Să-mi spună ei ce trebuie să fac : să mă duc, sau să nu mă duc la întîlnirea fixată diseară ?

Au fost argumente pro și argumente contra, argumente care pînă la urmă s-au echilibrat. Hotărîrea finală a rămas în sarcina mea. M-am dus la mine în cameră, m-am întins în pat și am trecut în revistă argumentele pe care le ascultasem. Nu ! N-aveam nici suficient spirit de aventură ca să rup toate punțile cu morala, nici destulă obrăznicie ca să debutez în meseria de gigolo în prima zi, cu banii înainte.

Deși băieții mi-ar fi oferit fiecare cîte 20 de franci „împrumut“ (să am pentru garderobă și pentru măruntele bacșișuri), n-am avut curajul să pornesc cu o sută de franci în buzunar și cu o femeie la braț spre „Tour d'argent“, „Casino de Paris“ sau „Le Boeuf sur le Toît“, că doar nu era să duc pe regina diamantelor la „Petit Balcon“, să plătesc 25 de centime orchestrei de fiecare „java“ („passons la monnaie, monsieur, passons la monnaie !“).

Viața mea la Paris era alcătuită dintr-o sumă de aventuri mici și din refuzul celei mari. Educația pe care o primisem de acasă, un fond nativ de onestitate și tot ceea ce conștiința mea la toate acestea adăugase mă opreau în pragul prăpastiei.

Am trăit, la epoci deosebite, în relativă bunăstare, în sărăcie și la pragul mizeriei ; orașul nu mi-a refuzat experiențele. Au fost vremuri în care nevoia mă obliga să încerc meserii nu totdeauna lăudabile ; altele în care s-ar fi cuvenit să tac, să rabd, să aștept.

Studiile pentru care venisem se estompau la orizont. Dreptul nu mă interesa cîtuși de puțin. Citeam istorie, literatură, filozofie, la bunul plac al vocațiilor mele nedeslușite. Asta, firește, cînd viața îmi da răgaz, cînd foamea nu mă obliga la faptă !

Astfel am ajuns, prin recomandări românești, în preajma celebrului nostru financiar Stoian, zis „Băncuță", fost director (falit) la Banca Națiunii. Acest Stoian rămăsese încă proprietar de terenuri virane în apropierea Bucureștilor. Tentat de ascensiunea pariziană a unor colegi de profesie, a înființat, ca punct de sprijin în răsturnarea universului economic, o bancă. Ea s-a numit „Crédit Français pour le Commerce et l'Industrie" și avea drept capital constitutiv terenurile de la periferia Bucureștilor, evaluate la prețul aproximativ al acelora din mahalalele pariziene. La aceste terenuri s-au asociat cîțiva diplomați francezi. Din banii lor, Stoian a închiriat un apartament, a angajat personal, a compus un consiliu de administrație din fel de fel de politicieni în căutare de ghiliruri, din înalți funcționari la pensie (mică) și din cîțiva escroci care-și imaginau că „afacerea" era serioasă și rentabilă. Eu — probabil din cauza marii mele naivități — am fost proclamat secretar general al Consiliului de administrație și procurist cu drept de semnătură. Nu știam, bineînțeles, nimic în materie bancară și probabil că, pe lîngă candoarea mea nativă, conta mult și ignoranța la înălțarea mea în gradul respectiv. E drept că vorbeam și scriam franțuzește curent, ceea ce pentru sectorul românesc al întreprinderii era o raritate. Stoian avea nevoie, pe lîngă francezii figuranți în consiliu și plătiți cu jetoane, de cîțiva români care, prin simpla lor prezență, să certifice autencititatea acțiunilor din acte. Volubil în ambele limbi, politicos și, la rigoare, tăcut, îndeplineam toate condițiile. Pe de altă parte, deși nimic din preocupările mele de pînă atunci nu mă luminaseră în ale economiei și ale finanțelor, eredități de negustorie grecească au suplinit în mod miraculos toate lipsurile, toate carențele. Din prima zi, m-am trezit în lumea afacerilor ca peștele în apă. N-am învățat contabilitate, dar m-am descurcat iute în materie de societăți anonime și de *holding*-uri. Oustric, despre care mai tîrziu urmau să se ocupe ziare și parchete, era regele Bursei. Trăiau la umbra lui o mulțime de agenți de schimb și de *„teneurs de carnets"*. Cînd apărea la Bursă, era înconjurat de un adevărat roi omenesc. Dar, în ciuda optimismului universal, în ciuda

boom-ului care în fiecare zi sporea prețul acțiunilor sale, Oustric avea figură de *baissist*. Mă strecuram și eu, cu ochii căscați și cu urechile foarte deschise, prin această lume care se împărțea simplist în două mari categorii : *optimiștii*, care jucau la *hausse* și care scontau ca ea la infinit să continue, și *pesimiștii*, care parcă și prin înfățișare chemau dezastre și catastrofe. *Hausse*-iștii erau, în genere, joviali, cheltuitori, amatori de mîncare bună ; *baisse*-iștii plimbau prin lumea Bursei tot atîta zgîrcenie cîte boli și ulcerații.

Leibovici „cu barbă" (i se zicea așa ca să fie deosebit de un coreligionar spîn) avea înfățișare de „*baisse*"-ist și un suflet bine ascuns de „om cumsecade". M-a adoptat din prima clipă și m-a evaluat tot atît de repede — inocent iremediabil. Se uita la mine și surîdea la tot ce spuneam. Mai ales că eu nu discutam cu Leibovici literatură ; îl orientam în materie de Bursă, meserie care se practica de mai multe generații la el în familie și pe care, dragă Doamne, o poseda.

Omul vorbea, de altfel, puțin și mînca mult. Erau în jurul Bursei o serie de restaurante, dacă nu de mare lux, în orice caz de substanțială calitate. Clienții nu se uitau la bani, dar nici nu erau amatori să mănînce cuie și să plătească sparanghel. Mai toți beau vinuri din cele „*de derrière les fagots*" Fiecare avea specialitatea lui și nu ostenea să ia în batjocură pe a vecinului.

Îmi amintesc și astăzi cum, într-o zi, la un asemenea dejun întîrziat, după o ședință de bursă foarte agitată, ne aflam vreo zece-cincisprezece persoane în jurul mesei. Era o larmă de nedescris. Toți comandau, toți vorbeau, toți se înfuriau. Numai Leibovici tăcea în colțul lui. Comandase unui chelner cunoscut tot ceea ce urma să consume și aștepta, plictisit, străin de hărmălaia generală. Pe măsură însă ce fiecare își afla un rost, gălăgia s-a potolit și s-a transformat în conversație. Despre ce să vorbească oamenii flămînzi dacă nu despre mîncare ? Unul lăuda un restaurant, altul o specialitate provensală ; al treilea proclama virtuțile vinului de Anjou, al patrulea era de părere că Brie-ul nu se compară cu Camembert-ul. De la particular, discuția s-a ridicat la teorie. Numai Leibovici tăcea. Era, de altfel, ocupat cu îngurgitarea unor *tagliateli*, și cînd mînca, nu-i plăcea să se țină de fleacuri.

Un comensean, care nu prea îl avea la stomac, îi adresă atunci cuvîntul :